

บทที่ 3

ประวัติความเป็นมางานดอกไม้ บายศรี และสลักผักผลไม้ ในสมัยสุโขทัยถึงรัตนโกสินทร์ ตอนกลาง

จากการศึกษางานเครื่องสด ดอกไม้ บายศรี และสลักผักผลไม้ ผู้วิจัยได้เรียบเรียงประวัติความเป็นมา ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ช่วง

1. สมัยก่อนรัตนโกสินทร์
  - 1.1 สมัยกรุงสุโขทัย
  - 1.2 สมัยกรุงศรีอยุธยา
  - 1.3 สมัยกรุงธนบุรี
2. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3)
3. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (รัชกาลที่ 4-7)

สมัยก่อนรัตนโกสินทร์

สมัยกรุงสุโขทัย

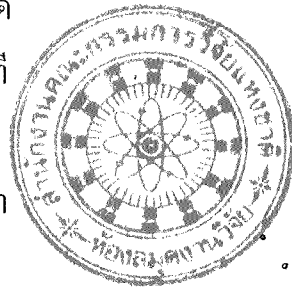
งานเครื่องสดในสมัยสุโขทัย จากการศึกษาค้นคว้าหลักฐานการทำงานเครื่องสดจากหนังสือเรื่อง นางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ แต่งในสมัยสมเด็จพระร่วงเจ้าพญาลิไท แต่นักวรรณคดีและประวัติศาสตร์หลายท่านลงความเห็นว่าน่าจะเขียนขึ้นภายหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ ในคำนำเรื่องนางนพมาศหรือท้าวศรีจุฬาลักษณ์ฉบับหอสมุด พระราชวชิรญาณพระนิพนธ์สมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเขียนไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานวิจารณ์ว่า หนังสือเรื่องนี้เขามีจริง เพราะลักษณะพิธีของพราหมณ์ที่กล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้ โดยมากเป็นคำราพีจริงและเป็นพิธีอย่างเก่า อาจจะใช้เป็นแบบแผนก่อนครั้งกรุงศรีอยุธยา ไม่ใช่เรื่องผู้ใดจะมาคิด

ปลอมขึ้นใหม่ได้ทั้งหมด คือ รัยหนังสือเรื่องนางนพมาศนี้ของเดิมจะมาในจำพวกหนังสือ ตำราพราหมณ์ฉบับเดิม จะขาด ๆ วิน ๆ อยู่อย่างไร จึงมีผู้มาแต่งขึ้นมาใหม่เมื่อรัชกาลที่ 2 หรือที่ 3 ในกรุงรัตนโกสินทร์ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2545, หน้า 8) ในยุคสุโขทัยนี้จะขอกว่างานดอกไม้ บายศรี และแกะสลักผักผลไม้รวมกัน เนื่องจากปรากฏหลักฐานไม่มากนัก

ในหนังสือเรื่องนางนพมาศหรือตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ ว่าด้วยพระราชพิธีสิบสองเดือน พบหลักฐานการประดิษฐ์ดอกไม้ บายศรี งานแกะสลักผักและผลไม้ ดังหลักฐานในพระราชพิธีของเปริยง (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2513)

ฝ่ายพระสนมกำนัลก็ทำโคมลอยร้อยด้วยบุปผชาติเป็นรูปต่าง ๆ ประกวดกันถวายให้ทรงอุทิศบูชาพระบรมพุทธรบาท ซึ่งประดิษฐานยังนัมมทานที แลข้าน้อยก็กระทำโคมลอยคิดตกแต่งให้งามประหลาดกว่าโคมพระสนมกำนัลทั้งปวง จึงเลือกผกาเกสรศรีต่าง ๆ ประดับเป็นรูปดอกกระมุท บานกลีบรับแสงพระจันทร์ใหญ่ประมาณเท่ากงระตะ แลวันแต่พรรณดอกไม้ซ้อนสีสลับให้เป็นลวดลาย แล้วก็เอาผลพฤษภดาชาติมาแกะจำหลักเป็นรูปมยุระคณานกวิหคหงส์ให้จับจิกเกสรบุปผชาติอยู่ตามกลีบดอกกระมุทเป็นระเบียบเรียบเรียง วิจิตรไปด้วยสีย้อมสดสวยจะทอดทัศนาข้านัก ทั้งเลียบแซมเทียนรูปและประทีปน้ำมันเปริยงเจือด้วยไขข้อพระโค.....

อันว่าดวงดอกชาติโกสุมปทุมมาลัยมีแต่จะแบ่งบานกลีบรับแสงพระอาทิตย์ ถ้าชาติอุบลเหล่าไคบานผกาเกสรรับแสงพระจันทร์แล้วก็ได้ชื่อว่าดอกกระมุท ข้าพระองค์จึงทำโคมลอยเป็นรูปดอกกระมุท ซึ่งบังเกิดมีอยู่ยังนัมมทานที อันเป็นที่พระบรมพุทธรบาทประดิษฐานกับแกะรูปมยุระคณานกวิหคหงส์ประดับ และมีประทีปเปริยงเจือด้วยไขข้อพระโคถวายในการทรงพระราชอุทิศครั้งนี้ (หน้า 97-99)

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดสถาบันวิจัย
วันที่..... 19 มิ.ย. 2555
เลขทะเบียน..... 243363

จากหลักฐาน พบว่า การจัดแต่งกระทงด้วยดอกไม้หลากสีมาพับเป็นขอบกระทง และตกแต่งด้วยดอกไม้ซ้อนให้เป็นลวดลาย และนำผักผลไม้มาแกะสลักเป็นรูปนก หงส์ นกยูง และข้อมี่ต่าง ๆ ประดับตามกลีบของกระทง อีกหลักฐานหนึ่งคือ พบหลักฐาน การประดิษฐ์บายศรี แต่ออกเสียงว่า ไบศรี ซึ่งในหนังสือการศึกษาศิลปประเพณีของ เสฐียร โกเศศ (2541, หน้า 53) กล่าวว่า ภาคพายัพเรียกบายศรีว่า ไบศรี หรือขันศรี (ขันทางพายัพหมายถึงพานขันหมาก) ดังหลักฐานในพิธีจองเปรียงจากหลักฐานเรื่อง เดียวกัน (2513)

แลหน้าร้านแพเหล่าตระกูลทั้งหลายก็ตกแต่งห้อยแขวน โคมประทีปพวง
บุปผามาลัยผู้กระไบศรีต่าง ๆ ตั้งโต๊ะแต่งเครื่องสักการบูชาประกวดกัน
ทั้งสองฟากฝั่งนี้ (หน้า 101)

จากหลักฐานพบว่า งานบายศรีตกแต่งด้วยพวงมาลัยใช้เป็นพุทธบูชามาตั้งแต่ สมัยสุโขทัย จากหลักฐานยังพบอีกว่า นำดอกไม้สดมาประดับศีรษะซึ่งสันนิษฐานได้ว่าเป็นต้นแบบการแต่งประดับศีรษะหรือประดับประดาดอกไม้ทัดหูต่าง ๆ ดังหลักฐาน เรื่องเดียวกันในพิธีจองเปรียง (2513)

อันเหล่าเรือประเทียบท้าวพระยาพระหลวงก็แห่ผ้าบังสุกุลไปเที่ยงทอด
ถวายพระสงฆ์เจ้าในพระอารามต่าง ๆ ล้วนแต่แต่งกรัษกายนุ่งผ้ารัดศรี
ห่มสีแดงสุกแสงแซมฮ้องผมด้วยพวงผกาเกสร..... (หน้า 101-102)

นอกจากนี้การประดิษฐ์ดอกไม้เป็นเครื่องแขวนต่าง ๆ ในงานสมโภชยังปรากฏ หลักฐาน การสมโภชชนข้าวเจ้าลานในเดือน 3 ดอกไม้ที่นำมาตกแต่งน่าจะประดิษฐ์ขึ้นเป็น เครื่องแขวนแล้วนำมาประดับตกแต่งประรำพิธี ดังหลักฐาน พระราชพิธีชานย์ทะเลห์ และพระราชพิธีคเชนทร์ศวสดาน เดือน 5 เรื่องเดียวกัน (2513)

ลากฟ่อนข้าวเข้าสู่ลานอันแควงด้วยราชวัติฉัตรธง มีพิดานห้อยย้อยด้วย
พวงบุปผามาลัย (หน้า 108)

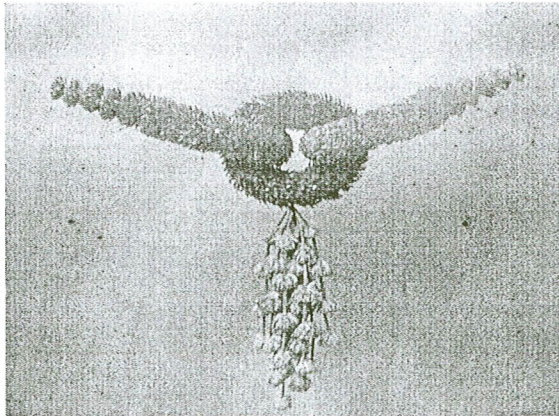
พระราชพิธีกษัตริย์ศวสนานจัดขึ้นในเดือน 5 เป็นพระราชพิธีเข้ากระบวนสวน-
สนาม จากหลักฐานจะมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เศรษฐี และเจ้าพระยา เจ้าเมืองประเทศราช
พระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เสด็จออก ณ มุขเด็จพระที่นั่ง อินทราภิเชก
ชาวพนักงานก็ประโคมแตร สังข์ กลองมโหระทึก พระเจ้าอยู่หัวรับสั่งให้สนมกำนัล
ร้อยมาลัยใส่เมี่ยงหมาก ดังหลักฐานเรื่องเดียวกัน (2513)

ขณะนั้นชาวพนักงานระเบงก็รำขับร้องให้ท้าวพระยาทั้งหลายทอดทัศนา
จนสิ้นเพลเสียงเป็นประเพณีพิธีสนามใหญ่ ชาวพระสนมกำนัลต้อง
ร้อยกรอง ร้อยบุปผชาติเป็นรูปสัตว์นานต่าง ๆ ใส่เมี่ยงหมากถวายสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระราชทานลูกขุนซึ่งมาประชุมกัน การอันนี้ก็เป็น
การนางในทั้งปวงกระทำประกวดฝีมือกันทุก ๆ ครั้ง แต่ก่อนข้าน้อยก็ยัง
หาเคยกระทำไม่ แต่ทว่าเคยได้เห็นได้ฟังว่าท่านทั้งหลายร้อยกรอง
ดอกไม้เป็นรูปสัตว์จัตุบาททวิบาทชาติมีจกผลาผล ข้าน้อยจึงเลือก
พรรณบุปผชาติที่มีสีอันเหลือ มีดอกกระแสดอกกัรรณิกา เป็นต้น
มาคิดเป็นร้อยกรองเป็นรูปพานสองชั้นรองชั้น แล้วก็ซ้อนสลัประดับ
ดอกไม้สีแดงสีขาวและสีต่าง ๆ แก่ก่อนประสานกันเป็นระย้าระบาย จึง
แต่งเมี่ยงหมากอบรมด้วยเครื่องหอมใส่ลงในขันมีตาข่ายดอกไม้ปกคลุม
ครั้นแล้วก็นำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมกับกับพวงมาลาพระ-
สนมกำนัลทั้งปวง (หน้า 114-115)

จากหลักฐาน พบว่า นางสนมกำนัล ร้อยกรองดอกไม้เป็นรูปทรงต่าง ๆ สำหรับ
ใส่เมี่ยงหมากถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และทรงพระราชทานแก่ลูกขุนอีกด้วย มีการ
ประกวดประชันกันระหว่างนางใน นางนพมาศได้คิดทำแบบใหม่ ๆ ขึ้น โดยร้อยกรอง
ดอกไม้เป็นรูปสัตว์ เช่น สัตว์ 4 เท้า 2 เท้า ปลา ใช้ดอกไม้สีเหลือง มีดอกกระแสดอก

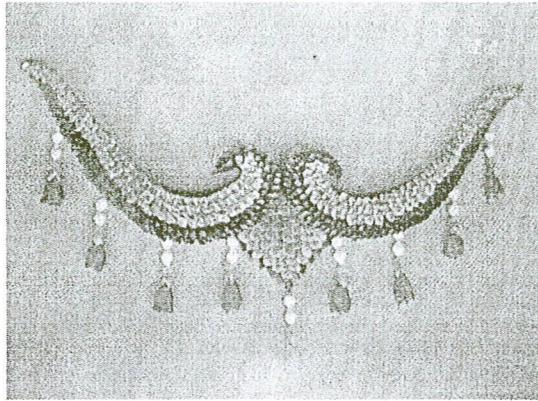
กรรมนิกาทำเป็นรูปพานรอง 2 ชั้น รองชั้นหมาก ใช้ดอกไม้สีแดง สีขาว และสีอื่น ๆ มาเย็บซ้อน และพบเทคนิคการใช้วิธีไล่สีอ่อนไปสีแก่ ทำระย้าระบายรอบ ๆ และร้อยตาข่ายคลุมด้านบนถวายพร้อมพวงมาลัยของสนมกำนัลอื่น ๆ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชอัธมาศัย และรับสั่งว่าการทำชั้นหมากทั้งในการรับแขกเมืองหรือในพิธีอาหมงคลวิวาหมงคลให้ทำพานชั้นหมากจนเป็นประเพณีของไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ซึ่งจากหลักฐานพบลักษณะสำคัญของพานชั้นหมาก คือการใช้พานทอง 2 ชั้น มีฝาครอบ จึงทำให้มีลักษณะทำให้สูงจากพื้น จึงตกแต่งด้วยตาข่าย การนำดอกไม้ เช่น ดอกพุด ดอกกรัก มะลิ หรืออื่น ๆ มาร้อยต่อกันเป็นตาข่ายคลุม และที่น่าสังเกตคำว่าระย้า คำนี้ไม่ใช่เครื่องแขวน น่าจะเป็นการกรอง “เฟื่อง” ดอกไม้กรองเชื่อมโยงระหว่างช่วงโดยใช้ดอกกรัก มะลิ หรือพุด ร้อยต่อกันยาว ๆ บางครั้งอาจใช้การเย็บแบบเป็นรูปร่างต่าง ๆ ก็ได้มาประดับรอบ ๆ พาน ซึ่งผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า คำว่าระย้าน่าจะมีหลาย ๆ ความหมาย อาจหมายถึงดอกไม้ที่ใช้ผูกห้อยพวงมาลัยที่ใช้แขวนประดับ รวมถึงเครื่องแขวนด้วยก็ได้

ภาพ 1 ลักษณะของเฟื่องที่ใช้การกรองดอกบานไม่รู้โรยทำเป็นลูกโช

ที่มา. จากเครื่องแขวนไทยดอกไม้สด (หน้า 57), โดย มณีรัตน์ จันทนะพะลิน, 2527, กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.

ภาพ 2 ลักษณะของเฟื้องที่ใช้การเย็บแบบและประกอบอุบะ สังกัดใช้ลายไทยมาประยุกต์
ที่มา. จากเครื่องแขวนไทยดอกไม้สด (หน้า 55), โดย มณีรัตน์ จันทนะผะลิน, 2527, กรุงเทพฯ:
อัมรินทร์กราฟิมพ์.

การจัดพุ่มดอกไม้หรือการจัดพุ่มข้าวบิณฑ์ ในพระราชพิธีอาษาตมาตเข้าพรรษา
ในเดือน 8 เป็นเวลาที่พระวรมุตรพุทธชินโรส ในพระศาสนาจะจำพรรษา เป็นมหาสันนิบาต
ทุกอาราม ฝ่ายพราหมณาจารย์ก็จะเข้าพรรษาสมาทานศีล บริโภคกระยาบวชบูชาคุณที่
พิธีกึ่งเดือน (สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์, 2536, หน้า 106) ปรากฏในหลักฐานเรื่องเดียวกัน
ในพระราชพิธีอาษาตมาตมาตบูชา (2513)

อันว่า พระราชพิธีอาษาตมาตมาตบูชาใหญ่ ชำนาญได้คิดกระทำพนมดอกไม้
ทองและกอโกศพุ่มทองอันวิจิตรด้วยวาดเขียนนำขึ้นถวายสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวให้ทรงสักการบูชาพระรัตนตรัยบ้าง พระเทวรูปบ้าง สมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวก็พึงพอพระอัชฌาสัย จึงดำรัสชมชำน้อยว่าเป็นคนฉลาดคิด
โปรดพระราชทานสักการะรางวัลเป็นอันมาก แต่นั้นมา มหาชนชายหญิง
ทั่วทั้งพระนคร ก็ถือเอาเป็นอย่างต่างกระทำพนมดอกไม้และกอพุ่มชาติ
มีพรรณต่าง ๆ บูชาพระรัตนตรัยในพระราชพิธีอาษาตมาตมาตมาตขึ้นทุกปี
ฝ่ายนางในทั้งหลายก็ถืออย่างกระทำพนมดอกไม้ถวายสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานรางวัลตามฝีมือและปัญญาด้วยกันเป็นอัน

มาก จึงพระบาทสมเด็จพระร่วงเจ้าแผ่นดินมีพระราชบริหารสาปสรรว่า
เบื้องหน้าแต่จะไปชนชายหญิงในพระราชอาณาเขตประเทศสยามภาษา
บรรดาเป็นสัมมนาทฤษฎีให้กระทำพนมดอกไม้ก่อบัวบูชาพระรัตนตรัยใน
พระราชพิธีอาษาตมาส ให้เรียกนามพนมดอกไม้ว่า พนมพระวรมหาอย่า
รู้สาบสูญตราบเท่ากล้วยสาน ข้าน้อยนพมาศก็ถึงซึ่งมีชื่อเสียงว่าเป็นคน
ฉลาดปรากฏนามอยู่ในแผ่นดินได้อีกอย่างหนึ่ง (หน้า 133-135)

จากหลักฐานพบการประดิษฐ์พุ่มดอกไม้บัวบูชาพระรัตนตรัย ซึ่งพบหลักฐานเป็น
ภาพจิตรกรรมฝาผนังในหลายโบราณสถาน

ในเดือน 6 พระราชพิธีวิสาขบูชา เป็นพระราชพิธีที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและ
ราชบริรักษ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ทั้งอาณาประชาราษฎร์ก็ประดับพระนคร พระราชวังและ
บ้านเรือนแขวนโคมประทีปและแขวนพวงบุปผชาติ เมื่อถึงวันวิสาขบูชา ในเมืองสุโขทัย
ก็สว่างไปด้วยแสงประทีปเทียน ดอกไม้เพลิง ธงชาย ธงปาฎก ใสวไปด้วยพุ่มดอกไม้
กรองห้อยแขวนหอมตลบไปด้วยกลิ่นดอกไม้ และเสียงพิณพาทย์ ฆ้องกลอง ดังหลักฐาน
เรื่องเดียวกันในพิธีวิสาขบูชา (2513)

ครั้นถึงวันวิสาขบูชา สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและราชบริรักษ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน
ทั้งอาณาประชาราษฎร์ทั่วทุกนิคม ตามชนบทก็ประดับพระนครและ
พระราชวังข้างหน้าข้างใน จวนตำแหน่งเท่าพระยา พระหลวงเศรษฐี
ชีพราหมณ์ บ้านเรือน โรงร้าน พ่วงแพ ชนประชาราษฎร์ ล้วนแต่แขวน
โคมประทีปชวาลาสว่างใสว ห้อยย้อยพวงบุปผชาติ ประพรมเครื่อง
สุคนธโรทิศบูชาพระรัตนตรัยสิ้นสามทิวาราตรี ..... อันพระนคร
สุโขทัยราชธานี ถึงวันวิสาขนักขัตฤกษ์ครั้งใดก็สว่างไปด้วยแสงประทีป
เทียนดอกไม้เพลิง แลสล้างสลอนด้วยธงชายธงประดาก ใสวไปด้วย
พุ่มพวงดวงดอกไม้กรองร้อยห้อยแขวนหอม ตลบไปด้วยกลิ่นสุคนธ
สรวยริน เสนาะสำเนียงพิณพาทย์ฆ้องกลองทั้งทิวาราตรี (หน้า 125-126)

จากหลักฐานพบการประดิษฐ์เครื่องแขวนเป็นพุทธรูป ประกอบด้วยลักษณะดอกไม้ที่ทำเป็นพู่ ซึ่งอาจเป็นชื่อแรก ๆ ของการทำดอกไม้ชนิดหนึ่ง เรียกว่า พู่กลิ้ง ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

งานเครื่องแขวนในสมัยสุโขทัยยังปรากฏในหลักฐานจารึก วัดป่ามะม่วง ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 24-27 หนังสือจารึกสมัยสุโขทัย (กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2526)

ป่ามะม่วงและปลูกสร้างกุฏิวิหาร สถานที่
 กางเพดานอันวิจิตร
 ไม้ให้แสงตะวันร้อน
 ให้แขวนพวงดอกไม้

(หน้า 235)

หลักฐานงานดอกไม้จากจารึกหลักที่ 1 ศิลาลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 13-16 จารึกถึงเครื่องไทยธรรมสำหรับถวายพระสงฆ์ ในพิธีกรานกฐินหรือถวายผ้ากฐิน ประเพณีหลังออกพรรษา ดังหลักฐานเรื่องเดียวกัน (2526)

เมื่อออกพรรษากรานกฐิน เดือนถึงจึ่งแล้ว เมื่อกรานกฐิน มี พนมเบ็ญ
 มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอน โนน บริพารกฐิน โยยทาน
 แลปีแล้วญิบล้าน.... (หน้า 31)

ในหนังสือสารานุกรมสุโขทัยศึกษาอธิบายคำว่า “พนมเบ็ญ พนมหมาก และพนมดอกไม้” ว่า คือ เบ็ญ หมาก และดอกไม้ที่จัดแต่งเป็นเครื่องไทยธรรม สำหรับถวายพระภิกษุหรือพระสงฆ์ตามธรรมเนียม โดยนำเบ็ญก็ดี หมากก็ดี และดอกไม้จัดแต่งขึ้นบนภาชนะอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้มีรูปทรงลักษณะเป็นพุ่มยอดแหลมอย่างดอกบัว หรืออาจทำเป็นจอมรูปกรวยยอดเรียวแหลม ก็เข้าทำนอง “พนม” หรือรูปภูเขา ซึ่งมักยอดแหลมเป็นทรงกรวยอยู่โดยมาก (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539, หน้า 12) พบหลักฐาน

งานดอกไม้และใบตอง ในงานพนมหมาก มีลักษณะคล้ายกับหลักฐานท้าวศรีจุฬาลักษณ์
ที่เรียกว่า จันหมาก

ส่วนพนมดอกไม้ คือดอกไม้สดนำมาจัดขึ้นเป็นพุ่มยอดแหลมคล้ายดอกบัว
จัดวางบนพานปากกลม สันนิษฐานน่าจะเป็น “พุ่มดอกไม้” นิยมทำด้วยดอกไม้สด แห่ง
ผ้าตาด หรือ วัสดุอื่น ๆ เช่น กระจาดทองอังกฤษ ชนบัตร เป็นต้น และที่นิยมใช้ดอกบาน
ไม่รู้โรย เพราะอยู่ทนนาน นำมาปักขึ้นรูปทรงเป็นพุ่ม ซึ่งพุ่มนี้ยังอาจสันนิษฐานว่า
เลียนแบบจากทรงส่วนยอดเจดีย์ในสมัยสุโขทัย เรียกว่า “เจดีย์ยอดทรงพุ่มข้าวบิณฑ์”
โดยลักษณะขององค์และฐานของเจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยม เข้าย่อไม้ตรงส่วนยอดเป็นทรง
พุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งจะวิเคราะห์ที่มาของรูปทรงในบทที่ 4 ต่อไป (มูลนิธิสารานุกรม
วัฒนธรรมไทย, 2542, หน้า 4557)

การทำจันหมากเป็นเครื่องบูชา เพื่อแสดงออกถึงความเคารพจัดเป็นธรรมเนียม
ปรากฏหลักฐาน การทำทั้งจันหมากเงิน จันหมากทอง ดังหลักฐานจากหลักศิลา ณ วัด
บางสนุก ปี พ.ศ.1882 บรรทัดที่ 11-28 ในหนังสือจารึกสมัยสุโขทัย กรมศิลปากร
จัดพิมพ์จารึกเป็นภาษาบาลีและภาษาไทยเป็นคำกล่าวนมัสการพระรัตนตรัยและการ
บำเพ็ญกุศลอื่น ๆ (2526)

ลูกขุนมนุนายไพร่ไทย ทั้งชาวแม่

ชาวเจ้าที่-

ง หลายพิมพ์รูปพระด้วยเหี้ยก

ค้วยดินได้

หมื่นพันร้อยแปดอัน พระธาตุ

อันหนึ่ง

....คสอง พระงาสอง ทั้งจันหมาก

เงิ-

น จันหมากทอง จ้อง ชงรอบ ชอบด้วยเสี้ย-

ง พาทยเสียงกลอง แลขันข้าวดอก

ดอกไม้ได้

เทียนรูป จันทน์ (น้ำ) มันหอม
 ก่อมตน นบบา-
 ท เบญจางค์ทั้งนั้นเอนให้ เป็น
 พุทธบูชา

(หน้า 24)

การทำขันหมากยังปรากฏหลักฐานสนับสนุนอีกหลักฐานหนึ่งคือ จารึกหลักที่ 8
 ศิลาจารึกเขาสุมณภูฏ จารึกไว้ประมาณปี พ.ศ.1315 กล่าวถึงการจำลองพระพุทธรูปจาก
 เขาสุมณภูฏลังกา มาประดิษฐานในกรุงสุโขทัย ด้านที่ 2 บรรยายภาพกระบวนแห่ที่
 ยิ่งใหญ่สวยงามจากกรุงสุโขทัยออกมาจนถึงยอดเขา บรรทัดที่ 12-16 ดังนี้ (2526)

ธงปลุกทั้ง ส
 อง ปราบหนทา
 ง ย่อมเรียงขัน
 หมาก ขันพลูบู
 ชาพิลมระบำ เต็น

(หน้า 73)

จะเห็นได้ว่า มีการตั้งกระบวนแห่นาคดอกไม้ หมากพลู จัดเป็นขันหมากและอื่น ๆ
 ไปเป็นเครื่องนมัสการและหลักฐานจารึกหลักที่ 14 ศิลาจารึกวัดเขมา สันนิษฐานว่า
 จารึกไว้ประมาณ พ.ศ. 2075 เนื้อหาตอนที่ 1 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 15-27 กล่าวถึง เจ้าเทพรุจิ
 อุปสมบทเป็นภิกษุ และได้บำเพ็ญกุศลต่าง ๆ พร้อมด้วยญาติมิตร และอุทิสถาวาสีงของ
 ต่าง ๆ มากมาย ดังหลักฐาน (2526)

ยทานพระเป็นเจ้าก็แล้ว /// แต่นี้เจ้าเทพ
 รุจิ แต่งเครื่องสำหรับไว้
 กับพระพุทธเจ้าในพิหาร ฝ่ายเบงจตีผืนหนึ่งคำ

สองตำลึงเป็นอาส-
 น มาตรการทองเหลืองดวงหนึ่ง ค่าตำลึงหนึ่ง
 เป็นมาตรการพระเจ้า ลางพา-
 นเทศดวงหนึ่ง หน้าศอกสี่นิ้ว ค่าสองตำลึง
 ถ้วยโคมลายดวงหนึ่ง ถ้วย
 บริพันธ์เล็กสิบดวง เป็นสำหรับกลางพาน
 แต่งเป็นบายศรีบูชาพระ-
 จ้า ตกลงทองเหลืองดวงหนึ่ง ค่าห้าสลึง
 แต่งใส่หมากบูชาพระเจ้าเล็ก
 ยนทองสัมฤทธิ์ ดวงหนึ่ง ค่าบาทหนึ่ง แต่งเมียง
 บูชาพระเจ้า น้ำเต้าทอง
 สัมฤทธิ์ดวงหนึ่งมีฝา ค่าบาทหนึ่ง แต่งใส่น้ำ
 บูชาพระเจ้า // // แต่นี้เครื่องสำหรับ-
 บกับพระเจดีย์ ลางพานเทศดวงหนึ่ง หน้าศอก
 หนึ่ง ค่าสองตำลึง ถ้วยโ-
 มลายดวงหนึ่ง ถ้วยบริพันธ์เล็กสิบดวง
 กับสำหรับกลางพานแต่งเป็นบาย-
 ศรีบูชาพระเจ้า น้ำเต้าทองสัมฤทธิ์ดวงหนึ่ง
 มีฝาค่าบาทหนึ่ง ใส่น้ำมังเบือดวงหนึ่ง-
 ง ค่าสามสลึง ใส่หมาก เลียนเทศดวงหนึ่ง
 ใส่หมากเครื่องสำหรับนี้ แต่งเป็-
 นบายศรีกับพระเจดีย์ // // แต่นี้กับบุญช่วย
 สร้างไว้กับพระเป็นเจ้าเพชร

(หน้า 213-214)

จะเห็นได้ว่า งานบายศรี เกี่ยวข้องกับประเพณีทางศาสนาพุทธ การทำบุญกุศล
 การอุปสมบท จากรายชื่อของถวาย ยังบอกลักษณะของพานที่ใช้อีกด้วย ซึ่งลักษณะพาน

สมัยสุโขทัยมีหลักฐานด้านวัตถุเป็นภาชนะดินเผา เคลือบผิวด้วยน้ำยาเป็นสีเขียวไขกา ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ รูปทรงคล้ายชาม มีเชิงรับรองอยู่ใต้ก้นพานเป็นอย่างรูป ทำข้างตอนใกล้กับก้นพานทำให้คอดเล็กเข้าไปเล็กน้อย ลักษณะของพานสุโขทัยนี้เมื่อนำไปเปรียบเทียบจะคล้ายพานในสมัยทวารวดี (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2542, หน้า 4351)

สมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทยนานถึง 417 ปี (พ.ศ. 1893-2310) ตลอดระยะเวลาดังกล่าว ศิลปวิทยาการแขนงต่าง ๆ ได้รับการพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ามาเป็นลำดับ โดยเฉพาะงานด้านจิตรศิลป์อันประกอบด้วย สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม คนตรี นาฏศิลป์และวรรณกรรม นับได้ว่าสมัยอยุธยามีความรุ่งเรืองถึงขีดสูงสุดช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ชาติไทย (กรมศิลปากร, สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2545, หน้า 2)

งานดอกไม้

พบหลักฐานจากสื่อโศกฉันท์ แต่งโดยพระมหาราชครู เป็นวรรณคดีไทยที่มีคุณค่าสูงเรื่องหนึ่ง ได้เค้าโครงเรื่องมาจากปัญญาสชาดก กรมศิลปากรได้ตรวจสอบและเก็บรักษาไว้ที่ส่วนภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติ ในเรื่องได้กล่าวถึง สร้อยสนเป็นมาลัยชนิดหนึ่ง และน่าจะเป็นอุบะในสมัยแรก ๆ ของไทยอีกด้วย ดังหลักฐาน (กรมศิลปากร, สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2545)

ท้าวศกฺุมิ แต่งองค์รุจี   รุจันทรประภา
 บวรภูษิต พิจิตรกรรฐา   สร้อยสรณมาลา   มาลัยสุคนธ์

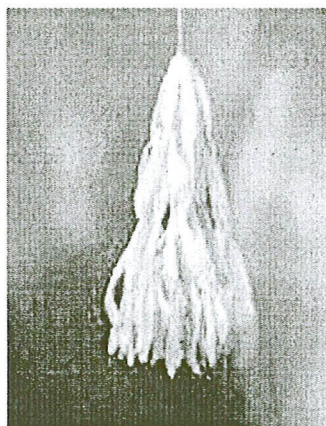
(หน้า 366)

จากหลักฐานพบอุบะสร้อยสนในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งอุบะสร้อยสนยังปรากฏชัดเจนทั้งลักษณะ วิธีทำ วัสดุที่ใช้ จากหลักฐานบทพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ จากกาพย์ห่อโคลง นิราศธารโศก ในสมัยอยุธยาตอนปลายรัชสมัย

พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โดยพระราชนิพนธ์ให้เข้าชุดกับบทเห่เรือ และภาพย่อโคลง
นิราศธารทองแดง มีลักษณะวิธีเขียนทำนองเดียวกับทวาทศมาส ดังหลักฐาน
(กรมศิลปากร, สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2545)

จำป่าปานบน	คิสร้อยสนเจ้าเคยกรอง
นอนแนบแอบอิงสอง	เจ้าถวายพีที่บรรทม
จำป่าปานขึ้นช้อย	เนื่องนอง
คณิงสร้อยสนนางกรอง	เกี่ยวเหนืง
นอนแนบแอบองค์สอง	ไสยศ
ถวายพีวางบนแฉ่น	แฉ่นฟ้าบรรทม

(หน้า 282)

ภาพ 3 อุบะสร้อยสนหรืออุบะแตระ ใช้ดอกจำปานำกลีบมาสอดคล้องต่อ ๆ กัน เป็นชั้น ๆ
โดยไม่ใช้เข็มร้อยมาลัย พบหลักฐานในพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ สมัยอยุธยา
ตอนปลาย นอกจากนี้ ยังพบในสมัยรัตนโกสินทร์หลายหลักฐาน ในเรื่องอิเหนา พระ
ราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เรียกว่า แตระอุบะ ใช้เป็นดอกไม้ทัด
ที่มา. จาก เครื่องแขวนไทย ดอกไม้สด (หน้า 58), โดย มณีรัตน์ จันทนะพะลิน, 2527,
กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.

จากหลักฐานพบว่า การกรองอุบะสร้อยสนนั้น ใช้จำปาป่าบานแย้ม อุบะที่กรอง
 ใช้การ “เกี่ยวแน่น” คือ การนำกลีบจำปาที่ละกลีบมากรีดครึ่งกลีบ โดยมีให้ขี้ และ
 นำดอกเต็มมากรีดกลีบเฉพาะช่องกลาง นำกลีบที่กรีดไว้มาสอดคล้องต่อ ๆ กัน โดยที่
 ปลายกลีบคล้องกันเป็นชั้น โดยแต่ละชั้นจะขยายกว้างขึ้น ลักษณะของอุบะสร้อยสนจะ
 บอบบาง ขี้ หมองเร็ว มีกลิ่นหอม (สมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทยในพระ-
 บรมราชินูปถัมภ์, 2547, หน้า 205) อุบะสร้อยสนจะถูกเรียกอีกชื่อหนึ่ง คือ อุบะแตระ
 ชื่อนี้ปรากฏในสมัยรัตน โกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ในพระราชนิพนธ์เรื่อง อีเหนาและยังถูก
 เรียกถึงปัจจุบัน ในพระอรรถาธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงภูวณภาพ และสมเด็จพระ
 เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (2504, หน้า 102) ทรงให้ความหมายของสร้อยสนและ
 แตระว่า สร้อยสนหมายถึงประดิษฐ์การร้อยดอกไม้อย่างหนึ่งของไทย คำว่าสร้อยคำ
 เดียวหมายถึงดอกไม้ แตระหมายถึงการประดิษฐ์ อีกหลักฐานหนึ่ง พระนิพนธ์เรื่อง
 เดียวกันพบลักษณะของมาลัยที่น่าสนใจหลายอย่าง ดังหลักฐาน (2545)

พุทษชาติดวงน้อยน้อย	คิดเจ้าร้อยพวงมาลัย
จำปาสายสุดใจ	แซมเกศเกล้าเจ้าถอดถวาย
พุทษชาติดวงน้อยกลืน	เปรมใจ
เจ้าช่างกรองมาลัย	เลิกแล้ว
จำปาเสียบแซมใน	มวยมุ่น
หอมพี่ชมน้องแก้ว	ถอดหยิ่นทูลถวาย
ลำควนเจ้าเคยร้อย	กรองเป็นสร้อยลำควนถวาย
เรียมชมคมสบาย	พี่เอาสร้อยห้อยคองนาง
ลำควนปลิดกิ่งก้าน	สนสาย
กรองสร้อยลำควนถวาย	คำเช่า
ชูชมคมกลืนสบาย	ใจพี่
เอาสร้อยห้อยคอเจ้า	แนบหน้าชมโฉม

จากหลักฐานพบว่า พุทธชาดเป็นดอกไม้ขนาดเล็ก กลิ่นหอมจัด ดอกเป็นช่อ มีกลิ่นหอมร้อน ใช้ร้อยเป็นมาลัยหรือเกี้ยว (มาลัยซีก) ได้ละเอียดงามมาก เพราะดอกเล็ก ในสมัยก่อนใช้สวมจุกลูกผู้ดี ส่วนดอกลำควนสดกรองโดยไม่ใช้เข็มร้อย โดยใช้ด้ายสองเส้นมัดไขว้กันไปมาได้กลีบดอก เพราะดอกลำควนตรงที่กลีบกับขั้วดอกต่อกันนั้นมีรอยคอด ใช้ด้ายมัดตรงรอยคอดที่ละดอก กรองเป็นมาลัยสวมข้อมือหรือเกี้ยวสวมจุกเด็กก็ได้ (ศุภร บุนนาค และสุรียา รัตนกุล, 2517, หน้า 101-102)

ดอกไม้กรองอีกอย่างหนึ่งของไทย คือ เครื่องแขวน ซึ่งปรากฏตั้งแต่สุโขทัยและยังสืบทอดมาถึงอยุธยาตั้งหลักฐานบทเห่ชมไม้ พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ทรงพระนิพนธ์เพื่อใช้เป็นบทเห่เรือพระที่นั่งของพระองค์เอง เมื่อครั้งตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไปนมัสการ และสมโภชพระพุทธรูปที่สระบุรี (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2545)

ประยงค์ทรงพวงห้อย	ระย้าห้อยห้อยพวงกรอง
เหมือนอุษะนวลล่อง	เจ้าแขวนไว้ให้เรียมชม
สายหยุดพุทธชาด	บานเกลื่อนกลาดคายดาไป
นิกน่องกรองมาลัย	วางให้พี่ข้างที่นอน

(หน้า 204)

จากหลักฐานพบว่าการทำเครื่องแขวนประเภทระย้าในสมัยอยุธยา อาจสันนิษฐานได้จากลักษณะของการใช้แขวนห้อย ซึ่งน่าจะเป็นเครื่องแขวน ใช้อุษะประกอบเป็นหลัก ซึ่งตรงกับลักษณะระย้าในปัจจุบันมีหลายแบบ ทำเป็นรูปคล้ายกระเช้า และพบมาลัยกรองด้วยดอกสายหยุดพุทธชาด ใช้วางในพระบรรทมข้างที่นอน ซึ่งการนำดอกสายหยุดมาทำมาลัยเข้าใจว่าน่าจะใช้วิธีแบบอุษะสร้อยสน คือ ใช้วิธีคล้องกันระหว่างกลีบ นอกจากนี้การร้อยมาลัยดอกกุหลาบ พบหลักฐานจากกาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง เป็นที่ประทับแรมสำหรับการไปนมัสการพระพุทธรูปที่ประทับคือ ตำหนักธารเกษม ซึ่งได้กล่าวถึงดอกกุหลาบในสมัยอยุธยา ดังนี้ (2545)

กุหลาบบานกลีบข้อย
หอมรื่นชื่นชมสอง

คิดกระทงน้อยวางพานทอง
หยิบดอกไม้ให้นางคม

(หน้า 252)

ดอกกุหลาบ สุภร บุนนาค และสุริยา รัตนกุล (2517, หน้า 38) ให้ความคิดเห็นว่า กุหลาบน่าจะเป็นพันธุ์พื้นเมืองจากต่างประเทศ และน่าจะเข้ามาในไทยนานแล้ว กล่าวกันว่า พันธุ์เดิมมาจากประเทศอิหร่านหรือเปอร์เซีย น้ำดอกไม้ ที่เรียกว่า น้ำดอกไม้เทศ ก็คือ หางกุหลาบที่ช้อนเอาหัวน้ำมันออกหมดแล้ว เชื่อกันว่า กุหลาบเป็นดอกไม้มาจากต่างประเทศก็เพราะลวดลายศิลปะของไทย แต่ก่อนยังไม่พบลายดอกกุหลาบเลย มีแต่ลายดอกบัว ดอกพิกุล ดอกลำควน ดอกพุดตาน ดอกเบญจมาศ ดอกกุหลาบจึงนับว่าเป็นดอกไม้ใหม่ของไทย ซึ่งปรากฏชัดเจนในสมัยอยุธยาตั้งหลักฐานจากลาลูแบร์ แพล โดยสันต์ ท. โกมลบุตร (2548)

ข้าพเจ้าได้เห็นดอกช่อนจู้ (Tubereuse) เป็นอันมากในสวนของชาวสยามแต่ไม่เห็นมีกุหลาบหรือดอกไม้จำพวกดอกผีเสื้อ (Oeillet) หากพูดกันว่าดอกผีเสื้อนั้นมีถมไป แต่ดอกกุหลาบนั้นมีน้อย และดอกไม้เหล่านี้มีกลิ่นหอมน้อยกว่าในทวีปยุโรป ฉะนั้นดอกกุหลาบจึงแทบจะไม่มีกลิ่นเอาเสียเลยทีเดียว

(หน้า 76)

ในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก ยังกล่าวถึง การถวายมาลัยในห้องบรรทมได้ชัดเจน ดังหลักฐาน (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2545)

มาลุดีดอกน้อยน้อย	คิดเจ้าร้อยพวงมาลัย
เวลามานอนใน	สวมมือพี่ที่ไศยา
มาลุดีกกลิ่นเกลี้ยง	เอาใจ
เข้าย้อมร้อยมาลัย	แต่งตั้ง

เพลานอนใน   โสยาสน์
 สวมข้อมือพีทัง   คู่ให้หอมรวย

(หน้า 283)

จากหลักฐานพบมาลัยคล้องมือ ใช้สำหรับคล้องแขนข้อมือหรือถือด้วยมือ ลักษณะการร้อยใช้ดอกไม้ขนาดเล็ก ๆ ร้อยรอบเข็มเป็นวงกลม ความยาวประมาณ 2 เข็ม มาลัย (15-20 นิ้ว) ผูกเป็นทรงกลม ผูกด้วยอุบะซึ่งนิยมใช้อุบะพู่ อุบะแขก มีมาลัยเกี่ยว รัตปิดตรงข้อ และดอกไม้ชนิดอื่นคือ การประดิษฐ์พุ่ม ซึ่งพุ่มมีหลายชนิด เช่น พุ่มที่ทำจาก จี๋ผึ้ง นิยมถวายเทศกาลเข้าพรรษา และพุ่มดอกไม้ พุ่มชนิดนี้แต่เดิมเรียกว่า กรวยปักดอกไม้ (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2542, หน้า 4557-4558) ดังหลักฐานการถวายพุ่มข้าว บิณฑ์ถวายพระในเดือน 5 จากภาพย่อโคลงนิราศธาร โศก พระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมา- ธิเบศร์ไชยเชษฐาสุริยวงศ์ ทรงนิพนธ์เป็นอนึ่งนิราศ กล่าวถึงการแต่งข้าวบิณฑ์ แต่มิได้ บรรยายถึงรายละเอียดไว้ดังนี้ (2516)

การบุญผคุณมาศน้อง	นารี
ชาวสุคตผดาคดี	ส่องแก้ว
ชำระสระสรงสี	พุทธรูป
ผงเผ่าท่าหมดแล้ว	แต่งเข้าบิณฑ์ถวาย
เดือนห้าอำโหมงาม	การออกสนามตามพีไศล
สงกรานต์การบุญไป	ไหว้พระเจ้าเข้าบิณฑ์ถวาย

(หน้า 117)

จากหลักฐานพบว่า ข้าวบิณฑ์ใช้ถวายพระในเดือนห้า ศุกร บุนนาค และสุริยา รัตนกุล (2517, หน้า 77) ให้ความคิดเห็นว่า ข้าวบิณฑ์แต่เดิมก็เป็นข้าวจริง ๆ ใช้ในการ เช่นสรงบวชาและเพราะใช้การเช่นสรงบวชา จึงต้องประกอบเข้าไห้งาม การทำไห้งามนั้น ก็ใช้บรรจุใส่ในรูปกรวย ต่อมาก็เหลือแต่การสมมติคือเหลือแต่รูปทรงกรวยป่องเป็น

กระพุ่มที่เรียกว่า ทรงข้าวบิณฑ์ เพราะการใช้ข้าวข้อมสี่ต่าง ๆ เช่นสรวงนุชานันเป็นลัทธิพราหมณ์โดยแท้ เราไม่บูชาพระพุทธรูปด้วยข้าวปลาอาหาร นอกจากที่จะเรียกว่า ถวายข้าวพระ ข้าวบิณฑ์จึงเหลือแต่รูปศัพท์ที่กลายมาเป็นชื่อ รูปทรงลวดลาย หมายถึง รูปทรงกรวยป่องเป็นกระพุ่ม และเมื่อเราปักพุ่มดอกไม้เป็นรูปเช่นนี้ เราก็เรียกว่า “พุ่มข้าวบิณฑ์” การพนมดอกไม้หรือการจัดดอกไม้เป็นพุ่ม พบหลักฐานจากกัณฑ์สักกบรรพพ จากตำนานหนังสือมหาชาติ แต่งครั้งแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ ต้นฉบับเดิมสูญหาย รวมทั้งกัณฑ์สักกบรรพซึ่งในรัชกาลที่ 2 โปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตกรุงรัตนโกสินทร์ แต่งกัณฑ์ที่ขาดไป (กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2540)

ท้าวทศมีพระราชบัณฑูรด้วยพระคาถา ดั่งนี้ ลาทา โอ โลปียา บุปผา
อนนว่าคนทั้งหลาย จงเรียงรายเข้าดอก ทงงดอกไม้แกมถนน โสคเทอญ
มาลาคนุชวิเลปนา เร่งแขวนร้ายวล พรรณนุษปเรช อเนกด้วยคนชาติ
กนั้นน อคุณิยานิ จ ตัญญุนตุ พนมรัตนอิกพนมมาลาเลศนี้

(หน้า 278)

จากหลักฐานพบว่า มีการจัดเครื่องนมัสการด้วยข้าวดอก ซึ่งหมายถึง สิ่งที่เป็นสิริสุทธี และเป็นมงคล เรียกอีกอย่างหนึ่งคือ “ลาช” โดยนำมาเรียงเข้าใจว่าน่าจะทำเป็นพุ่มอย่างปัจจุบัน นอกจากนี้พบการประดับสถานที่ด้วยเครื่องแขวนและการทำพุ่มดอกไม้

นอกจากนี้ยังพบการประดิษฐ์ฉัตรด้วยดอกไม้ในงานออกเมรุมาศ ในสมัยปลายอยุธยา จากหลักฐานประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค 1 คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี (2510)

ครั้นเพลาย่ำแล้ว ๒ โมง จึง 9 ทรง 9 ทั้งให้เซ็น

	ดอกไม้	}	ขุนอิน	}
เครื่อง	แลฤา		มัดดอกไม้ซึ่ง	
	ราชวัด		ขุนจัน	
	ซ้าย	}	เอามาตั้งนั้น ออกจากพระเบญจาแล้ว	
สนม				
ขวา				

(หน้า 113)

บายศรี

จากหลักฐานมหาชาติคำหลวง เป็นหนังสือคำหลวงในจดหมายเหตุกล่าวว่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้กวีนักปราชญ์ราชบัณฑิตหลายคนช่วยกันแต่งแปลคาถาภาษาบาลีเป็นคำประพันธ์ไทยหลายอย่าง มีทั้งโคลง ร่าย กาพย์ และฉันท์ นอกจากนี้จะมีสำนวนโวหารและถ้อยคำไพเราะเต็มไปด้วยรสวรรณคดี ยังให้ความรู้ด้านภาษาเกี่ยวกับคำโบราณ คำเพลง และคำชมร้ออีกด้วย จากกัณฑ์มหาธาตุดังหลักฐาน (กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2540)

...อดีเรกด้วยสหรรธาฯ เรืองรจนมณฑลพิธิ โภณยิตฺวา เมาะ สุตฺทสาตี
นโมทเนน

สิริวจุฯ สุขซาเปตฺวา แล้วก็ให้บอกบายศรี บอกมิ่ง สาลี นโมทเนน
ด้วยเข้าดันสิ่งสาตี

อนนมี รัสตระการ สุกิม์สูปเสจเนน ด้วยมายมัยสยาหารรรศรว หอมเทาท้าว
ทุกพ่าย.....

(หน้า 271)

จากหลักฐานพบว่า มีการตั้งมณฑลพิธิเพื่อสมโภชพระมหากษัตริย์ทรงนำมณฑลพิธิ และข้าวสารบริสุทธี แล้วท่านให้บอกบายศรี อันมีเครื่องสังเวย ได้แก่ ข้าว ปลา อาหารหอมไปทั่วบริเวณ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2549, หน้า 561, 631, 647)

หลักฐานสำคัญอีกหลักฐานหนึ่งซึ่งบอกรายละเอียดของบายศรีและเครื่องสังเวช จากโคลงนิราศเจ้าฟ้าอภัย พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ทรงพระนิพนธ์ เป็นโคลงสี่สุภาพ เนื้อความพรรณนาความรู้สึกที่ต้องจากนางที่รัก เดินทางจากกรุงศรีอยุธยา ไปทางลพบุรี ผ่านทุ่งสมอคอน วังวาริ แล้วทรงบวงสรวงศาลเจ้าแห่งหนึ่ง ดังหลักฐาน การบวงสรวงด้วยบายศรี ดังนี้ (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2540)

ของงเสด็จกลับได้	ดวงสาย สวาดินา
เรียบจะปล้นจงวาย	เกือบกั้ง
พวงเงินพวงทองบาย	ศรีมาศ
ใส่ศาลเพียงตาตั้ง	แต่งให้สมบุรณ์
เหล่าเข็มไหใหญ่ตั้ง	เต็มกลาง
หมูเปิดปากทองวาง	เทียบตั้ง
แกะแพะชุมพามวงษ์	แกมไก่
เต่างูหนูปลากั้ง	กบกุ้งปูหอย

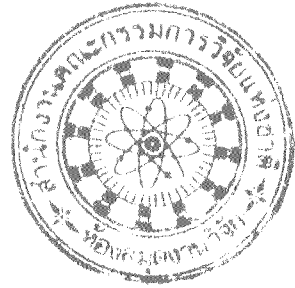
(หน้า 109)

จากหลักฐานพบการใช้บายศรีเงิน บายศรีทอง มีเครื่องสังเวชเหล่าไหใหญ่ หมู เปิดปากทอง ใส่เทียบ และยังมีแกะ แพะ ไก่ เต่า งู หนู ปลากั้ง กบ กุ้ง ปู หอย จากหลักฐาน เครื่องสังเวชมีความหมายต่าง ๆ ที่สำคัญคือ เปิดปากทอง ในหนังสือประเพณีไทย ฉบับพระมหาราชครูฯ รวบรวมโดย อรุณคินทร์ วิริยะบูรณะ (2506, หน้า 41) ผู้ช่วยพระราชพิธีพราหมณาจารย์ กล่าวถึง เปิดปากทองหรือเรียกอีกอย่างว่า เปิดถบ คือ เอาแป้งปั้น เป็นรูปเปิด ภายในท้องเปิดใส่ไข่ต้ม 1 ฟอง ที่ปากเปิดคาบด้วยแหวนนพเก้าใช้เฉพาะงาน เจ้านายเท่านั้น ส่วนหนังสือประเพณีพิธีไทยพระนิพนธ์โดย ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล (2518, หน้า 9) กล่าวว่า เปิดปากทองเป็นเปิดปั้นด้วยแป้ง ทาสีเหลือง 1 ตัว สีขาว 1 ตัว หมายถึงทอง 1 เงิน 1 ใส่พานจานเชิงหรือเทียบ

แกะสลักผักผลไม้

ในสมัยอยุธยาผู้วิจัยพบหลักฐานเพียงหน้าที่ของชาวที่ซ้ายขวา ซึ่งธรรมเนียมแต่ก่อนราชการพนักงานในชาวที่ซ้ายขวามีหน้าที่ทั่วไปในพระบรมมหาราชวัง เช่น นั่ง ยาม นอนเวยร คีบงู คล้องงู ปูสุจณี เป็นต้น และยังปรากฏหน้าที่ติดผูกตราแกะสลักผลไม้ และเตรียมอุปกรณ์จัดดอกไม้ ดังหลักฐานจากตำราหน้าที่ชาวที่ซ้ายขวา ในประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค 1 คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ โบราณคดี (2510)

ถ้ามีพระธรรมเทศนาอัครา พระมหาชาติ แจงและสวดพระพุทธมนต์
จำเริญพระปรีต คำหลวงนั้น ธรรมาสน์, เตียงสวด, ราวเทียน, ราชวัติ,
ระยางเชือก, ผูกรูปตราแกะสลักผลไม้และที่ปักดอกไม้ดอกบัว....

(หน้า 86-87)

สมัยกรุงธนบุรี

สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ย้ายเมืองหลวงจากกรุงศรีอยุธยาลงมาอยู่ใกล้ปากแม่น้ำเจ้าพระยาที่เมืองบางกอก ตั้งพระราชวังอยู่ติดกับป้อมวิไชยเณทร์ อันเป็นหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา พระองค์ต้องเสด็จไปปราบอริราชศัตรูตามที่ต่าง ๆ ตลอดรัชสมัยของพระองค์ การช่างฝีมือต่าง ๆ ก็ถูกพม่ากวาดต้อนไปจนหมดสิ้น ดำรับตำราที่ถูกละเลย ศิลปะในสมัยกรุงธนบุรีจึงปรากฏไม่มากนัก (น. ณ ปากน้ำ 2550, หน้า 222)

งานดอกไม้ พบการสืบทอดการทำอุบะสร้อยสนจากสมัยปลายอยุธยาโดยใช้พวงอุบะสอดแหวนให้กัน จากหลักฐาน ลิลิตเพชรมงกุฎ แต่งโดยเจ้าพระยาคลัง (หน) เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งหลวงสรวิชิต (2515) ในบทกลอนบรรยายถึงการเก็บดอกไม้และช่วยกันประดิษฐ์ “สร้อยสน” โดยใช้วิธี “การกรอง”

พฤษมาเก็บดอกไม้	ทิ้งผอง
ภูเบศรช่วยยายกรอง	ดอกไม้
วนเวศกระหนึ่งสอง	สมสู่ กัณหา
ข้ามรงค์สอดใส่	หว่างสร้อยสนกรอง

(หน้า 91)

งานบายศรี สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเจ้านครศรีธรรมราช โดยให้พระยานครคินเมืองเป็นเจ้าขันธสีมา นามขัตติยราชนิคม สมมติมไหสวรรย์ เจ้านครศรีธรรมราชในวันอาทิตย์ เดือน 11 ขึ้น 3 ค่ำ จุลศักราช 1138 (พ.ศ. 2319) หลักฐาน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 1 สมัยธนบุรี (2523)

ได้แต่พระราชโองการ ได้จารึกพระสุพรรณบัฏ ๓ ชั่ง
บายศรีช้อยขวา เทียนเงิน เทียนทอง ศีรษะสุกร ๑ ผ้าขาว
รองพระโองการผืน ๑ ผ้าขาวนุ่งห่มจารึกพระโองการ ๒ ผืน

(หน้า 17)

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3)

รัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ. 2325-2394) เป็นระยะที่มีการรื้อฟื้นและเจริญรอยตามแบบอย่างสมัยอยุธยาตอนปลายแทบทุกประการ โดยเฉพาะช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 เห็นได้ชัดเจนถึงการสืบทอดความเป็นอยุธยาทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม พระราชกรณียกิจที่สำคัญ ๆ ล้วนแล้วแต่ยึดถือสิ่งที่เคยปฏิบัติมาเป็นต้นแบบ มีการ “สร้างบ้านแปงเมือง” เป็นส่วนใหญ่ เช่น พระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนฯ เป็นต้น ส่วนช่วงสมัยรัชกาลที่ 2-3 บ้านเมืองสงบสุขมากขึ้น และผ่านขั้นตอนของการปูพื้นฐานในการสร้างกรุงมาแล้ว งานทางศิลปะก็ได้มีการขยายตัวและเจริญก้าวหน้าขึ้น เป็นงาน

ศิลปะเพื่อความงดงาม และขยายวงกว้างออกไปสู่สังคมทั่วไปมากขึ้นด้วย (สาวิตรี เจริญพงศ์, 2537, หน้า 1-2) มีการติดต่อกำขายกับเมืองจีน และทำนุบำรุงการช่างและศาสนาซึ่งถือว่าเป็นช่วงที่งานศิลปะไทยเจริญรุ่งเรืองสูงสุด

งานดอกไม้

หลักฐานสำคัญที่มีอิทธิพลกับวัฒนธรรมไทยเรื่องหนึ่งคือ รามเกียรติ์ ซึ่งมาจาก รามายณะของอินเดีย เป็นมหากาพย์ที่มีอายุกว่า 2,000 ปีมาแล้ว คนอินเดียถือว่าเป็นเรื่องของเทพเจ้าตามลัทธิศาสนาฮินดู อิทธิพลของเรื่องรามเกียรติ์มีมาก เช่น ชื่อกรุงศรีอยุธยา ชื่อพระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ ชื่อสถานที่และตำบลต่าง ๆ รวมถึงขนบธรรมเนียมของการตกแต่งงานดอกไม้ในพิธีต่าง ๆ เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นฉบับที่สมบูรณ์ในด้านเนื้อเรื่องมากที่สุด ดังหลักฐานการตกแต่งดอกไม้สดงานออกพระเมรุมาศของทศกัณฐ์ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นงานเมรุมาศที่มีลักษณะเหมือนกับเมรุมาศ ในสมัยรัชกาลที่ 1 อีกด้วย (2515)

เพดานปักทองเป็นเดือนดาว

แสงวาวด้วยแก้วมณีศรี

ทั้งระย้าพุ่มพวงมาลี

ก็เสร็จตามมีพระบัญชา

(หน้า 548)

จากหลักฐาน การประดับเมรุมาศด้วยดอกไม้สดร้อยกรองเป็นรูปทรงต่าง ๆ จากบทกลอน พบว่า มีการประดิษฐ์เครื่องแขวน “ระย้า” ลักษณะเป็นพวงดอกไม้ขนาดใหญ่ ร้อยจากโครงลวดสี่เหลี่ยมจัตุรัสสองอันซ้อนสลับด้านกัน จนเกิดเป็นรูปดาวแปดเหลี่ยม แล้วร้อยตาข่ายเป็นกระจังโปรยต่อลงมาจากรูปดาวแปดเหลี่ยมแต่งด้วยตุ้มตั้ง (อุบะขาเดียว) ที่ชายกระจังโปรย ตามมุมแขวน “พุ่มกลั่น” ระหว่างมุมติดแบบเฟืองรูปหยั๊กแหลมมีตาข่ายจอมแหแทนสายหิ้ว ซึ่งจากหลักฐานระย้า น่าจะเป็นเครื่องแขวนโบราณขนาดใหญ่แบบแรก ๆ (มณีรัตน์ จันทนะพะลิน, 2527, หน้า 343)

งานเมรุมาศยังปรากฏหลักฐานจากวรรณกรรมเรื่อง ดาหลัง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นนิยายอิงประวัติศาสตร์ของชาว กล่าวถึง

งานเมรุ ซึ่งใช้ดอกไม้มาประดิษฐ์เป็นมณฑปอย่างวิจิตร จากตอน อีเหนาพบศพนางเกน
บุษบา ไม่ยอมกลับเมือง (2514)

จะโทรมทรุดอยู่กับพระเพลา	ที่นี้เล่าอัศจรรย์ขัดขวาง
อย่าได้เสียทีที่รักนาง	จะให้ช่างประดิษฐ์คิดแต่ง....
ทำเป็นมณฑปดอกไม้	ให้รุ่งเรืองไปทั้งสี่ด้าน
เป็นเหมกระจั่งรัตนจักรวาล	ล้วนบุษบาบาน ให้รอบนั้น
แล้วจะทำระย้ามาลัยกรอง	ให้กุ่กองประเสริฐเจิดฉ้าน
พระทรงชัยมิไปกูเรป็น	จงคำริการอันรจนา

(หน้า 88)

และอีกหลักฐานหนึ่ง การทำมณฑปดอกไม้สด พระราชนิพนธ์เรื่องเดียวกัน (2514)

ทั้งแพใส่ศพแลใส่พล	รีบร้อนมิให้ขัดขวาง
โคมระย้าแห่รอบรายทาง	กะเกณฑ์กันพลางแล้วไคลคลา
มาค่อมณฑปดอกไม้	เลิศล้ำอำไพดั่งเลขา
เหมกระจั่งทรงมันเป็นหล่นมา	พื้นพรรณมดมาลาแกมกัน
ห้อยพู่ฉางมทั้งสี่ทิศ	ร้ายกรองวิจิตรเจิดฉ้าน
ซุ้มประตู่แซมสีเบญจพรรณ	เสาสันมาลาเรียบราย
ทั้งกระจั่งใบระกาหน้าบัน	พื้นพรรณบุษบาหลากหลาย
จตุรมุขทุกช่องวิจิตรลาย	ดั่งระบายกระยารงค์บรรจงมา

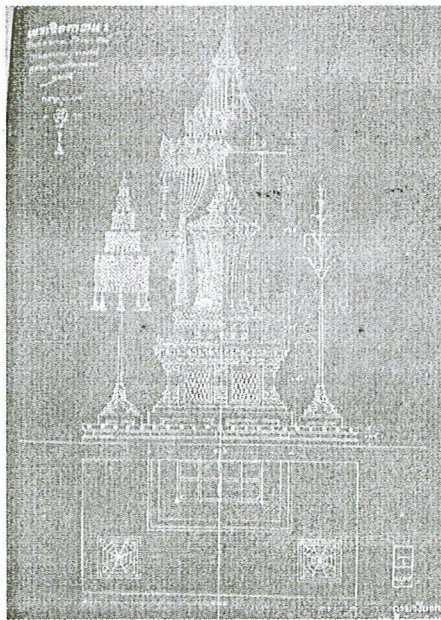
(หน้า 91)

นอกจากการทำมณฑปดอกไม้ในงานเมรุมาศแล้ว มณฑปดอกไม้ยังใช้ในงาน
พระราชพิธีอื่น ๆ อีกด้วย เช่น พิธีสมโภชธาภิเษกจากการบอกเล่าของขุนหลวงหาวิดิใน
สมัยอยุธยา ซึ่งสนับสนุนหลักฐานการประดิษฐ์มณฑปดอกไม้ ทำกันตั้งแต่สมัยกรุงศรี-

อยุธยา ในหนังสือพระราชพิธี 12 เดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากหลักฐานคำให้การของขุนหลวงหาวัดในสมัยอยุธยา (2550)

การพระราชพิธีในเดือนยี่นี้ คงนับพระราชพิธีบุษยาภิเษกมาไว้ เพราะเหตุผลอันได้กล่าวไว้แล้วในเดือนอ้าย ในคำให้การของขุนหลวงหาวัด ได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินเสด็จขึ้นประทับบนกองดอกไม้เจ็ดสีแล้ว จำริญพระนขา พรหมณ์ทั้ง ๘ คน ถวายพระ แต่ในคำที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์ ทรงเล่าให้ ฟังนั้นว่าทำเป็นมณฑปดอกไม้สด พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องถอยอย่าง สรงมูรธาภิเษก ประทับในมณฑปดอกไม้สดนั้น แล้วสรงมูรธาภิเษก ....

(หน้า 142)

ภาพ 4 พระจิตกาธาน ทำเป็นมณฑปดอกไม้ ในงานออกเมรุพระศพกรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ สุสานวัดเทพศิรินทราวาส พุทธศักราช 2475

ที่มา. จาก พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (หน้า 19), โดย สมภพภิรมย์, 2528, กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินติ้งแอนพับลิชชิ่ง.

นอกจากนี้ยังพบการตกแต่งดอกไม้ในพระราชพิธีมูรธาภิเษกจากหลักฐานเรื่อง
อิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จากบทกลอนเป็น
การตั้งประรำพิธีทำมณฑปตกแต่งด้วยดอกไม้กรองสีขาว (2543)

บ้างจะเสาเกล้าไม้อิ่งมี	ทำที่มูรธาภิเษกสรง
มุงหลังคาช่อฟ้าเยียรยง	ยอดตรงสูงงามอร่ามวาว
คาดเพดานคาราระย้าย้อย	บุปผาห้อยร้อยเลือกล้วนสีขาว
ตั้งสี่ทิศป้องปิดม่านราว	ตั้งโต๊ะสี่เท้าผ้าขาวปู.....
ตั้งเคียงมณฑลบนปราสาท	เพดานคาดห้อยย้อยพวงบุหงา
เหล่านำลั่นนั้นเชิญพระแสงมา	ครบถ้วนอัญญาสรรพาวุธ

(หน้า 103)

การทำดอกไม้ประดับตกแต่งพระเมรุมาศในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏ
หลักฐานจากบทละครเรื่อง อิเหนา ตอนงานพระเมรุที่เมืองมัญหยา และตอนระดู
ทั้งสองทำศพระศุภศลิหนา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (2543)

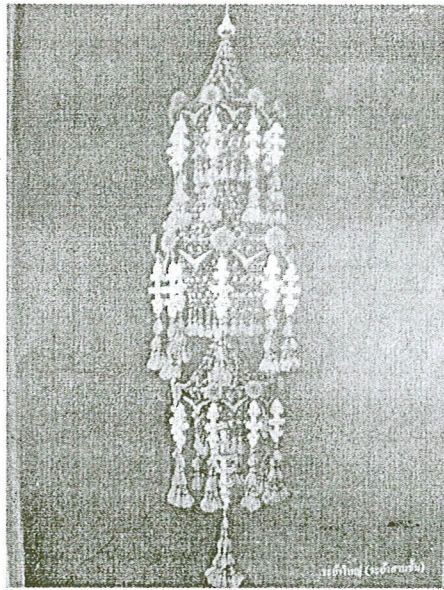
เพดานคาราระย้าย้อย	ผูกห้อยพุ่มพวงบุปผา
ฉากกระจกตั้งบังตา	แต่งที่เป็นข้างหน้าข้างใน ...
ซุ้มดอกไม้รุ่งรายซ้ายขวา	โคมระย้าหลายลูกผูกติด
ราชวัติทึบตั้งบังมิด	ฉัตรเงินทองปิดน้ำตะกุก

(หน้า 50)

นางงานทหารในระดมกัน	ทำพระโกศด้วยจันทน์กฤษณา
พวกช่างทั้งปวงบรรดามา	ให้ประดับเบญจาคด้วยดอกไม้
เลือกเหล่ากิดาหยันมาช่วยร้อย	ถ้าเห็นน้อยเต็มเหล่าขอเฝ้าให้
กองนอกกับพรานชำนาญไพร	จงเที่ยวไปเก็บบุหงาสารพัน
...บ้างคาดผนังหลังคาผ้าขาว	เพดานดาวดอกไม้สลัปลี

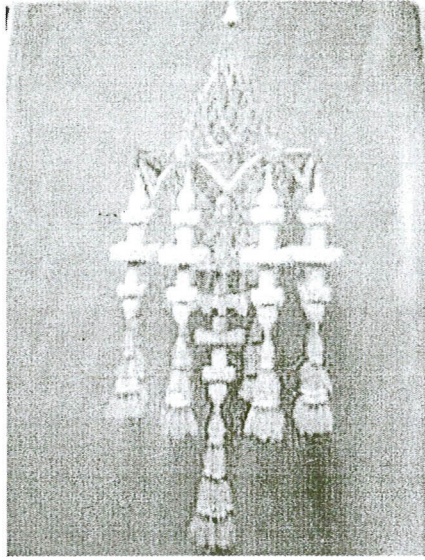
หุ้มเสาศีรษะด้วยผ้าแดงโมรี	เอาม่านที่พับพลามากั้นกาง
กองพระเบญจามาประดับ	ซ็อนสลับแม่หลายหลายอย่าง
บ้างลอกพับปลิงกริ่งพื้นพลา	เลือกบุปผาต่าง ๆ เป็นตัวซ็อน
บ้างร้อยราชวัติชั้น	พื้นพรรณบุปผชาติเกสร
บ้างประดับมาลาเป็นจามร	รับร่อนติดกระจังบัลลังกลด

(หน้า 148-149)

ภาพ 5 รัชชียาใหญ่มีลักษณะ 3 ชั้น ประกอบด้วยพู่กลั่น

ที่มา. จาก เครื่องแขวนไทย ดอกไม้สด (หน้า 363), โดย มณีรัตน์ จันทนะพะลิน, 2527,
กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.

ภาพ 6 ระย้า

ที่มา. จาก เครื่องแขวนไทย ดอกไม้สด (หน้า 322), โดย มณีรัตน์ จันทนะพะลิน, 2527, กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.

จากหลักฐานพบงานประดิษฐ์เครื่องแขวน “ระย้า” ชู่มดอกไม้ และดอกไม้ประดับฐานเบญจา โดยมีนางในมาช่วยกันร้อย เพดานยังพบการทำเป็นดาวดอกไม้ นอกจากนี้ยังพบการเย็บแบบโดยใช้พลับพลึงตัดเป็นแบบแล้วใช้กลีบดอกไม้มาเย็บเป็นรูปทรงต่าง ๆ

การตกแต่งเมรุมาศ พบว่า ใช้พู่กลิ้งใน โคลงถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้า-หลวง (สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก) พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงประพันธ์ทำนองจดหมายเหตุงานถวายพระเพลิงและฉลองพระอัฐิพระชนกชนนีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-จุฬาโลก จากหนังสือพระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุในสมัยรัตน โกสินทร์โดย สมภพ ภิรมย์ (2528)

เพดานจรจิตด้วย	ดวงเดือน
คาราเด่นคูดาวเหมือน	จักย่อย
บงบเปื้อใจเดือน	ดาพิศ คูเฮ
พวงกลิ้ง อัจกลับห้อย	พู่แพรวพวงมาลัย

(หน้า 97)

พู่กลิ้งยังใช้ในงานดอกไม้ประดับงานศพยังพบงานของชาวบ้าน จากเรื่องขุนช้างขุนแผน (ฉบับหอสมุดแห่งชาติ) ตอนงานศพนางวันทอง (2513)

บัวทองรองหีบเหมกุดัน	สามชั้นสามยอดสล้างแหลม
ดอกไม้ร้อยห้อยพวงพู่กลิ้งแซม	แกมกับระย้าแก้วคูแพรวพราว

(หน้า 886)

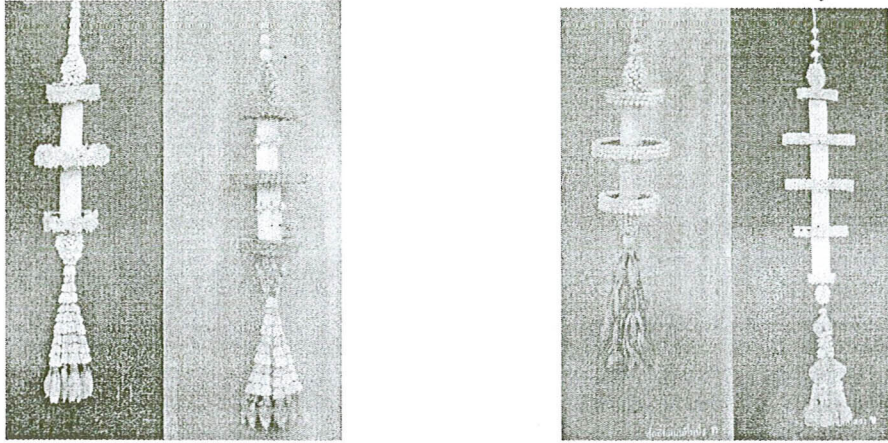
พู่กลิ้งยังใช้ตกแต่งสถานที่ต่าง ๆ ในงานสมโภช ซึ่งจากเรื่องรามเกียรติ์ปรากฏหลักฐานหลายหลักฐาน เช่น ใช้ตกแต่งโรงพิธีและพระราชวัง ดังหลักฐานจากตอนพิธีอภิเษกไพนาศุริยวงศ์ และพิธีอภิเษกพระรามกับนางสีดา (2515)

จึงจัดปราสาทราชฐาน	กั้นฉากผูกผ่านสองไข
เพดานห้อยพวงมาลัย	พู่กลิ้งอำไพอรชร

(หน้า 3)

เพดานห้อยพวงพู่กลิ้ง	มาลัยประทีนหอมหวาน
บายศรีแก้วทรงโอฬาร	แว่นรัตน์ชัชวาลเทียนชัย

(หน้า 664)

ภาพ 7 พู่กลิ้งเครื่องแขวนที่น่าจะเกิดขึ้นรุ่นแรกตามความเห็นของ วิทย์ พิณคันเงิน มีลักษณะคั่นด้วยแกนหยวกกับดอกไม้ปัดหัวท้ายด้วยมาลัยหุ้ม ใช้จำนวนชั้นคี่ คือ 3, 5 ชั้นในงานมงคล ใช้ชั้นคู่ คือ 4, 6 ในงานอวมงคล

ที่มา: จาก เครื่องแขวนไทย ดอกไม้สด (หน้า 288-289), โดย มณีรัตน์ จันทนะพะลิน, 2527, กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.

คำว่า “พู่กลิ้ง” จึงมีผู้ออกลักษณะและความหมายไว้หลายท่านดังหลักฐานในหนังสือบันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม 1 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ ประทานให้พระยาอนุমানราชชน เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2479 ทรงให้ความเห็นว่า “พู่กลิ้ง” เป็นชื่อพวงดอกไม้ วิธีร้อยดอกไม้แขวนนั้นทำกันเป็นแบบมีรูปต่าง ๆ เรียกชื่อต่าง ๆ กันไป มีชนิดที่เรียกว่าพู่ ร้อยเป็นพวงมาลัยเรียงซ้อนกันลงมาเป็นชั้น ๆ มีพวงอุบะห้อย และมีชนิดที่เรียกว่ากลิ้งอยู่ 2 อย่าง ร้อยมีลักษณะดุจแข่งปลาทุบ ประกอบด้วยอุบะ ถ้าทำให้ผูกแขวนคว่ำลง เรียกว่า กลิ้งคว่ำ ถ้าทำให้ผูกแขวนตะแคง เรียกว่า กลิ้งตะแคง ที่เรียกว่า พู่กลิ้ง นั้นไม่มี แต่ฉันเข้าใจว่าหมายถึงชนิดที่เรียกว่า พู่ นั้นเอง คำในกลอนขุนช้างขุนแผน ซึ่งท่านคัดไปให้ดูที่ว่า กลิ้งชั้นผูกพู่ดูบรรจงนั้น ปีกเอาชนิดที่เรียกว่าพู่ทีเดียว คำพู่กลิ้งนี้ ฉันได้เคยพิจารณามาก่อนแล้ว จะเก็บมาบรรยายก็จะมาก ความไปเปล่า ๆ จะพูดแต่เท่าที่ตกลงใจเห็น คำว่ากลิ้งนั้นหมายถึงดอกไม้อันมีกลิ้งหอม พุนั้น หมายถึงพวงอุบะห้อย ซึ่งหากว่าเป็นพวงดอกไม้แขวนแล้ว ย่อมประกอบด้วยอุบะ คือ พู่ หมดด้วยกันทั้งนั้น เพราะฉะนั้นหากเป็นพวงดอกไม้แขวนแล้ว ไม่ว่าจะทำรูปเป็น

อย่างไร ก็ควรเรียกพุทฺถ์กลั่นได้ทั้งนั้น ตั้งแต่เกิดมาพบคำพุทฺถ์กลั่นที่ไหน ก็ทำให้เข้าใจว่าเป็นพวงดอกไม้ทั้งนั้น

ในความหมายตามศัพท์ศิลปะประดิษฐ์ของสมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ (2547, หน้า 140) ให้ความหมายของพุทฺถ์กลั่นว่า เครื่องแขวนพวงดอกไม้ขนาดเล็ก ร้อยเรียงแบบพุทฺถ์กลั่นคั่นด้วยแกนหยวก ปิดหัวท้ายด้วยมัลลย์คู้ม ส่วนล่างห้อยพวงอุษะพุทฺถ์กลั่นมี 3-6 ชั้น งานมงคลใช้จำนวนชั้นคี่ คือ 3, 5 ชั้น งานอวมงคลใช้ 4, 6 ชั้น มีลักษณะคล้ายพุทฺธิ์หรือสุพรรณหงษ์ หรือพุทฺธิ์ปลายเชือกผูกแบบปล่อยชาย

เรื่องของชื่อเครื่องแขวน พุทฺถ์กลั่น หรือกลั่น มณีรัตน์ จันทนะพะลิน ได้อธิบายไว้ในหนังสือเครื่องแขวนดอกไม้สดว่า (2527, หน้า 484) กลั่นดอกไม้ที่ส่งกลิ่นหอมจากพวงดอกไม้ที่แขวนประดับตกแต่งอยู่ในห้องนั้น สันนิษฐานว่า คงมีผู้เข้าไปในห้องนั้นแล้วได้กลิ่นก่อนจะมองเห็นพวงดอกไม้ จึงถามว่า กลั่นอะไร ผู้ทำหรือผู้อยู่ในที่นั้นมาก่อนคงบอกไปตามลักษณะเครื่องแขวนดอกไม้ นั้นว่า กลั่นจรเข้ (พวงดอกไม้มีรูปร่างคล้ายจรเข้) กลั่นตะแคง (เป็นพวงดอกไม้รูปดาวแขวนในท่าตะแคง) และกลั่นอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ เมื่อจะเรียกพวงใดก็ขึ้นต้นว่า กลั่น หรือลงท้ายว่า กลั่นในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้

นอกจากนี้ยังพบการทำดอกไม้ที่วิจิตรพิสดารในการตกแต่งสถานที่ด้วยดอกไม้ จากหลักฐานเรื่องสมบัติอมรินทร์คำกลอน ปางองค์อัมเรศร้อคิสร จากหนังสือวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นิพนธ์โดย เจ้าพระยาพระคลัง (หน) กวีสำคัญในรัชกาลที่ 1-2 พรรณนาถึงความงดงามของปราสาทราชวัง และทิพยสมบัติของพระอินทร์ (2515)

ชานชาลาหน้าหลังพระลานมาศ	ศิลาลาดแลคว้างเล่ห์ทางสินธุ์
อ่อนละไมโยทิพโกมิน	มลทินมิได้สุมอยู่รุมราย
มีลมหนึ่งหอบหวนประมวลพัก	ระบัดดวงปทุมมากรองถวาย
เป็นสีหราชผาดแผ่นผยองกาย	คชาสายงารำสำเร็จเรียง
บ้างร้อยรุม โกลุ่เป็นสิงห์ขันธ์	คูเอี้ยวอัคซัดเท้าจะ โลดถอล
งามบุปผาอาษาประลองเชิง	ที่ละเลงเดี่ยวไล่ล่าพองคะนอง
มะลูลี สารภี พิฤศแก้ว	เป็นดั่งแถมฤติที่เยื้องย่อง

บ้างพัดดวงมณฑมากรายกรอง
ยังมีลมหนึ่งรับเอาบุปผา
เอาสินธุไสถีนมนทินไคล

บนตั้งทองหอมฟุ้งจรุงใจ
ที่โรยรสพัดพาไปเนินไศล
มาพรมในรัถยาศิลาลาย

(หน้า 47)

จะเห็นได้ว่าบทประพันธ์ของเจ้าพระยาคลัง (หน) มีใจความคล้ายคลึงกับในไตรภูมิพระร่วง เพราะเอาเค้าความมาจาก อรรถกถาธรรมบทเหมือนกัน แต่ในไตรภูมิพระร่วงที่เป็นความเรียง ซึ่งในคำกลอนกล่าวถึงความงามของสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อยู่บนยอดหมู่เขาพระสุเมรุ ที่เรียงรายอยู่ถึงแสนลูกด้วยกัน ส่วนปราสาทเวชยันต์ที่สถิตของพระอินทร์นั้นเป็นปราสาท 7 ชั้น ตกแต่งด้วยดอกไม้มีความวิจิตร อันได้แก่ การกรองดอกไม้เป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น สีสหราช คชา (ช้าง) สิงห์ อาชา (ม้า) ใช้ดอกไม้ เช่น มะลูลี สารภี พิภูล มณฑา ซึ่งมีกลิ่นหอมไปทั่วทั้งท้องพระลานทอง

นอกจากการใช้ดอกไม้ตกแต่งมรรมาศและสถานที่สมโภชต่าง ๆ ยังพบการนำดอกไม้ไปตกแต่งมงกุฎหรือประดับส่วนที่เป็นดอกไม้ทัด ดังปรากฏหลักฐานจากตัวละครสำคัญของเรื่องจะขึ้นราชรถ โดยทรงसनาร่างกายให้สะอาดและแต่งกายด้วย ภูษิตาภรณ์ให้สวยงามก่อน ในเรื่องรามเกียรติ์ ตอนทัพพนาศได้เปรียบพระยากาลนาคนาคิดแก่นท้าว สหะมลิวันยักษา จึงยกทัพไปตีเมืองมารและตอนอื่น ๆ (2515)

พาหุรัดชำระเพ็ชรแพรว
ห้อยคุณทลทิพย์ ดอกไม้พวง

มงกุฎแก้วสุริยกานต์โชติช่วง
ดอกไม้ทัดรุ่งร่วงพรายตา

(หน้า 7)

ตามทิศทองมังกรพด
ธำมรงค์เพชรเหลืองเรือนสุบรรณ
ห้อยพวงมาลัย ดอกไม้สด
จับมหาโมลีฤทธิรอน

พาหุรัดมรกตทับทิมคั่น
มงกุฎแก้วกุดั่นกรรเจียกจอน
ดอกไม้ทิพจำรัสประกัสสร
ฝูงเทพนิกรก็ตามมา

(หน้า 49)

ต่างทรงชำระพารุค
ข้างทรงมาลัย กรรเจียกจอน

มงกุฎแก้วจรัสประภัสสร
ดอกไม้ทศอรชร อลงการ์

(หน้า 236)

การห้อยดอกไม้ตกแต่งกรรเจียกยังได้ปรากฏหลักฐานในเรื่อง ดาหลัง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปรากฏการใช้อุบะ สร้อยสน มาแต่งเป็นดอกไม้ทัด จากตอน ระตูประตายนเข้าเฝ้าท้าวดาหาขอคุณาหงันบุษบากำโละ และตอน มิสายังสำหรับ และกุดาวิราหยาตามมาพบอิเหนาและประสันตา (2514)

ประดับกรรเจียกคุณทล
เหน็บกริชเทวัญพรรณราย

สร้อยสนดูงามเกิดฉาย
แล้วยุรยาตรนาครายเสรีจมา

(หน้า 365)

ทรงมงกุฎเก็จเพชรรัตน์
ทรงทัดอุบะจำปา

จรัสด้วยมณีมีค่า
เงินหน้าชมพูปริงเพรา

(หน้า 471)

จะเห็นได้ว่าการกรองอุบะสร้อยสนยังถูกสืบทอดจากสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งพบหลักฐานสนับสนุนอีกหลายหลักฐาน เช่น บทพระราชนิพนธ์เรื่อง อิเหนาปรากฏอุบะชนิดเดียวกันกับอุบะสร้อยสน และเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอุบะแตรระตอน ท้าวดาหาให้นางบุษบาแตรระอุบะประตายนอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (2543)

เมื่อนั้น
ฟังระเด่นมนตรีทูลมา
ให้คิดสงสาร พระหลานรัก
ไม้ทัดอุบะไม้กรอง
จงบอกแก่อะหนะบุษบา

พระองค์ทรงพิภพดาหา
พระราชเจ้าใจในทำนอง
พิศพิศตร์หม่นไหม้มีวมอง
จึงตั้งนางฉลองพระโอบยู้ไป
เร่งแตรระอุบะมาจงได้

เราจะให้อิเหนาชาญชัย

แต่ในเวลาเฝ้าวันนี้

(หน้า 360)

นอกจากนี้ยังพบหลักฐาน อุบะสร้อยสนในนิราศเห่เรื่องจับระบำ นิราศของ
สุนทรภู่ (2520)

ท่าพระรถโยนสาร

สอดตั้งวาลกคุณทล

ชดช้อยสร้อยสน

แกมกลกumar

(หน้า 567)

อีกหลักฐานหนึ่งคือนิราศสุพรรณ แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2384 กล่าวถึงการเดินทาง
โดยทางเรือ ออกจากวัดเทพธิดาไปตามลำน้ำเจ้าพระยา ซึ่งปรากฏหลักฐาน
การร้อยอุบะสร้อยสน (2520)

ลงเรือเหื่ออาบน้

หนูเอย

อย่าไล่ไก่เลยเขย

ช่อไม้

ออกควงรุ่งริ้นระเหย

หอมกลิ่น ระรินแฮ

เก็บสักห่อพอได้

เตี๋ยร้อยสร้อยสน

(หน้า 407)

การใช้ดอกไม้ในงานบูชาบวงสรวง การร้อยกรอง เครื่องแขวน ร้อยตาข่าย ปักพุ่ม
ใส่บายศรี ดังหลักฐานโคลงกลิตเสด็จไปขัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี พระนิพนธ์ในกรม
พระราชวังบวรราชเจ้ามหาคักติพลเสพทรงพระราชนิพนธ์เมื่อครั้งเป็นเจ้าพระยาน้องยาเธอ
กรมหมื่นสักติพลเสพย์ ในรัชกาลที่ 2 (กรมศิลป์ากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์,
2545)

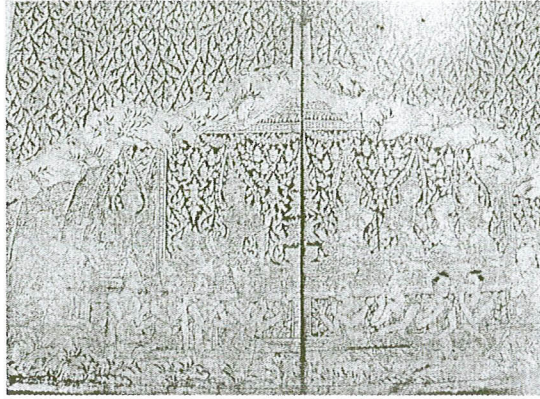
แล้วสั่งให้แจจัด ให้ทำนัทรก่าสา จัดของป่าหาทำ บ้างวังคล่า
 วุ่นวาย ทำนัทรรายราชวัตร ไม้สานขัดตามจน ชงโบกบนกุ่มกิส
 ดอกไม้มีในดง ต่างบรรจงร้อยกรอง มากมุลมองแขวนห้อย ลางบ้าง
 ร้อยตาไข่ ปักพุ่มใส่บายศรี แวนไม้มีให้ทำ พอเพลาค่าจัดพร้อม กรีพล
 ล้อมเวหาร

(หน้า 188)

นอกจากนี้ยังพบการประดิษฐ์ดอกไม้เป็นพุ่ม โดยบอกถึงลักษณะของวัสดุอุปกรณ์
 อย่างชัดเจน จากหลักฐานลิลิตเสด็จไปชดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี พระราชนิพนธ์ใน
 สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์ เมื่อ พ.ศ. 2363 ลิลิตเรื่องนี้เดิมเรียกว่า ลิลิตนิราศ
 ราชบุรี (กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2545)

ชวามหาดสรรดอกไม้	หลายพรรณ
ทำต่างหากประจำกัณฑ์	พุ่มด้วย
ทรวดทรงบ่เป็นกัน	ห่อนดู ได้เฮย
เอาแต่ใส่ยอดกล้วย	แกะแทนมะละกอ

(หน้า 172)

ภาพ 8 บายศรี 3 ชั้น ในพิธีอภิเษกพระเจ้าวิเทโหราชกับนางปัญจาลจันตี ภายในอุโมงค์
ลับทิม โหสถเตรียมไว้ใช้บายศรีต้น 3 ชั้นยอดประดับด้วยพุ่มดอกไม้

ที่มา. จาก *ชาดกและพุทธประวัติจากตู้ลายรดน้ำ* (หน้า 78), โดย คณะกรรมการฝ่าย
ประมวลเอกสารและจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2549, กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977).

จากหลักฐานจะเห็นได้ว่า “พุ่ม” มีวิธีทำจะพลิกแพลงได้หลายอย่าง เช่น ใช้หัวมัน
หรือมะละกอเป็นแกนใน ใช้ดอกไม้สดหรือแห้งเสียบปลายไม้กลัดแล้วเสียบประดับให้เต็ม
การทำพุ่ม วิทย์ พิณคันเงิน (2512, หน้า 218-219) กล่าวว่า การทำพุ่มดอกไม้ใส่ในพาน
หรือจานแบบต่าง ๆ โดยมีแกนในเป็นโครงหุ่น ซึ่งอาจทำด้วยดินเหนียว ชี้เลื่อยผสมแป้งเปียก
หรือผสมน้ำธรรมา หรือใช้ผลมะละกอ มันเทศ เผือก เกลาเป็นรูปพุ่ม หรือจะใช้หยวก
กล้วยก็ได้ เมื่อได้แกนในซึ่งพอดีกับขนาดของภาชนะรองรับ (มักจะใช้จานสังกะสีแบน ๆ
เพื่อสะดวกในการยกบรรจุในพานอีกทีหนึ่ง) แล้วก็ใช้ดอกไม้ประดับด้วยวิธีเสียบไม้กลัด
หรือเข็มหมุด ตรงดอกไม้ที่แน่นเข้ากับแกนส่วนรูปลักษณะของพุ่มนั้นอาจเป็นรูปทรงบาตร
คว่ำ ซึ่งเรียกว่า พุ่มทรงโล้น หรือยอดแหลมรูปดอกบัว ซึ่งเรียกว่าพุ่มทรงยอดก็ได้ อีกวิธี
หนึ่งใช้ดอกไม้สดต่าง ๆ และใบไม้จำพวกใบฝอยใบจักร มัดรวมกันเข้าเป็นกลุ่มเล็ก ๆ
แล้วเรียงประดับเป็นรูปต่าง ๆ โดยไม่ทำแกนก่อน คือใช้เรียงกลุ่มดอกไม้ใบไม้สลับกัน
แล้วโรยชี้เลื่อยผสมน้ำพอหมาด ๆ ทับเรียงขึ้นมาจนถึงเบื้องบน วิธีที่กล่าวมานี้สามารถ
ประดิษฐ์เป็นลวดลายหรือภาพแปลก ๆ ได้ดีกว่าวิธีทำแกนในก่อน ซึ่งการทำพุ่มนี้
จัดเป็นเครื่องนมัสการที่ใช้เป็นเครื่องสักการะตามโบราณราชประเพณี ได้มีข้อกำหนด

ในการทำเครื่องนมัสการจากหนังสือสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 3 มุลนิธิ
 สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (2542, หน้า 1117) กล่าวว่า

1. สิ่งที่ทำให้เกิดแสงสว่าง เช่น ไข่มันจากสัตว์ พืช ขี้ผึ้ง โดยจัดใส่ภาชนะด้วย โถ
 มีไส้ใช้จุด ต่อมานิยมใช้ขี้ผึ้งซึ่งเป็นไขแข็งมาพันหุ้มด้าย เป็นไส้ทำเป็นเล่ม ๆ เรียกว่า
 เทียนขี้ผึ้ง ใช้จุดกันแพร่หลาย

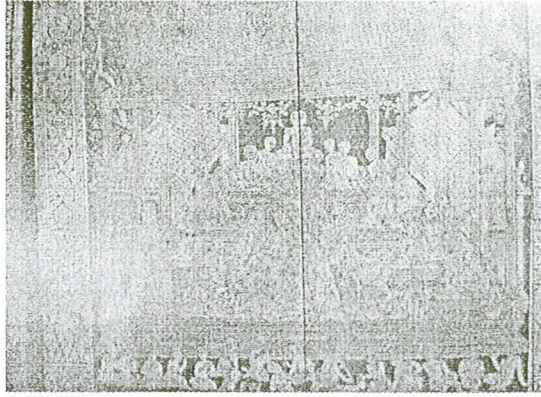
2. สิ่งที่เหมาะให้เป็นควัน มีกลิ่นหอม ได้แก่ ไม้เนื้อหอมชนิดต่างๆ เช่น ไม้จันทร์
 หรือยางไม้ เช่น กำยาน นำมาจุดให้เกิดเป็นควันกลิ่นหอม ภายหลังเกิดการประดิษฐ์ไม้
 หอมให้ปนเป็นผง ประสมกับเครื่องหอมต่าง ๆ พ่นผงหอมนี้ให้จับหุ้มก้านไม้เล็กทำเป็น
 ดอกยาว ๆ เรียกว่า “ธูป” ใช้จุดให้เป็นควัน

3. สิ่งที่มีกลิ่นหอม ได้แก่ ดอกไม้นานาพรรณชนิดที่มีกลิ่นหอม จัดเป็นเครื่อง
 สักการบูชาที่นำมาซึ่งความสวยงามและความสดชื่น

4. สิ่งที่มีบริสุทธิและเป็นมงคล ได้แก่ “ลาช” คือ ข้าวดอก ข้าวเปลือกนำมาคั่วจน
 เมล็ดข้าวข้างในพองหลุดออกจากเปลือกเป็นดอกสีขาวบริสุทธิ์ ข้าวดอกหรือลาชนี้ถือว่าเป็น
 เป็นเครื่องบูชาอันเป็นมงคลยิ่ง

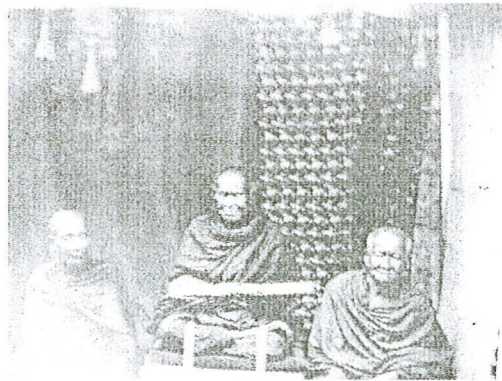
จะเห็นได้ว่าดอกไม้ที่ใช้ประกอบเป็นเครื่องนมัสการนี้จะต้องมีกลิ่นหอม ซึ่งใน
 สมัยต้นรัตนโกสินทร์นิยมใช้ดอกไม้ที่มีลักษณะดอกไม้เล็ก ๆ เช่น มะลิลา พุด พุทธรักษา
 เขียวกระแต ประทัดจีน เล็บมือนาง ถ้าเป็นดอกไม้ดอกใหญ่ต้องปลิดกลีบนำมาพับจับจับ
 ก่อนเสมอ เช่น กุหลาบ บานบุรี กล้วยไม้ เบญจมาศ บัว เฟื่องฟ้า (มุลนิธิสารานุกรม
 วัฒนธรรมไทย, 2542, หน้า 4325) ในประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 1 สมัยกรุง
 รัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1186-1203 เรื่อง
 กำหนดการสมโภชพระพุทธรูปทองคำอม และมีพระธรรมเทศนาสังคายนาในพระราช
 พิธีสารท ได้มีหมายรับสั่งใช้ดอกไม้สดปักเครื่องนมัสการบูชาพระ (2536)

อนึ่ง ให้พระแก้วพระคลังสวน นายระวางเก็บดอกไม้ การเกด
 กระดังงา จำปา มะลิ ลำเจียก สำหรับปักเครื่องนมัสการ สำหรับร้อยพู่
 กลิ่น สิ่งละ ๕ กลุ่ม ใบตองตานีสดวันละ ๕๐ มัด สำหรับเย็บกระทงให้
 เร่งเอามาส่ง ณ ทิมดาบชาววัง แต่ ณ วันเดือน ๑๐ แรม ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕
 คำเพลาเช้าทั้ง ๔ วัน (หน้า 63)

ภาพ 9 พระอรหันต์จำนวน 700 องค์ทำทูลุขียสังคายนาพระไตรปิฎกที่วาลุการามวิหาร (สังเขตมีดอกไม้ประดับตกแต่งสถานที่)

ที่มา. จาก ลายรดน้ำกับพัฒนาการ (หน้า 119), โดย กรมศิลปากร, 2548, กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977).

ภาพ 10 สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) วัดระฆังโฆสิตาราม ร่วมฉลองพระหลวง กาลสมัยนฤมิต (เหล็ยม สุกรสุข) ที่ตำบลบ้านช่างหล่อ จ. ธนบุรี (มีเครื่องแขวนขนาดเล็กประดับตกแต่งสถานที่)

ที่มา. จาก ประชุมภาพประวัติศาสตร์ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (หน้า 110), โดย กรมศิลปากร, 2548, กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977).

จะเห็นได้ว่าดอกไม้ที่ใช้ในการปักเครื่องนมัสการ ได้แก่ การเกิด กระดังงา จำปา มะลิ ลำเจียก ซึ่งปลูกภายในพระบรมมหาราชวัง นอกจากนี้ยังพบหมายรับสั่งให้ร้อยฟูกลิน

และการใช้ใบตองตานีมาเย็บกระทงอีกด้วย การใช้เครื่องนมัสการยังปรากฏหลักฐานจากพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวถึง การจัดทำเครื่องนมัสการและดอกไม้สดอื่น ๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการสมโภชพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษา ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณพร้อมกับการพระราชพิธีศรีสังข์จะปานกาล เดือน 5 พระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษานี้จึงเกี่ยวข้องกับพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สังจา โดยมีการตกแต่งดอกไม้สด โต้ะเครื่องนมัสการต่าง ๆ ดังนี้ (2551)

บุษบกที่ตั้งพระพุทธรูปนั้นตั้งข้างตอนตะวันออกนับแต่หอพระเจ้าเป็นต้นมา ถึงมุมตลับแลที่ตั้งพระสยามเทวาธิราชได้ห้าบุษบก ..... มีเสาดาดเพดานระบายเป็นตาข่ายดอกไม้สด ข้างบนปักฉัตรดอกไม้ห้าชั้น มีฐานเฉียงรองเป็นแปดเหลี่ยมเหมือนกัน ตั้งด้วยขนาดด้วยเชรื่ออย่างเลว ๆ ปักพุ่มดอกไม้สด มีขวดคอป้อมปักดอกไม้สดคัน ..... แต่สำหรับที่ ๔ นั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ทำเป็นบุษบกลายจ่าหลักปิดทอง ประดับกระຈกแต่คงใช้ระบายดอกไม้สดฉัตรดอกไม้สดอย่างเดิม เครื่องปักดอกไม้ที่ประดับก็เป็นอย่างเดียวกัน ..... การตกแต่งบุษบกและจัดพุ่มดอกไม้ เครื่องประดับทั้งสิ้นนี้เป็นหน้าที่ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี ทรงทำมาแต่ในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นส่วนลงทุนรอนของท่านเองตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ แต่ฉัตรดอกไม้ยอดบุษบกนั้นจะเป็นดอกไม้สดทั้งห้าองค์ ร้อยไม้ไหว ..... (หน้า 240-241)

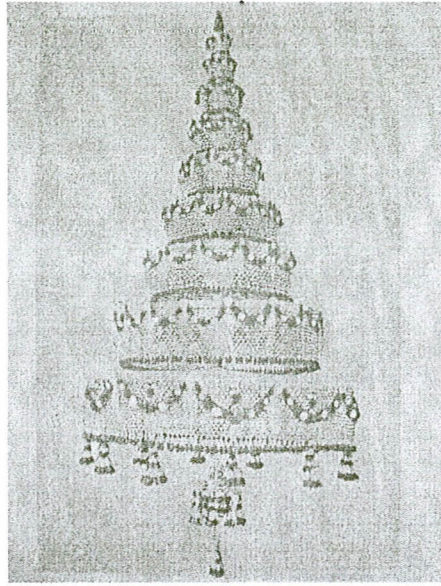
จากหลักฐานพบการทำฉัตรดอกไม้สดห้าชั้น และการทำเครื่องนมัสการ ซึ่งเครื่องนมัสการนั้น พระมหากษัตริย์และพระบรมราชวงศ์ทรงใช้เพื่อสักการบูชาพระพุทธปฎิมากรสำคัญ พระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก พระบรมราชบุพการี ปู่ชนียสถาน เป็นต้น เครื่องนมัสการพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ โปรดให้สร้างเครื่องนมัสการเพื่อใช้ในการพระราชพิธี และการพระราชกุศลในกาลต่าง ๆ โดยมี

ลำดับมากมาย ตัวอย่างเช่น เครื่องนมัสการทองใหญ่ พานทองสองชั้น ทองลงยาราชาวดี ทองลงยารอง ทองทิส ทองน้อย กระบะถม กระบะมุกท้ายที่นั่ง เครื่องแก้วบุชาอัง เป็นต้น (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2542, หน้า 1117-1118)

การทำฉัตรดอกไม้อีกหลักฐานหนึ่งได้แก่ พระราชพิธีฝ่ายพระราชวังบวรฯ สมัย กรมหมื่นสวัสดิวรางสวัสดิ์ ในงานเทศนามหาชาติและจักรวาลยัสัจ กำหนดเดือน 11 วันขึ้น 14 ค่ำ มีเทศนาอรียสัจ 2 กัณฑ์ วันแรมค่ำ 1 อีก 2 กัณฑ์ วันขึ้น 15 ค่ำ เทศนามหาชาติ 13 กัณฑ์ ณ พระที่นั่งอิสราวินิจชัย (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2504)

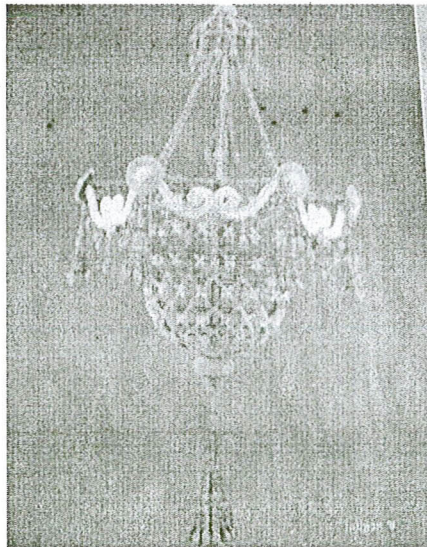
บนพระที่นั่งเศวตฉัตรเป็นที่พระสงฆ์นั่งเทศนาที่บนพระแท่นประทับ ออกขุนนางตั้งเครื่องแก้ว โคมกิ่งรายไปเต็มที กลางพระแท่นตั้งโต๊ะกลม กลางโต๊ะวางพาน ๒ ชั้น รองพุ่มประดับด้วยรวงข้าวขอบโต๊ะวางพานทองประดับพุ่มดอกไม้สด ๕ พาน ..... ถัดออกมาอีกถึงฉัตร ๕ ชั้น ดอกไม้สด บังแทรกประดับเครื่องสดสลักกันตั้งข้างละแถว ..... แขนวนจากเขียนเรื่องเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ และพวงดอกไม้ภูกลิ่นต่าง ๆ เกณฑ์ข้าราชการฝ่ายหน้าร้อยมาแขวนเต็มทั้ง ๔ สาย ที่แขวนใต้โคมหวดโคมระย้า เป็นส่วนเกณฑ์ข้างในร้อยทั่วไป ..... ท้องพระโรงด้านใต้ปีกปะรำ ผูกห้อยพวงดอกไม้ ผลไม้ต่าง ๆ ตามเสาผูกธงคาถาพันแขวนยันต์มหาชาติ ..... อนึ่ง ฉัตรร้อยดอกมะลิ จำปา ตั้งวันละ ๑๒ ฉัตร ๓ วัน ๓๖ ฉัตร เกณฑ์ข้าราชการตำแหน่งพระยาและเจ้ากรมพระยาดำรง ๘ กรม หัวหมื่นมหาดเล็ก ๔ บังแทรกประดับดอกไม้สด ผลพื้กทองมะละกอ ตั้งวันละ ๑๐ สามวัน ๓๐ เกณฑ์ข้าราชการ ตำแหน่งพระที่หลวงขุนนอกนั้นเกณฑ์พวงดอกไม้ ภูกลิ่นระย้าต่าง ๆ แขนวนตั้งตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ดอกบัวต่าง ๆ ดอกสามหาวเกณฑ์หัวเมือง พวงผลไม้ต่าง ๆ กรมพระคลังสวนดอกไม้ต่าง ๆ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยถวาย

(หน้า 228-232)

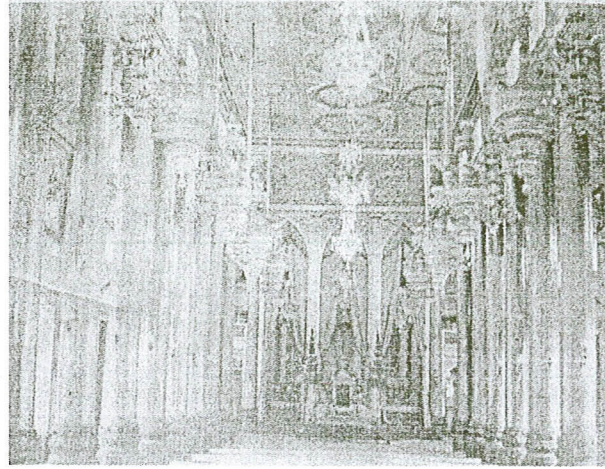

ภาพ 11 ฉัตรดอกไม้ 9 ชั้น

ที่มา. จาก พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (หน้า 438), โดย สมภพ ภิรมย์, 2548, กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.

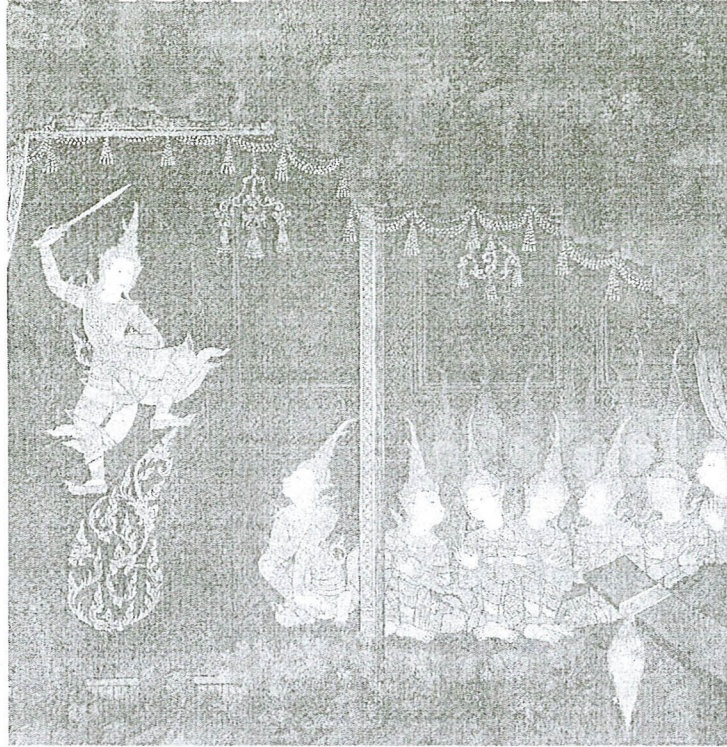
ภาพ 12 โคมหวด ลักษณะรูปทรงคล้ายหวดหนึ่งข้างเหนียวและกระเช้าหกเหลี่ยมรูปดาว
ที่มา. จาก เครื่องแขวนไทย ดอกไม้สด (หน้า 319), โดย มณีรัตน์ จันทนะพะลิน, 2527, กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.

ภาพ 13 เครื่องแขวน โคมหวด และระย้าใหญ่ ภายในท้องพระโรง พระที่นั่งอนันตสมาคม
ในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์

ที่มา. จาก ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(หน้า 244), โดย กรมศิลปากร, 2548, กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.

จากหลักฐานพบการประดิษฐ์พานพุ่มดอกไม้สด ฉัตรดอกไม้ร้อยด้วยมะลิ จำปา บังแทรกประดับดอกไม้สด ผลพิกทอง มะละก้อ พวงพู่กลิ้ง ยังพบเครื่องแขวนขนาดกลาง ได้แก่ โคมหวด ซึ่งโคมหวดมีลักษณะรูปทรงคล้ายหวดหนึ่งข้างเหนียว และกระเช้า หักเหลี่ยมรูปดาว สายหิ้วกระเช้า (หวด) จะผูกประขุมที่ยอดมีฝ่าหวดแขวนอยู่ข้างบน ต่อด้วยพู่กลิ้ง มาลัยตุ้ม และดอกสวมร้อยปิดสายใช้สำหรับแขวนเพดานกลางห้องขนาดใหญ่ทั่วไป และใช้เป็นโคมพุทธบูชาในวันสำคัญของพุทธศาสนา (สมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2547, หน้า 64) โคมหวดยังเป็นชื่อเครื่องตามประทีปแบบหนึ่ง ตัวโคมทำด้วยแก้วหุงสีขาวใส รูปทรงกระบอก ใช้แขวนโดยมีโซ่โยงมาแต่เพดาน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อจกลับ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, หน้า 193)

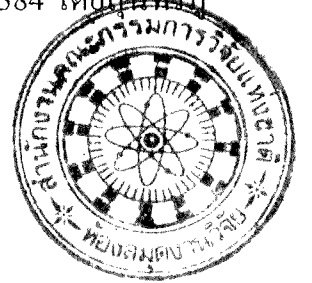

ภาพ 14 อัจฉลักษณ์เครื่องตามประทีปตกแต่งด้วยดอกไม้และเฟื้องจากมาลัยภาพจิตรกรรม
วัดอรุณราชวราราม มโหสถชาดก ตอน มโหสถหิบบดาบทำที่ว่าจะตัดเศียรพระราช
ที่มา. จาก สืบสานงานพุทธศิลป์ (หน้า 5), โดย บริษัท ไทยเบฟเวอเรจ, 2553, กรุงเทพฯ:
มูลนิธิศิริวัฒนากิติ.

หลักฐานการแต่งขันหมากซึ่งทำกันสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึง
รัตนโกสินทร์ พบหลักฐานหมายรับสั่ง รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ.
1186-1203 เรื่องเกณฑ์ข้าทูลละอองผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารและพลเรือนให้เข้าเฝ้าพร้อม
กันในการต้อนรับแขกเมืองมะริกัน (2536)

อนึ่ง ให้ท่านพนักงานข้างในแต่งพานขันหมาก พานทองสองชั้น
พระครอบส่งให้มหาดเล็กเชิญออกมาตั้งในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
ตามอย่างแต่ก่อน (หน้า 153)

จะเห็นได้ว่าธรรมเนียมการทำขันหมากนี้ยังคงถูกสืบทอดมาและมีรูปแบบไม่ต่างไปจากเดิมมากนัก นอกจากนี้ พบการเรียนรู้งานช่างดอกไม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่า ผู้หญิงที่ได้เติบโตและศึกษาท่ามกลาง การทำงานช่างนั้น ๆ เป็นโอกาสพื้นฐานที่บุคคลจะได้เรียนรู้การทำงานทำให้มีลักษณะการสืบตระกูลในกลุ่มช่าง การเรียนก็นิยมนำบุตรหลานมาฝากฝังเป็นศิษย์เพื่อฝึกฝนเล่าเรียนอยู่ด้วย การเรียนก็คือ การรับใช้งานคอยปรนนิบัติผู้ที่เป็นครูและเรียนรู้งานช่างไปในเวลาเดียวกัน การเรียนโดยอยู่ในครอบครัวของครูช่างนี้เป็นลักษณะของการศึกษาในสังคมแบบเกษตรกรรมของไทยและชาติตะวันออก ดังหลักฐานนิราศ สุพรรณ ณ แต่งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2384 โดยสุนทรภู่ (2513)

จัดพิศุลกรุ่นกลืนเกลี้ยง	กลอยใน
แรกรุ่งนวยมาลัย	ใส่เหล่าน
เรียนร้อยค้อยสอดไหม	เหมือนแน่ แลเอย
ร้อยคล้องต้องนั่งแน่น	นวดเพันท่านครู

(หน้า 30)

บายศรี

หลักฐานการใช้บายศรีปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 1 หลายหลักฐานซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่า นอกจากมีการฟื้นฟูบ้านเมืองแล้ว พระองค์ยังฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีขึ้นใหม่อีกหลักฐานสำคัญแสดงให้เห็นว่า การใช้บายศรีในพระราชพิธีต่าง ๆ ถือเป็นต้นแบบปฏิบัติของพิธีการจะมีแบบแผนคล้าย ๆ กันเป็นส่วนใหญ่ ดังหลักฐาน เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (2515) ตอนงานอภิเษกท้าวทศรถ ดังนี้

บัดนั้น	ชาวพนักงานภูษา
จึงถวายเครื่องทรงปราบดา	กับเบญจมหาภูษภรณ์ท์
ชาวแสงถวายอัมภฎาฐ	แก่พระวงศ์จักราภูษรังสรรค์

จีพ้อถวายเป็นเวพวัน	แล้วเป่าสังข์สนั่นชาติตรี
ได้เอยได้ฤกษ์	โหราให้เบิกบายศรี
จึงลั่นฆ้องชัยเข้าสามที	เสียงประโคมอึงมีโกลา
ปุโรหิตผู้เฒ่าก็จุดเทียน	ส่งแวงเวียนซ้ายไปหาขวา
รับกันเป็นอันดับมา	พระวงศาเสนากำนำล
กรันถึงเจ็ดรอบโดยศาสตร์	พฤตามาตย์ดับเทียนเฉลิมขวัญ
ปุโรหิตผู้เฒ่าก็โบกควัน	จุนจันทร์เจิมสักขัตตรา

(หน้า 237-238)

จากหลักฐาน พบว่า พนักงานภูษาถวายเป็นเครื่องทรงกษัตริย์กับเบญจมหากุศลภัณฑ์ พราหมณ์ถวายเป็นมะตูม ซึ่งใบมะตูมอันเป็นไม้มงคลที่สำคัญในพระราชพิธีมูรธาภิเษก ซึ่งคติพราหมณ์ถือว่ามะตูมเป็นไม้มียใบ 3 แฉกเหมือนตรีศูลของพระอิศวร บางท่านว่า หมายถึง เทพเจ้า 3 องค์ คือ พระอิศวร พระนารายณ์ และพรหม และในนารายณ์สิบปาง กล่าวว่า ต้นมะตูมเกิดจากตรีของพระนารายณ์ (จวิฑาม มาเจริญ, 2538, หน้า 62) เมื่อได้ฤกษ์โหราก็ให้เบิกบายศรี จึงลั่นฆ้องชัยสามที มโหรีบรรเลง ปุโรหิตก็จุดเทียนวางไว้บนแวงแก้ว แล้วส่งแวงแก้วไปยังพระญาติวงศา เสนาอำมาตย์จากซ้ายไปขวาตามลำดับเวียน 7 รอบ พราหมณ์ดับเทียน ปุโรหิตโบกควันและเจิมพระพักตร์ของสักขัตริย์ด้วยกระแจะจันทร์ การเวียนเทียนนี้เป็นคติของอินเดียที่เรียกกันเป็นสามัญว่า อารติ (ส. อารตริก์) คือการนำดวงประทีปไปวน ๆ รอบสิ่งที่เขาบูชาในการทำวัฏของหลวง เริ่มแรกพราหมณ์ผู้เบิกแวง นำน้ำมันหอมปายใส่เทียนก่อนจุดเทียนชัย แล้วเอาเทียนชัยเป็นเทียนชนวนจุดเทียนที่แวงพราหมณ์ คนกลางเบิกแวงก่อนแล้วก็คนซ้าย แล้วก็คนขวาส่งแวงรับกันต่อไปทางซ้าย (คือ เวียนขวา) ในเวลาจุดเทียนที่แวงนั้น สังข์เป่าบัณเฑาะว์ไว้กวปีพาทย์ประโคมเป็นที่สังเกตนับรอบที่เป่าสังข์ เพราะเมื่อครบรอบ สังข์จะหยุดเป่าและเริ่มเมื่อขึ้นรอบต่อไป แต่บัณเฑาะว์ไว้กวางอยู่เสมอ และปีพาทย์ก็ประโคมตลอดจนสุดการสมโภช (เสฐียรโกเศศ, 2506, หน้า 77-78) และหลักฐานเรื่องเดียวกันจากตอนพิธีชุบศรพรหมาสตร์ (2515)

ท่ามกลางนั้นตั้งบัลลังก์รัตน
ทั้งเทียนเงินเทียนทองอรณา

บัตรพลีบายศรีซ้ายขวา
เสร็จตามบัญชาอสุรี

(หน้า 629)

จากหลักฐาน เสฐียรโกเศศ ให้ความคิดเห็นว่า การใช้เทียนเงิน เทียนทอง ซึ่งถ้าเป็นบายศรีทอง จะเสียไปไม่กล้าเห็นเทียนไว้ที่ยอดบายศรี บางทีก็ใช้ปิดทองสำหรับเช่น ใหว่ครุละคร ถ้าเป็นบายศรีเงินทอง ใช้เชิงเทียนเงินและทองเหมือนกัน และหลักฐาน เรื่องเดียวกันจากตอนงานอภิเษกพระรามกับนางสีดาพบการเวียนเทียน (2515)

ได้เอยได้ฤกษ์
ลั่นฆ้องประ โคมดนตรี
องค์ท้าวสหสณย์ก็จุดเทียน
เทวามานุษย์คายนดา
ครั้นถ้วนเจ็ดรอบ โดยศาสตร์
พระหัตถ์นั้น โบกควัน

โหราให้เบิกบายศรี
กาเหลืองมี โกลา
ส่งแวงเวียนซ้ายไปหาขวา
รับส่งลงมาเป็นหลั่นกัน
เทวราชดับเทียนเฉลิมขวัญ
จุนจันทร์เจิมสองกษัตรา

(หน้า 406)

จากหลักฐาน พบว่า การเวียนเทียน 7 รอบ ซึ่ง เสฐียรโกเศศ (2506, หน้า 79) ให้ความคิดเห็นเรื่องการเวียนเทียนมี 2 อย่าง อย่างใหญ่เวียน 5 รอบ อย่างน้อยเวียน 3 รอบ อย่าง 3 รอบไม่มีคลุมบายศรี การเวียน 5 รอบจะไม่ใช่กับคนหรือน้อยงาน ส่วนการดับเทียน อรุณดิษฐ์ วิริยะบุรณะ ผู้ช่วยพระราชพิธีพราหมจารย์ (2506, หน้า 44) ให้ความเห็น การดับเทียนจากแวงแก้ว พราหมณ์จะดับเทียนที่เรียกกับเทียนชัย คือ เอาใบพลูมา 7 ใบ เอากระแจะลงที่ใบพลูด้วยพระเวทแล้วจึงดับ และอีกหลักฐานเรื่องเดียวกัน ตอนพิชิตสมโภชพระกุมาร ซึ่งกล่าวถึงการนำบายศรีไปใช้ในงานสมโภชเด็กเกิดใหม่ ดังหลักฐาน (2515)

จึ่งให้จัดมหาปราสาท	โดยราชตำรับพิธิใหญ่
บุพรมกั้นฉากอำไพ	ผูกม่านสองไขโอพาร์
ตั้งทั้งบายศรีนากทอง	เงินงามเรื่องรองลายเลขา
พานสุวรรณรองแว่นรัตนา	สุคนธาเทียนชัยรุจี
ท่ามกลางนั้นตั้งบัลลังก์รัตน	ปีกเสวตฉัตรเฉลิมศรี
เพดานห้อยพวงมาลี	อักษกลั้มฉื่อลงการ

(หน้า 318)

จากหลักฐานการสมโภช เจ้านายประสูตินั้น จะมีแบ่งเป็น 3 ตอน คือ ประสูติ สมโภช 3 วัน สมโภชเดือน ดังพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ประทานพระยาอนุমানราชชน เดือน มิถุนายน 2483 ในหนังสือบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ เล่ม 4 (2552, หน้า 44-45)

1. การประสูตินั้น มีปีพาทย์ประ โคมมีที่สังเกตได้อยู่ที่ว่า ถ้าเป็นพระองค์ชายแล้ว ตีฆ้องชัย ถ้าเป็นพระองค์หญิงแล้ว ไม่มีตีฆ้องชัย การประ โคมนั้นเข้าใจว่าใช้ปีพาทย์ ผู้หญิง อันปีพาทย์ผู้หญิงนั้นมีเตรสังข์อยู่ด้วยเสร็จ แต่ไม่มีฆ้องชัยจะเอาฆ้องชัยผู้ชายเข้าไปคอยตีหรืออย่างไรไม่ทราบ และถ้าเอาฆ้องชัยผู้ชายเข้าไป เเตรสังข์จะเป็นผู้ชายด้วย หรือใช้เตรสังข์ผู้หญิงก็ไม่ทราบ ถ้าเป็นเจ้าฟ้ามีเพิ่มเตรวงทหารเข้าประ โคมที่ประตุ สนามราชกิจด้วย แต่เห็นจะเป็นเติมเข้าใหม่ เมื่อเตรวงทหารจัดให้มีขึ้นฟุ่มเฟือยแล้ว กรมทหารในมีหน้าที่ต้องทำพระแทนประสูติกับเตียงอยู่ไฟ พระแทนประสูตินั้นถ้าเป็น พระองค์เจ้าก็เป็นเตียงขาคู้ทาสีเขียว ถ้าเป็นเจ้าฟ้าก็เป็นพระแทนแว่นฟ้า มีเพดานและ ม่านให้ผูกกระ โจมในนั้น การผูกพระกระ โจมใช้ผู้มีศักดิ์ใหญ่ กระดานไฟเป็นเตียงเล็ก ๆ ได้ยินเรียกกันว่า พระแทนประทมเพลิง แต่คำนั้นดูเป็นสำหรับพระมารดาที่เป็นเจ้าจอม-มารดาสามัญเรียกอย่างไรไม่ทราบ บางทีกรมทหารในจะต้องทำเตาสำหรับอยู่ไฟด้วย แต่ ไม่ได้ทราบในเรื่องนั้น

2. สมโภชสามวัน จะตกในวันใดครบสามวันก็ทำจริง ๆ เวลาเย็นเสด็จลงตั้งบายศรี แก้วทองเงินสำหรับเล็ก พราหมณ์ทำการเบิกแว่น เจ้านายผู้หญิงเวียนเทียนในห้องตำหนัก

เจ้านายผู้ชายไปนั่งอยู่ข้างนอก ผู้ซึ่งอุ้มเจ้านายซึ่งประสูติใหม่ให้ผู้ใหญ่ในพระราชวงศ์ที่สูงศักดิ์

3. สมโภชเดือน ชื่อแต่ว่าเดือน ที่จริงแล้วแต่โหรเขาจะหาฤกษ์ได้เดือนหนึ่ง ล่วงหน้าไปเป็นได้กัน เวลาเย็นเสด็จลง มีเจ้านายผู้ชายเล็ก ๆ เชิญหีบพระสังข์ตามเสด็จด้วย (สมโภชสามวันดูเหมือนจะไม่มีหีบพระสังข์ตามเสด็จ) การสมโภชนั้นทำเหมือน สมโภชสามวัน มีการเพิ่มขึ้นแต่พระราชทานน้ำสังข์และทรงเจิมแก่พระเจ้าลูกเธอ ซึ่งประสูติใหม่ ในเมื่อพราหมณ์ทำกิจเสร็จแล้วและทรงถือพระสังข์กับแป็งเจิมเสด็จเข้าไปในห้องด้วย เข้าใจว่าจะพระราชทานน้ำสังข์และทรงเจิมให้แก่เจ้าจอมมารดา เสด็จกลับออกมาก็ประกอบการขึ้นพระอยู่ต่อไป มีการตั้งพระอยู่เพิ่มขึ้นในการสมโภชเดือนนั้นด้วย เชิญสมเสด็จพระเจ้าลูกเธอลงพระอยู่ เห็นทรงวางทองลุ่มกับใบพระราชทานชื้อลงในพระอยู่ แล้วมีพราหมณ์สองคนไกวพระอยู่กล่อม คำที่กล่อมนั้นเมื่อไปดูพราหมณ์ทำพิธีในคราวโล้ซึ่งซำก็ปรากฏว่าใช้คำสรรเสริญพระเป็นเจ้าในเวลากล่อมหงส์นั่นเอง แมวและตุ๊กต้างจะมีหรือไม่ก็ไม่เห็น พระอยู่นั้นสานด้วยไม้ไผ่ตันรอบตัวหุ้มผ้าขาว ตามยาวแห่งปากพระอยู่นั้นมีไม้คานหัวเม็ดปิดทองขนบอยู่สองข้างตามยาวเป็นที่ผูกเชือกแขวนกับเสาพระอยู่ เชือกนั้นหุ้มผ้าขาวเหมือนกัน เสาพระอยู่ทำเหมือนเชิงลับเลทาเขียวหัวเม็ด ปิดทองเข้าใจว่าเป็นหน้าที่กรมทหารในทำเหมือนกัน อีกหลักฐานหนึ่งคือ การจุดไฟเทียนชัย ตอนพิธีสมโภชโอรสบุญธรรม จากหลักฐานเรื่องเดียวกัน (2515)

ได้เอยได้ฤกษ์	โหราให้เบิกบายศรีขวัญ
จึงลั่นฆ้องชัยเป็นสำคัญ	กำหลสนันคนตรี
ฝ่ายนางบำเรอก็ครวญขับ	รำมะนาโทนทับอึงมี
ปุโรหิตเอาเทียนจุดอัคคี	ติดที่แว่นแก้วรจนา

(หน้า 452)

จากหลักฐาน พบว่า ไฟที่ใช้จุดสำหรับเวียนเทียนใช้ไฟจากเทียนชัย ในหนังสือขวัญและประเพณีทำขวัญกล่าวว่า (เสฐียรโกเศศ, 2506, หน้า 134) จะต้องใช้ไฟซึ่งใช้กระจกส่องที่แดด ให้เกิดเป็นไฟลุกขึ้น แล้วเอาไฟนั้นจุดเลี้ยงไว้ที่เทียน ซึ่งมีไว้เป็นพิเศษนี้

เรียกว่า เทียนชัย ถือว่าเป็นไฟบริสุทธิ์ เพราะได้ตรงมาจากดวงอาทิตย์ สำหรับใช้เป็นเชื้อสำหรับจุดต่อไปยังเทียนอื่น ๆ ไฟในพิธีของอินเดีย เขาใช้ไฟที่เกิดจากไม้สัถน์อย่างไม้สีไฟ ของโบราณเรียกว่า อรณี ไฟเกิดจากอย่างอื่นไม่ใช่ และความเชื่ออีกอย่างคือ การติดของ ไฟนี้ เกิดจากการประทานของเหล่าเทพเทวดาอนุญาตให้ทำพิธีต่าง ๆ อีกด้วย หลักฐานจากเรื่องเดียวกัน ใช้ราชครูทำพิธี ดังหลักฐาน พิธีสร้างองค์คต ดังนี้ (2515)

บัดนั้น	ราชครูผู้ใหญ่ช้ายขวา
ก็จุดเทียนเวียนแวงรัตนา	ให้ประ โคมกาหลคนตรี
ฆ้องกลองพิณสังข์กังสดาล	ประสานเสียงดุริยางค์อึงมี
เจ็ดรอบขอบโดยประเวณี	ดับอัคคีโบกควัน ไปทันใด
แล้วเอาจันท์เจิมเฉลิมพัศตร์	ตามลักขณาตำราไสย
บรรดาเสนาวานรใน	ก็อวยชัยให้พรสวัสดิ์

(หน้า 182)

จากหลักฐานจะเห็นได้ว่า ราชครูผู้ใหญ่หรือพราหมณ์เข้าประจำบายศรีจะใช้ 3 คน ตามพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าพระยานริศรานุวัดติวงศ์ในหนังสือบันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม 4 เดือนมิถุนายน 2483 (2552, หน้า 42) ผู้ใหญ่อยู่กลางประจำบายศรีแก้ว ผู้รองอยู่ซ้ายประจำบายศรีทอง (ขวาของคนหรือสิ่งซึ่งรับทำขวัญ) ผู้น้อยอยู่ข้างขวาประจำบายศรีเงิน (ซ้ายของคนหรือสิ่ง ซึ่งรับทำขวัญ) หลังไปมีพราหมณ์ถือสังข์จะเป็นสามคนเท่าผู้เบิกแวงหรือสี่คนก็ได้สังข์คนนับ หลังพราหมณ์ถือสังข์ไปมีพนักงานถือบัณเฑาะว์ เท่ากับพราหมณ์ถือสังข์ ถ้าเป็นไปพระที่นั่งกรมวังปูผ้าแดงตามทางเวียนเทียนกันจีศึ่งหยดลงพรมแล้วเชิญข้าราชการเข้ายืนประจำริมทางลาดผ้าแดงด้านนอกคอยรับแวง เริ่มแรกพราหมณ์ ผู้เบิกแวงควักน้ำมันหอมป้ายใส่เทียนก่อน แล้วจุดเทียนชัย แล้วเอาเทียนชัยเป็นเทียนชนวนจุดเทียนที่แวง พราหมณ์คนกลางเบิกแวงก่อน แล้วก็คนซ้าย แล้วก็คนขวา ส่งแวงรับกันต่อไปทางซ้าย (คือ เวียนขวา) ในเวลาลงมือจุดเทียนที่แวงนั้น สังข์เป่าบัณเฑาะว์ไกว ปี่พาทย์มีอยู่ที่ไหนก็ประ โคมโดยสังข์คนถือสังข์ เมื่อส่งแวงไปหมดแล้ว หยดเป่าสังข์ ต่อเมื่อแวงมาบรรจบรอบจึงเป่าอีก

เป็นที่สังเกตนับรอบที่เป่าสังข์ แต่บัณเฑาะว์ไวอยู่เสมอ และเป่าพาทย์ก็ระโคมอยู่เสมอ จนสุดการสมโภช และจากเรื่องเดียวกัน ตอนสัญญาชีพพบเครื่องใช้สำคัญในพิธีอย่างหนึ่ง (2515)

ชั้นนอกนั้นรายราชวัติ	ทิวธงแถวฉัตรจรดกัน
คอกไม้เจ็ดสีเจ็ดพัน	รูปเทียนสุวรรณเครื่องรอง
หม้อน้ำนั้นตั้งบนเตียง	เรียบเรียงกันไว้เป็นแถวท่อง
บายศรีแก้วบายศรีทอง	ต้องตามตำรับทุกสิ่งไป

(หน้า 374)

จากหลักฐานเป็นพิธีหุงน้ำทิพย์ ซึ่งมีคุณสมบัติเหมือนน้ำอมฤตของพระอินทร์ น้ำทิพย์นี้ทศกัณฐ์ใช้ประพรมยักษ์ที่ตายแล้วให้ฟื้นคืนชีพ หม้อน้ำที่ใช้ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน (2550, หน้า 160-161) พระราชวินิจฉัยว่า หม้อกุ่มกั คือ หม้อข้าวเราไทย ๆ นี้เองไม่แปลกประหลาด อันใด การทำนํ้ามนต์ด้วยหม้อข้าวนี้ เป็นแบบมาจากอินเดียข้างพราหมณ์ก็คือหม้อทองเหลือง ซึ่งหุงข้าวและต้กน้ำ ส่วนพระสงฆ์ก็ใช้บาตรบาตรนั้น ก็คือ หม้อข้าวเป็นลัทธิประเทศเดียวกัน เป็นแต่ไม่ใช่หุง ใช้สำหรับขอ น้ำที่ใส่ในหม้อกุ่มกั จะทำพิธีกันกลางดึก เว้นแต่ที่เป็นการจำเป็นจะต้องทำกลางวัน เช่น วันพิธีตรียัมพวายกับตรีปวายต่อวัน เป็นต้น หม้อกุ่มกัจะใช้ 9 ใบ ตั้งอยู่กลางใบหนึ่งและรอบ ๆ 8 ใบ เมื่อเสร็จพิธีจึงเอานํ้าผสมกันกรอกในกลดในสังข์และหม้อกุ่มกัทั้ง 9 ใบ หม้อใบกลาง เป็นของพระมหाराชครูเก็บนํ้าไว้ถวายในวันทรงเครื่องใหญ่และวันพิธีทั้งปวงและอีก 8 ใบ ก็แจกกันไปตามเจ้ากรมปลัดกรม เป็นนํ้าที่ไปเก็บไว้สำหรับถวายและเที่ยวรดใคร ๆ

งานบายศรี ในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังพบจากหลักฐาน โคลงนิราศทวาย พระพิชสาตี ประพันธ์ขึ้นในคราวตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกรีธาทัพไปรบพม่าที่เมืองทวายเมื่อพุทธศักราช 2334 และทรงบวงสรวงศาลริมน้ำ ซึ่งกล่าวถึง บายศรีเงิน นาก แก้ว ดังหลักฐาน (กรมศิลปากร, กองวรรณคดี และประวัติศาสตร์, 2542)

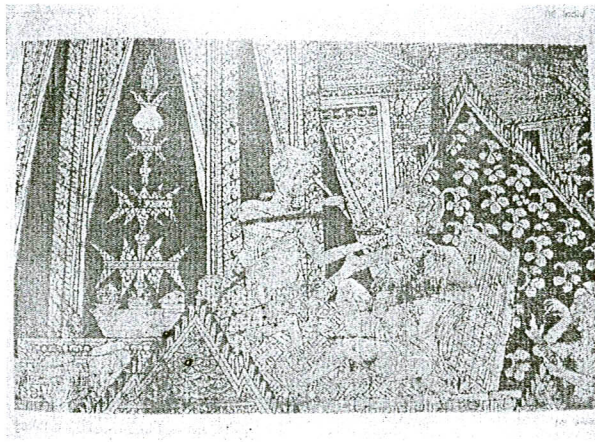
บายศรีเงินนากแก้ว	ทองพราย
อีกเครื่องสังเวทวาย	ปู่เจ้า
เปิดปากปิดคำราย	เทียนรูป ทองแฮ
หมูไต่กับแกมเหล้า	เค็มข้าวบูชา

(หน้า 52)

จากหลักฐาน พบว่า ใช้บายศรี เงิน นาก และแก้ว ซึ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ตรัสอธิบายในหนังสือบันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม 3 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเขียนประทานให้พระยาอนุমানราชชน วันที่ 20 พฤศจิกายน 2482 (2552, หน้า 262) ไว้ว่า บายศรีแก้วเพิ่งมีขึ้นในรัชกาลที่ 2 (ซึ่งงานวิจัยนี้พบเมื่อรัชกาลที่ 1 ตามหลักฐาน) คู่ก็เป็นของปรุงจับเอาเครื่องแก้วอะไรที่มี เข้ามาประดิษฐ์ประต่อกันเข้า การกระทำครั้งนี้คือเอาคำโบราณที่ว่า บายศรีแก้ว บายศรีทอง บายศรีเงิน เป็นหลัก แต่หลงไปคำว่าบายศรีแก้วนั้น หมายถึง เอาเครื่องอาภรณ์ซึ่งประดับพลอยมูวแต่งประดับกระถางบายศรี จะเห็นได้ในบทบายศรีแก้วแห่งกัณฑ์มหाराช มีว่า “เงินงามเรื่องรองจึงเอาทองแกมแก้ว มีขาววาวฝังด้วยเพชรพลอยนิล” บายศรีทองก็ แต่งกระถางบายศรีด้วยเครื่องอาภรณ์ทอง บายศรีเงินก็แต่งกระถางบายศรีด้วยเครื่องอาภรณ์เงิน ทำให้เป็นไปคู่เคียงกัน ในหนังสือหมายรับสั่ง ภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กล่าวถึงการจัดเตรียมเครื่องบายศรีและเครื่องสังเวทในพระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ หลานเธอ 7 พระองค์ จ.ศ. 1165 มีรับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งการเตรียมเครื่องบายศรี ดังนี้ (2525)

อนึ่งให้หลวงแก้วพระคลังสวน ส่งใบตองตานีสำหรับเย็บกระถาง
กระจาด แห่ง ๒๐ มัด มัดละ ๑๐ ยอด สด ๓๐ มัด ๆ ละ ๑๕ ยอด
มะละกอลูกใหญ่สำหรับแกะรูปสัตว์ใส่บายศรี ๑๕๐ ใบ ให้เร่งเอามาส่ง
ณ ทิมดาบขาววัง ณ วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ
อนึ่งให้วิเศษนอกแต่ง บายศรีทอง บายศรีเงิน รวม ๓ สำหรับให้มีข้าว
ขันเชิงพานรองน้ำวักแวนเวียน เทียนติดแวน เทียนยอดบายศรี แป้งหอม

มะพร้าวแก้ว เครื่องบายศรี เปิดปากทอง ของเคียงให้พร้อม แล้วให้ยกเข้าไปตั้ง ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ณ วัน เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ๑๔ ค่ำ เวลาบ่ายให้ทันฤกษ์ ๒ โมงกับ ๗ บาท ทั้ง ๓ วัน แล้วให้แต่งบายศรีทอง ๓ ชั้น ให้ใส่ขนมเล็กน้อย กล้วย อ้อย หมาก พลู ชูปเทียน ข้าวตอก ดอกไม้ แล้วให้เย็บกระทงเปล่าน้อย ๆ สำหรับบัตร ๓๐ ใบ ให้มีเครื่องกระยาบวชสำหรับจะได้บูชาเทวดา ให้เอาเข้าไปส่งให้แก่โหรแต่เวลาบ่าย ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๑ ค่ำ (หน้า 66)

ภาพ 15 มหาเวชตันดรชาดก ตอนชุกได้รับสินไถ่สองกุมาร มัวเมาในความสุข ในภาพบายศรีต้น 3 ชั้นซึ่งใช้กับพระเจ้าลูกเธอหลานเธอ ยอดไข่มื้อใบเล็กประดับ มีขนมเล็กน้อย

ที่มา. จาก ชาดกและพุทธประวัติจากตู้ลายรดน้ำ (หน้า 133), โดย คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุน้ำ, 2549, กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977).

จากหลักฐานหมายรับสั่ง เรื่อง พระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอหลานเธอ 10 พระองค์ ค.ศ. 1166 ในประชุมหมายรับสั่ง ภาคที่ 2 สมัยรัตนโกสินทร์ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารของประวัติศาสตร์ (2525)

อนึ่งให้วิเสทนอกแต่ง บายศรีแก้ว บายศรีทอง บายศรีเงิน รวม ๓ สำหรับให้มีข้าวขันเชิง พานรองน้ำวักแวนเวียนเทียน เทียนติดแวน เทียนยอด

บายศรี แป้งหอม น้ำมันหอม มะพร้าวแก้ว เครื่องบายศรีเปิดปากทองของ
 เคียงให้พร้อม แล้วให้ยกเข้าไปตั้ง ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ณ วัน
 เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ ขึ้น ๘ ค่ำ ๙ ค่ำ เวลาบ่าย ให้ทันฤกษ์ ๒ โมงกับ ๓ บาท
 ทั้ง ๓ วัน แล้วให้แต่งบายศรีตอง ๓ ชั้น ให้มีขนมเล็กน้อย หมากพลูรูป
 เทียน ข้าวตอกดอกไม้ แล้วให้เย็บกระทงเปล่าน้อย ๆ สำหรับบัตร ๓๐ ใบ
 ให้มีเครื่องกระยาบวชสำหรับจะได้อบูชาทวดตา ให้เอาเข้าไปส่งให้แก่
 โหรแต่เวลาบ่าย ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำ แต่เวลาบายศรีตองนั้น ให้ส่ง
 ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ กับให้เอาข้าวขันเชิง พานรองน้ำวักแวนเวียน
 เทียน เทียนติดแวน มาตั้ง ณ เที่ยงพระมณฑลด้วย

(หน้า 79-80)

จากหลักฐานเห็นได้ว่า การใช้บายศรีแก้ว ทองเงิน ใช้ในพระราชพิธีโสกันต์ และยังมีบายศรีตอง 3 ชั้น ใส่ขนมเล็กน้อย หมากพลู รูปเทียน ข้าวตอกดอกไม้ เครื่องบัตรพลี เครื่องกระยาบวช บูชาทวดตา จากหลักฐานหมายรับสั่ง จะเห็นภาพอย่างชัดเจนว่า ในการพระราชพิธีโสกันต์ที่ใช้วัสดุอุปกรณ์เครื่องสังวดยใช้เท่าไร เวลาใดบ้าง ใครเป็นผู้รับผิดชอบ คังภาพบรรยายในพิธีสมโภชลูกหลวงเพิ่งประสูติใหม่ จัดขึ้นในพระราชวัง โดยมีพระญาติวงศ์เมืองต่าง ๆ มาร่วมด้วย จากหลักฐาน เรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ ในสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (2508)

บัดนั้น	ทำนางกัลยาน้อยใหญ่
ครั้นถึงวันสมโภชพระคนย์	ก็่วนวายวิ่งไขว่ไปทั้งวัง
เร่งให้หาโหรพราหมณ์ชี้	ชาวประโคนคนตรีแต่รสังข์
เอาขันสาครใหญ่ในคลัง	มาจัดแจงแต่งตั้งเตียงรอง
ปักสุวรรณราชวัตรจักรธง	รายรอบที่ทรงเป็นแถวถ้อง
ทั้งมะพร้าวเต่าปลาเงินทอง	จัดต้องตามธรรมเนียมเตรียมไว้

ตั้งบายศรีเงินทองสองตำรับ   แชมยอดสดประดับดอกไม้ไหว
ตั้งขัณฑ์แว่นเวียนเทียนชัย   แต่งไว้เสร็จถ้วนทุกอัน

(หน้า 18)

จะเห็นได้ว่าในพระราชพิธีสมโภช การประสูติ มีการใช้เต่าปลาเงินทอง
เข้าประกอบพิธี และตกแต่งบายศรีด้วยดอกไม้ไหว

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานการใช้บายศรีในงาน โคนจุกของงานชาวบ้านหรืองาน
เชลยศักดิ์ ประชุมเชิญขวัญ ในหนังสือสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 6 มุลนิธิ
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (2542) พรรณนาถึงการตกแต่งสถานที่ ข้าวปลาอาหาร เครื่อง
บูชา การตกแต่งเครื่องบายศรี ดังนี้

จึงให้ยกบายศรีออกมาตั้ง บนบัลลังก์จรัสของ จอกจากรองของ
ควาหวาน ครอบเครื่องตระการล้วนแอมโอะ พร้อมสรรพโภชกระยาหาร
ตามโบราณประเพณี ยอดบายศรีชั้นทอง ใส่ปีกพุ่มดอกไม้ล้วนมะลิลา
ยอดทองมาสามยอด ไม้กระหนาบสอดเข้าสามอัน ผ้าพื้นสุวรรณพันหุ้ม
นอก ล้วนสลักดอกเกลายศรี เลือกมาลีใส่ชั้นทอง พานหิรัญรองแลเลิศ
ลายสลัก แว่นทองปักไว้ทั้งสามเทียน กลมงามปิดทุกแว่น ใบปลูคะแนน
นับใส่พาน มะพร้าวอ่อนฝานเป็นฝาดิบ ฝักเงินเลิศแลวิจิตรจรัสลาย
จันทร์กระจ่างกลั่นกระจายฟุ้งตลบ ใส่ในผอบปริกสุวรรณ โถน้ำมันหอม
จรุงรส หมดทุกสิ่งสรรพ จึงจะอัญเชิญขวัญกุมาระกุมารี (หน้า 2560)

การทำบายศรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังพบหลักฐานการใช้บายศรีใน
พิธีกรรมในงานของราษฎร ซึ่งพิธีกรรมเกี่ยวกับครอบครัว เริ่มตั้งแต่ ตอนคลอดเมื่อเด็ก
คลอดได้ 3 วัน นับว่าพ้นเขตอันตรายจากเป็นลูกผี มาได้พ่อแม่และญาติ ๆ จะจัดทำบายศรี
รับขวัญเด็ก โดยใช้บายศรีปากชาม ดังหลักฐาน เสนาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิด
พลายแก้ว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (2513)

แล้วเร่งรัดจัดแจงแต่งบายศรี
 กล้วยน้ำแดงกว่าเอามาใส่
 ให้หลานใส่เสมาปะวะหล้า
 ป้าหว่าทองผูกสองข้างแขนนั้น
 เหวภาคสร้อยอ่อนช้อยดอกกลาย
 ผูกลูกพริกเทศด้วยทองคำ
 จัดแจงแขกนั่งเป็นวงกัน
 ยกบายศรีแล้ว โห่ขึ้นสามลา

เงินทองของดีมาผูกให้
 รูปเทียนดอกไม้มีหลายพรรณ
 กำไลทองคำงามเจิดฉิน
 สายกุณฑ์ทั้งแท่งตั้งแกลิ่งท่า
 ผิงพลอยมรกตสีสดขำ
 กำไลคีนนากเป็นหลากตา
 พงศ์พันธุ์พร้อมอยู่ทั้งปู่ย่า
 เวียนแวนไปมาโห่เอาชัย

(หน้า 8)

จากหลักฐาน พบว่า การจัดทำบายศรีปากชามของราษฎรนั้น จะใช้กล้วยน้ำว้า
 แดงกว่า รูปเทียนดอกไม้มีหลายพรรณ ซึ่ง เสฐียร โกเศศ (2516, หน้า 55) กล่าวไว้ในขวัญและ
 ประเพณีทำขวัญว่า กล้วยน้ำว้าไทยตัดผ่านตามยาวรวม 3 ชั้น เสียบไว้ที่นมแมวอันละชั้น
 และเอาแดงกว่า 3 ชั้นตัดผ่านตามยาวเหมือนกัน เอาวางไว้ที่แมงดาใบละชั้น หรือจะวาง
 เรียงรอบ ๆ โดยกรวยข้าวก็ได้ ถ้าไม่ใช่แดงกว่าเปลี่ยนเป็นขนมต้มขาว 3 ก้อน แทนก็ได้
 หรือจะเติมขนมอื่น เช่นขนมฝอยทอง เพิ่มขึ้นด้วยก็ได้ นอกจากนี้มีดอกไม้รูปเทียนอย่างละ 3
 ลำรับ ปักแทรกกรอบปากชาม และจะมีดอกไม้เช่น ดอกมะลิ เสียบยอดหรือแทรกตาม
 กลีบของนมแมว เพื่อให้ดูงามด้วยก็ได้ ในพิธีการทำขวัญเด็ก 3 วันนี้จะทำแต่ย่อ ๆ ใน
 ครอบครัวพอเป็นพิธีเท่านั้น เพราะยังไม่แน่ใจว่าเด็กจะรอดตลอดไปหรือไม่ ต่อเมื่อเด็ก
 อายุได้เดือนหนึ่งแล้วจึงได้ทำขวัญเป็นงานออกหน้าออกตาในหมู่วงศ์ญาติ และ
 จากเรื่องเดียวกัน ตอน พลายงามถูกขุนช้างลงไปฆ่า (2513)

พลาญเรียกหาข้าคนมาบนหอ
 บายศรีตั้งพร้อมพร้อมน้อมคำนับ
 แล้วจุดเทียนเวียนวงส่งให้บ่าว
 คอยรับเทียนเวียนส่งเป็นวงไป
 มะพร้าวอ่อนป้อนเจ้าทั้งข้าวขวัญ

ให้นั่งต่อต่อกันเป็นอันดับ
 เจริญรับมิ่งขวัญรำพันไป
 มั่นโห่กราวกริ้วลั่นสนั่นไหว
 แล้วดับไฟโบกควันให้ทันที
 กระแจะจันทน์เจิมหน้าเป็นราศี

ให้สาวลาวชาวเวียงที่เสียดิ

มาขอป้อ้อชั้นทำขวัญนาย

(หน้า 524)

จากหลักฐานจะเห็นการให้เด็กกินอาหารขวัญ ซึ่งตามคติของอินเดีย มะพร้าวถือเป็นเครื่องหมายแห่งความอุดมสมบูรณ์เป็นมงคลเรียกมะพร้าวว่าศรีผล คือ ผลไม้อันเป็นสิริ (เสฐียรโกเศศ, 2506, หน้า 335) ในพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน (2551) กล่าวถึง การให้เด็กกินอาหารขวัญของเด็กไว้ว่า

ผู้ที่จะบริโภครคือเด็กที่โกนจุก เป็นต้น ก็ถูกแต่งตัวออกเพียง มือ และหน้าก็ผัดทาฝุ่นเข้าไว้ ออกขาวนวล และเมื่อเวลาต้องไปบริโภคในที่ประชุมเช่นนั้น กิริยาของเด็กที่จะเป็นอาหารก็ไม่ใช้ใครเรียบริบร้อย มักจะมูม ๆ มาม ๆ จนหน้าตามือไม้เลอะเทอะสิ้นสวยสิ้นงาม.... จึงตกลงเป็นเล็กเล่นย่อ ๆ กันเถอะ แต่งข้าวของไปเล็กน้อย กินแต่เพียงน้ำมะพร้าวอ่อนเป็นสังเขปก็ได้ เพราะฉะนั้นพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ปรนนิบัติใหญ่ ก็เอาช้อนไปเทียวตักโคม ๆ ตามบายศรี เอามาเทลงในมะพร้าวต่างว่าของนั้นรวมอยู่ในมะพร้าวหมดแล้ว จึงนำเอาน้ำมะพร้าวนั้นมาป้อนให้กิน สมมติว่าเป็นได้กินของในภาชนะนั้นทั่วทุกสิ่ง.... (หน้า 7-9)

นอกจากพิธีกรรมการรับขวัญเด็กแรกเกิด บายศรียังใช้กับการรับขวัญ เมื่อเดินทางอีกด้วย ดังหลักฐานจากเรื่องเดียวกัน นางทองประศรี เห็นว่า พลายงามยังเป็นเด็กอยู่และแล้วเดินเท้าจากสุพรรณบุรีไปกาญจนบุรี เกรงขวัญจะหนี จึงจัดให้มีการรับขวัญ โดยทำบายศรีในตอนค่านางทองประศรี เรียกยายปลี และยายเปล มาช่วยเย็บบายศรีใช้ใบตองพับเป็นตัวแม่และตัวลูกซึ่งเรียกว่า นมแมว ใส่ข้าวปากหม้อ ปลา ไข่ต้ม มะพร้าว ฐูปเทียน ดอกไม้ (2513)

ครั้นพลบค่ำอำม้องทองประศรี	เรียกยายปลียานเปลเข้าเคหา
เย็บบายศรีนมแมวจอกแก้วมา	ใส่ข้าวปลาเปรี้ยวหวานเอาพานรอง
เทียนดอกไม้ไข่ขาวมะพร้าวพร้อม	น้ำมันหอมแบ่งปรุงฟุ้งทั้งห้อง
ลูกปะหล่ำกำไลไปออกกอง	บอกว่าของพ่อเจ้าแต่เยาว์มา.....

(หน้า 527)

จะเห็นได้ว่าการเกณฑ์แรงเย็บบายศรี ซึ่งตัวบายศรีประกอบด้วยตัวนมแมวคือนำใบตองมาพับไปพับมาให้เป็นรูปพนม คือ แหลมเรียงหลาย ๆ อันและเอาซ้อนให้เหลื่อมล้ำกันเป็น 3 หลั่น 3 ชั้น ชั้นละ 3 ยอด จึงมีรูปคล้ายห่อข้าวต้มน้ำอุ่น แต่ยอดเรียวยาวแหลมมากกว่า เมื่อสำเร็จแล้วจะได้นมแมว 3 อัน วางเรียงรวมกรวยข้าวให้ปลายยอดของนมแมวโผล่ขึ้นเหนือปากชาม ตอนล่างของนมแมวแต่ละอันจะมีหาง (เศษของโคนกลีบใบตอง) สำหรับหักพับและเอาไม้กั๊ด ๆ ไว้ รองใต้กรวยข้าวไปในตัวบางที่ทำเป็นนมแมวเป็น 4 อันก็มี เหตุนี้บายศรีปากชามจึง เรียกว่าบายศรีนมแมว ได้ชื่อหนึ่ง (เสฐียร โกเศศ, 2506, หน้า 53-54) และอีกหลักฐานหนึ่งในการใช้บายศรีรับขวัญ เมื่อหายเจ็บป่วยจากเรื่องเดียวกัน ตอนพลายแก้ว (ขุนแผน) ไปทัพเชียงใหม่ นางพิมคิดถึงพลายแก้วมากจนล้มเจ็บลง นางศรีประจันจึงเปลี่ยนชื่อนางพิมเป็นวันทอง ตามคำแนะนำของหลวงตาจู้ วัดป่าเลไลยก์ และจัดทำพิธีทำขวัญให้นาง (2513)

แล้วก็จัดข้าวปลากล้วยอ้อย	ขนมเล็กขนมน้อยเอาลงใส่
จะทำขวัญเจ้าพิมพิลาไลย	ข้าวของจัดไว้ก็ใส่ลง
บายศรีประจันตั้งขวัญลูก	ผัดผัดถูกถูกแก้วว่าหลง
ขวัญเอ๋ยอย่าเที่ยวไปไพรพง	กลางดงคนเดียวอยู่เปลี่ยวดาย

(หน้า 232)

การใส่ขนมลงไปในบายศรีปากชาม จะใช้ขนมที่เป็นมงคลในพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2550, หน้า 10) กล่าวว่า ขนมในบายศรีปากชามใช้ขนมพิมพ์รูปต่าง ๆ เป็นหงส์บ้าง กิณรีบ้าง สีสต่าง ๆ กัน บางตำราใช้

ขนมต้มแดง ขนมต้มข้าวแทน ซึ่งในหนังสือ เสฐียร โภคศ (2506, หน้า 323) อธิบายไว้ว่า
ขนมต้ม 3 ลูก เป็นปริศนาธรรมหมายเอาพระรัตนตรัย ถ้าใครกินขนมต้มเป็นก็เท่ากับได้รู้
รสแห่งแก้วอันประเสริฐทั้งสามนี้ แต่ทางอินเดียเขาถือว่าพระพิฆเนศ ซึ่งมีเศียรเป็นช้าง
โปรดขนมต้มนัก เสวยเข้าไปมากไม่รู้จักประมาณจนพระอุทรแตก ขนมต้มหลุดออกมา
ต้องเอางูรัดพุงเพื่ออุดไว้

แกะสลักผักผลไม้

งานแกะสลักเป็นงานช่างประเภทหนึ่งในจำพวกช่างสิบหมู่ ด้วยการสร้างสรรค์
รูปลักษณ์ประเภทลวดลายหรือรูปภาพให้ปรากฏขึ้นด้วยวิธี “แกะ” ซึ่งเป็นวิธีทำงานของ
ช่างแกะ หมายถึงการสร้างลวดลายหรือทำให้เกิดเป็นลวดลายขนาดเล็ก ต้องการความ
ละเอียดประณีตมาก และมีลักษณะศิลปะภัณฑ์ที่ใช้วัสดุต่าง ๆ เช่น ไม้ งาช้าง หิน มัน เพื่อก
ฟักทอง เป็นต้น งานแกะสลักเป็นสิ่งสำหรับถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ ความงาม และ
ความสามารถของฝีมือช่างแกะให้ปรากฏ (ท่าอากาศยานแห่งประเทศไทย, 2540, หน้า 67)
พบหลักฐานงานแกะสลักผัก และผลไม้ในสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ปรากฏในพระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือ 3 บท ซึ่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวง
อิศรสุนทร (ฉิม) ทรงชมฝีพระหัตถ์สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์พระอัครมเหสี ดังนี้
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (2546)

หมากปรางนางปอกแล้ว	ใส่โถแก้วแพรวพรายแสง
ยามขึ้นรินโรยแรง	ปรางอิมอาบซาบนาสา
พลับจีนจักด้วยมีด	ทำประณีตน้ำตาลกวน
คิดโอยฐ้อ่อนยิมยวน	ชลยังพลับยับยับพรรณ
น้อยหน้านมแม่ลิคออก	ป้อนเปลือกปอกเป็นอัครรรย์
มือใครไหนจักทัน	เทียบเทียบที่ฝีมือนาง
ผลเงาะไม่งามเงะ	มลอ่อนแม่ลิคแม่ละเหลือปัญญา
หวนเห็นเช่นรจนา	จำเจ้าเงาะเพราะเห็นงาม

จากบทพระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือ จะเห็นว่างานแกะสลักผักและผลไม้ใช้ในการจัดสำหรับอาหารหวานในวัง ดังเช่น มะปรางรีวเป็นลวดลายต่าง ๆ โดยใช้ฝีมือในการปอก ส่วนลูกพลับจีน ใช้วิธีแกะสลักลายแล้วนำไปแช่น้ำเชื่อม สำหรับน้อยหน้า ใช้ฝีมือการปอกเปลือกเป็นแผ่นออกก่อน แล้วใช้มีดค่อย ๆ กว้านเมล็ดออกจากเนื้อจนหมดจากนั้น นำเปลือกมาประกอบให้เป็นลูกเหมือนเดิม ในขณะที่เงาะ ใช้มีดคว้านเมล็ดออกจากเนื้อเป็นต้น

นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังปรากฏหลักฐานการทำมีดและเครื่องมือเครื่องใช้ในงานแกะสลักผักและผลไม้ดังหลักฐาน ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี (2525)

ด้วยเจ้าพระยาสิริธรรมมาราช รับสั่งใส่เกล้าฯ ด้วยทรงพระกรุณาโปรดกระหม่อมสั่งว่า ท่านช่างในจะต้องการมีดแกะสลักรูปสัตว์ประดับเครื่องบายศรี จึงให้ตัวอย่างออกมาให้หมื่นโล่ห์ช่างแสงเบิกเหล็กเทศที่กล้าดี ตีมีดแกะให้เหมือนตัวอย่าง 12 เล่ม ดอกเหล็กสำหรับเหลาโกสน มะละกอ ฟักทอง รวม 5 เล่ม ให้ทำตำหนิให้ด้วย แต่มีดดอกนั้นให้ทำรูปตามควรให้มีปลอกสุดแต่ดี (หน้า 83)

จะเห็นได้ว่างานแกะสลักผักผลไม้เป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ รวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้ในสมัยรัชกาลที่ 1 อย่างชัดเจน ซึ่งในหมายรับสั่งนี้ยังบอกถึงตำแหน่งยศของผู้ทำมีดอีกด้วย นอกจากนี้วัสดุที่ใช้แกะสลักรูปสัตว์ประดับบายศรีอันได้แก่ มะละกอ ฟักทอง การใช้มีดยังต้องทำตำหนิ เพื่อป้องกันการสูญหาย

การแกะสลักรูปสัตว์และรูปอื่น ๆ ประดับบายศรีนี้ ในหนังสือ ประเพณีไทย ฉบับพระมหาราชครูฯ รวบรวมโดย อุดินทร์ วิริยะบูรณะในบทชุมนุมเทวดา พิธีบรรพชาอุปสมบทกล่าวถึงการแกะสลักผักผลไม้ประดับบายศรีไว้ว่า (2506)

ศรี ศรี สุภวามหามหุติ เทวดามนุษย์เอ็กเกริกมีสนั่น จะอัญเชิญบายศรี ทั้งสามชั้นอุดมงาม โลกสมมติตามพิธีในไตรเพททศปาโมกข์สังเกตว่า เขาพระสุเมรุมาศ ท้าวสหัมดีพรหมมาประสาทประสิทธิ์ ไว้สำหรับมงคล การ นายช่างผู้ชำนาญจึงกระทำการเป็นท่วงที กระทำด้วยทองคำเป็น กระจิ่ง เสียบไม้กลัดจัดตั้งงามสะอาด กาบกล้วยคาดเป็นห้องไม้ เหน็บแนม แซมใส่สุมาลัยงามตระการดูเฉิดฉาย มาลารายเรียงระดับบานมีรูโรย รับรอบรูป สอดสลัประสมเสียบ งามระเบียบแบบโบราณ ช่างผู้ชำนาญ สักทัดแกะรูปสัตว์ด้วยมะละกอ แลลออเอี่ยมสะอาด เหมราชร่อนรำล่ง เล่นน้ำในชลธี เทพประนมมือองค์แอ่น จักรูปสิงสัตว์อัศวา ผุงคชาเชิงชั้นเชี่ยวชาญ รุกทเกี่ยวกินรนาง พระรามร้างแรมสียดาภพลมาทำสงคราม เมรีตาม พระรถหนี ตามแต่จะมีรูปหลายหลาก ตามนิยายโบราณมีบายศรีที่อย่าง ดินนี้เหมือนว่าเราท่านกระทำกันมาทุกวันนี้ พอเป็นที่ทำได้ จัดแจงใส่ เครื่องกระยาบวด บายศรีล้วนแต่มีดีครบครัน ยอดขวัญข้าวใส่ไข่ปอก ทองสามใบเอาแต่ดี ๆ หุ้มบายศรีตามโบราณ เครื่องตระการใส่ทุกสิ่ง ผ้า อย่างยิ่งลายเข้มจำเขี้ยวเจียรในอย่างดี ๆ หุ้มบายศรีดูงดงาม เทียนชัยตาม จุกบุชา เป็นสว่างตามวิสัย แวนปักไว้ทั้งสามอัน มะพร้าวเจียนใส่ ฟานรอง ซ้อนเงินทอง (หน้า 122)

จากหลักฐานแสดงถึงการประดิษฐ์บายศรีด้วยใบทองคำเป็นรูปกระจิ่ง กาบกล้วยคาดเป็นห้องไม้ ประดับด้วยบานไม้รูโรย มีการแกะสลักด้วยมะละกอ เป็นรูปเหม-
ราช เทพประนม สิงห์ อัศวา คชา กิณี พระราม สีดา พระรถ ซึ่งการแกะสลักผักผลไม้เป็น
รูปต่าง ๆ ประดับประดาบายศรี วิทย์ พิณคันเงิน (2525, หน้า 222) อธิบายการตกแต่ง
บายศรี ด้วยงานแกะสลักผักผลไม้ ไว้ว่า บางทีก็ใช้ฟักทองแกะเป็นตัวมังกร หรือพญานาค
เลื้อยพันรอบแกน ไม้ห้อยหัวลงมาได้ชั้นล่างสุด เอามะละกอผ่าออกฝานเป็นแผ่นบางแกะ
เป็นเมฆประดับไว้ด้วย ตกแต่งสีตามตัวมังกรหรือพญานาคจนงดงามดี บางทีก็ใช้มะละกอ
ฟักทอง มันเทศแกะเป็นดอกไม้ต่าง ๆ ชุบสีสลักกันตั้งแต่ชั้นล่างสุดจนถึงชั้นบน ยอด
บายศรีทำเป็นพุ่มดอกไม้ใส่ชั้น หรือทำเป็นบายศรีปากชามก็ได้ จากนั้นก็เหลาไม้ไผ่ 3 อัน

ให้ยาวตั้งแต่ชั้นล่างจนถึงชั้นบน พันด้วยผ้าขาว มัดตรงขนาดไว้กับบายศรีให้แน่น เพื่อ
กันมิให้ “ผ้าห่ม” บายศรีทำมิให้ยอหดชำรุดไป นอกจากนี้งานแกะสลักผักและผลไม้ที่ทำ
เป็นเรื่องนิยายหรือเพื่อบอกเล่าเรื่อง ได้ปรากฏให้เห็นในบทพระราชนิพนธ์
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเรื่องสังข์ทอง ตอนนางจันทร์เทวีแคะขึ้นผัก
เป็นเรื่องราวของนางกับพระสังข์ ตอนหนึ่งว่า (2514)

เมื่อนั้น	นางจันทร์ชื่นชมสมหมาย
อุตส่าห์สู้เหนื่อยยากฝากกาย	ให้วิเสททั้งหลายเขาเมตตา
นางต้มแกงแต่งเครื่องเวลาไร	ชอบพระทัยลูกรักนักรักษา
สมหวังดังจิตที่คิดมา	ก็ลยาจะแกลิ่งแกงผัก
จึงหยิบยกตั้งนั่งฝาน	เอาวางไว้ในจานแล้วเจียนจัก
แคะเป็นรูปขององค์นงลักษณ์	เมื่ออยู่กับผัวรักที่ในวัง
ขึ้นหนึ่งทรงครรภ์กัลยา	คลอดลูกออกมาเป็นหอยสังข์
ขึ้นสองต้องขับเที่ยวเซซัง	อุ้มลูกไปยังพนาลัย
ขึ้นสามเมื่ออยู่ด้วยยายตา	ลูกยาออกช่วยขับไก่
ขึ้นสี่กัลยามาแต่ไกล	ทูลสังข์ป่นไปกับนอกชาน
ขึ้นห้าปีตรงคัทรังศักดิ์	ให้จับตัวลูกรักมาจากบ้าน
ขึ้นหกจงจำทำประธาน	ให้ประหารฆ่าฟันให้บรรลัย
ขึ้นเจ็ดเพชฌฆาตเอาลูกยา	ให้ถ่วงลงคองคาน้ำไหล
เป็นเจ็ดขึ้นสิ้นเรื่องอรไท	ใครใครไม่ทันจะสงกา

(หน้า 253-254)

จากพระราชนิพนธ์จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า การแกะสลักผักและผลไม้ให้มี
ลวดลายต่าง ๆ ตามต้องการ เช่น คนและสัตว์ ได้เกิดขึ้นตั้งแต่ต้นรัตน โกสินทร์ โดยมี
การแกะสลักเพื่อบริโภค ซึ่งผู้วิจัยเข้าใจว่าน่าจะเริ่มจากห้องเครื่องในพระราชวังก่อน
แล้วจึงถ่ายทอดไปสู่ชาวบ้าน ดังที่พบว่ามีการแกะสลักเครื่องสด เพื่อใช้ประกอบพิธีทาง

ศาสนา ในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน ได้กล่าวถึงความสามารถในการแกะสลัก จากตอนปลายแก้วบวชเณร ซึ่งมีการเทศมหาชาติ ณ วัดป่าเลไลย์ในตอนหนึ่งว่า (“เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ,” 2514)

ครานั้นนางพิมพิลาไลย	เรียกหาข้าไทให้มานี้
ท่าหมากประจำกัณฑ์ให้ฉันที	หมากพลูตำลีไปหามา
บ้างเอามะละกอม่าจัก	ช่วยกันแกะสลักเป็นหนักหนา
แล้วข้อมสี่คางมอร่ามตา	ประดับประดาเป็นที่ศิขริน
แกะเป็นราชสีห์สิงห์อัด	เหยียบหยัดยืนอยู่จุดเจดนิ
แกะเป็นเทพพนมพรหมมินทร์	พระอินทร์ถือแก้วแล้วเหาะมา
แกะรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ	ผาดผันแผ่นดินของล่องเวหา....
เออเขาทำหมดจดงดงามดี	ไม่เสียทีที่ลำบากพากเพียร
รูปสัตว์หัตถ์ย่องตะละเป็น	ดูเด่นเห็นสะอาดดั่งวาดเขียน
เขาช่างแกะสลักจักเขียน	ทั้งการเปรียญต่างชมชมไป

(หน้า 57)

จากกลอนจะเห็นว่า การเตรียมเครื่องประจำกัณฑ์เทศน์ของนางพิมนั้น ให้พวก บ่าวช่วยกันแกะสลักมะละกอเป็นรูปราชสีห์ รูปพระพรหม รูปพระอินทร์ถือแก้ว รูป นารายณ์ทรงครุฑ จัดพานเป็นภูเขา และเอารูปแกะสลักเหล่านั้นเสียบประดับแลดูงามตา

จากหลักฐาน พบว่า งานแกะสลักผักและผลไม้ได้ขึ้นอยู่กับพระบรมมหาราชวัง แต่ได้รับการถ่ายทอดไปยังชาวบ้านธรรมดา เพื่อใช้ตกแต่งในพิธีทางศาสนา จะเห็นได้ว่ามี การประกวดประชันฝีมือ ในหมู่ราษฎรนอกจากนี้จะเห็นอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ เข้ามามีบทบาทต่อรูปศิลปะ โดยแกะสลักเป็นเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ อีกด้วย อีกหลักฐานหนึ่ง คือ ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่กล่าวถึงการนำการแกะสลักผักและ ผลไม้มาใช้ตกแต่งเครื่องประจำกัณฑ์เทศน์ ดังนี้ (“เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุด แห่งชาติ,” 2514)

จะกล่าวถึงขุนช่างเพื่อนต้นสาย
 อีเค็กเอี้ยเจ้าขาเข้ามาพลัน
 ฎเป็นพ้อม่ายมาหลายปี
 รูปสัตว์มะละกอฎท้อใจ
 ถ้าบ้านเรานี้ไม่มีใคร
 นางเมืองบอกพลันว่าอีฉันแหละ
 มะละกอซื้อมาตะกร้าเงิน
 เม็ดยอหื้อตั้งเงินบังใบ
 เกะเป็นหลวงชีชีตาเถร
 เกะแรงกินผีดูพิกล
 ขุนช่างชอบใจให้รางวัล
 ราคาไม่มากมายก็หลายเฟื้อง

วุ่นวายล้างหน้าจ้ำละห้วน
 เออหมากประจำกัณฑ์ฎลีมไป
 ของนี้ไม่มีใครทำได้
 มีใครอยู่ข้างเป็นช่างแกะ
 ช่างอยู่ที่ไหน ไปแก่นแกะ
 พอเต็มและค่อยคลำจะทำไป
 เอาหยักหั่นควั่นสิ้นหาเข้าไม่
 รายเรียงเคียงใส่ไว้เบื้องบน
 เกะเจ้าเณรเคียงกันไว้ชั้นต้น
 เอาดอกกรักปักปนกับดาวเรือง
 จัดสรรตอบแทนแหวนทองเหลือง
 นางเมืองรับไปใส่นิ้วมือ

(หน้า 56)

การแกะสลักผักและผลไม้ที่ปรากฏหลักฐานในกลอนรำพันพิลาป แต่งโดย
 สุนทรภู่ เมื่อ พ.ศ. 2385 ซึ่งท่านอายุได้ 56 ปี และครองเพศเป็นสมณะจำพรรษาอยู่ ณ วัด
 เทพธิดาราม ตลอดจนเครื่องไทยทานซึ่งนิยมจัดทำถวายพระ ซึ่งมีตอนหนึ่งกล่าวถึง
 ความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่ทำของมาถวายพระ ดังนี้ (สุนทรภู่, 2518)

ระคูร้อนก่อนเก่าทำข้าวแช่
 ช่างทำเป็นเช่นดอกจอกเป็นดอกจันทร์
 มะม่วงดิบหีบคูดึงรู้จัก
 จะแลดับกลับกลายสุดสายตา

นำชมแต่เครื่องสำหรับฉัน
 งานจนชั้นกระชายทำเหมือนจำปา
 ทำนารักรูปสัตว์เหมือนมัจฉา
 เคยไปมามีได้เห็นจะเว้นวาย

(หน้า 17)

จะเห็นว่า งานแกะสลักผักและผลไม้เพื่อใช้ในการจัดสำรับกับข้าวของชาวบ้าน
 โดยเฉพาะสำรับที่จัดถวายพระ ยังดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงรัชกาลที่ 3 โดยพบว่า ผักที่

จัดเป็นเครื่องเคียงจะถูกแกะสลักเป็นรูปดอกไม้หรือสัตว์ต่าง ๆ เช่น แกะสลักเป็นดอกจอก ดอกจันทร์ ดอกจำปาจากกระชาย และรูปปลาจากมะม่วง เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบการแกะสลักฟักทองทั้งลูกใส่ข้าวยาकुถวายพระสงฆ์ ในพระราชพิธีสารท ซึ่งทำในฤดูข้าวรวงเป็นนํ้านม เติมเป็นพิธีของพราหมณ์ มีการเกณฑ์ข้าราชการบริพาลทำข้าวยาकुและให้แกะฟักทองเป็นภาชนะใส่ ทำการเย็บใบตองเป็นภาชนะสำหรับรองฟักทองนั้น ดังหลักฐานประชุมหมายรับสั่งภาค 4 ตอนที่ 1 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1186-1203 คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี (2536)

วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑ ค่ำ เพลาเช้า ท่านข้างในทำ พระพุทธรูป ๑ พระสงฆ์ ๓๐ รูป (รวม) ๓๑ รูป ให้พอให้ผู้ต้องเกณฑ์ทั้งนี้ให้เร่งไปรับเอาข้าว นํ้านม นํ้าตาลกรวดต่อผู้รับสั่ง ณ ทิมดาบชาววัง แต่ ณ วันเดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ เพลาเช้า มาทำข้าวยาकुและให้จัดหาผลฟักทองที่ถูกงามดีให้ควักเอาเมล็ดในออกเสีย แล้วให้แกะสลักเป็นลวดลายให้งามดี แล้วจึงใส่ข้าวยาकुหนึ่งให้สุก ภาชนะซึ่งจะใส่ผลฟักทองมานั้น จะทำเป็นพานใบตอง หรือใส่อะไรก็ตามแต่สมควรเถิด ถ้าแลผู้ใดซึ่งต้องเกณฑ์มาทั้งนี้มีเข้าใจ ก็ให้มาเฝ้าเสด็จกรมหมื่นรักษัรณเรศเถิด (หน้า 23)

จากหลักฐานเดียวกัน ยังพบการแกะสลักรูปตรา เพื่อนำมาติดโคมหรือเครื่องแขวน โดยแขวนเป็นพุทธรูป โดยนำเอาสีผึ้งทาฟักทอง มะละกอกที่แกะสลัก มาหล่อเป็นรูปตราที่ต้องการ (2536)

อนึ่งให้มหาดไทย กลาโหม พระสัสดี หมายบอกข้าราชการผู้ใหญ่ ผู้น้อย พระวังหลวง พระราชวังบวร ให้เอาสีผึ้ง ฟักทอง มะละกอก มาหล่อแกะเป็นรูปตราจําสำหรับที่ ให้เอาเข้ามาแขวนบูชาพระธรรมเทศนาใน พระที่นั่งจักรพรรดิพิฆาน ณ วันเดือน ๑๐ แรม ๑๔, ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ขึ้น ค่ำหนึ่ง เพลาเช้า ทั้ง ๓ วัน แล้วให้เข้ามารับแวนเทียน ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น

คำหนึ่งเพลาบ่ายโมงหนึ่งให้พร้อมกัน เมื่อจะเอารูปตรามาแขวนนั้น ให้มี
ฉลากผูกมากับรูปตราสำหรับที่ค้าขงทุกหมู่ทุกกรม อย่าให้ขาดได้ (หน้า 63)

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (สมัยรัชกาลที่ 4-7)

สมัยรัชกาลที่ 4 และ 5 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะเวลาแห่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ซึ่งนำมาสู่การปฏิรูปภายในประเทศด้านต่าง ๆ ตลอดจนมีวิธีการดำเนินชีวิต การแต่งกายข้าวของเครื่องใช้เปลี่ยนแปลงไปด้วย การรับอิทธิพลตะวันตกนี้ได้มีผลต่อ งานทางด้านศิลปหัตถกรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม สมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับอิทธิพลตะวันตกในเรื่องการสร้างเอกลักษณ์ของชาติ และพึ่งตนเองด้วย ศิลปหัตถกรรมในระยะนี้จึงได้รับการสนับสนุนทั้งในฐานะที่เป็นสิ่ง ซึ่งแสดงถึงมรดกทางความเจริญของชาติอันสืบเนื่องมาแต่อดีต ในรัชกาลที่ 7 เกิดภาวะ เศรษฐกิจตกต่ำไปทั่วโลก และเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475

ดอกไม้

จากหลักฐานยังพบดอกไม้ที่ยังทำสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายและ รัตนโกสินทร์ตอนต้น และยังปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลางอยู่ เช่น อุบะสร้อยสน พู่กลั่น ระย้า เป็นต้น ดังหลักฐานจากฉันทสังเวทกลองวินิจฉัยเกียรติ แต่งโดยพระยาบำเรอ บริรักษ์ มีการตกแต่งพระที่นั่งในอมรินทร์วินิจฉัยด้วยพู่กลั่น ในหนังสือชุมนุมฉันทสังเวท (2503)

เบ็องบนเพดานทฤษฎี

ฉัตรสามชั้นศรี

เสวตรสอาดอากาศ

นายช่างอภิมัยรจนา

โหมคเหมือนมามา

แลเรื่องอร่ามงามตรู

ภู่อกลิ่นพวงดวงดอกดู	ห้อยกับกำภู
ระเบียบระบายบรรจง	
จุนเจิมเฉลิมศักดิ์โสภี	มุลิลามาลี
ประดับประดालาวรรณ	

(หน้า 103)

อุบะสร้อยสน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลางยัง ปรากฏในนิราศเมือง นครศรีธรรมราชคำฉันท์ พระนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ เมื่อครั้งเสด็จ พระราชดำเนินหัวเมืองปักษ์ใต้ ทะเล ฝั่งตะวันตก เมื่อ พ.ศ. 2403 โดยประทับเรือรบกล ไฟ “อาสาวดีรส” (กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2545)

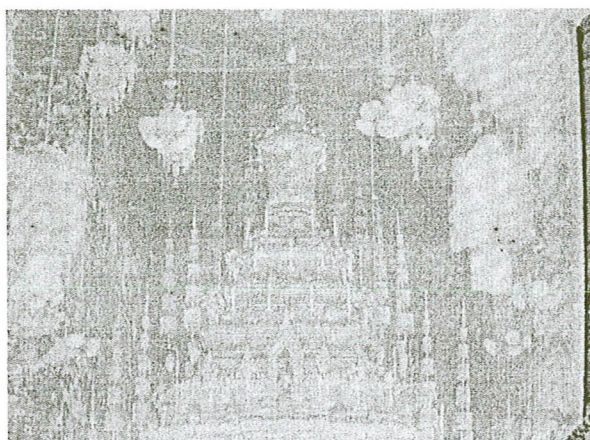
สนสร้อย ประหนึ่งวิมลสร้อย	นุชน้อยประดับคา
ล้นทมและเปรียบจุจอร่า	อุระพีระทมกรม

(หน้า 140)

นอกจากนี้พบเครื่องแขวนขนาดใหญ่ “ระย้า” จากหลักฐานบทละครเรื่อง พระสมุท พระนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ กล่าวถึงพระสมุทซึ่งพักอยู่ที่ ตำนกกันทัน ในนั้นทออุทยานของท้าววรรณจักร ได้กล่าวถึงการร้อยดอกไม้เป็นเครื่อง แขวนระย้า ถวายพระบิดา ร้อยกรองพิกุลเป็นมาลัยถวายพระมารดา และทำบุหงาถวาย เทวดา (กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2545)

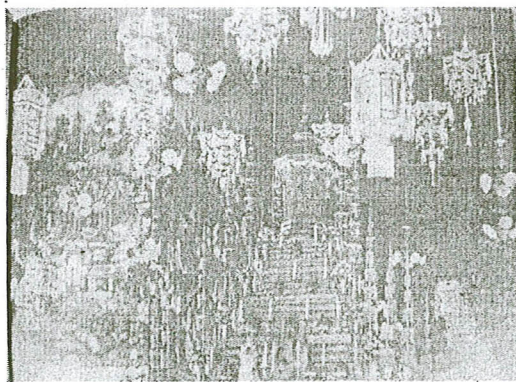
วันนี้้องสำรองวิญญาณ์	พิศพรรณบุพผาที่ในสวน
เรณูตรบอบอวล	หอมหวานชวนชื่นชูใจ
มะลิจะร้อยเป็นระย้า	ถวายพระบิดาเป็นใหญ่
พิกุลจะกรองเป็นมาลัย	ถวายไทสมเด็จพระมารดา
กุหลาบกาหลงลำเจียกนั้น	ระคนกันเอาไว้ทำบุหงา
เสาวรสสุคนธ์มีณฑา	ถวายเทวาทินีเอย

(หน้า 198)

ภาพ 16 เครื่องแขวนขนาดใหญ่ ในงานพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยาม
กุฎราชกุมาร ณ. พระเมรุพิमान (พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาราวาส)

ที่มา. จาก พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (หน้า 314), โดย สมภพ
ภิรมย์, 2528, กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.

ภาพ 17 เครื่องแขวนขนาดใหญ่ มีหลายรูปแบบเช่น ระย้าแปลง โคมจีน ในงานพระบรม
ศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกร ประดิษฐาน ณ. พระเมรุพิमान

ที่มา. จาก พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (หน้า 313), โดย สมภพ
ภิรมย์, 2528, กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์.

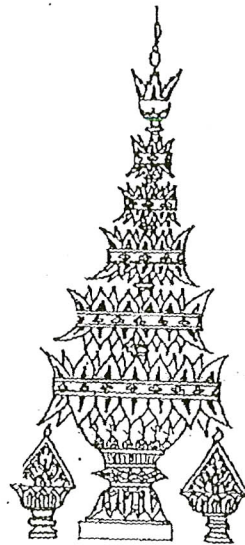
หลักฐานการปักพุ่มดอกไม้ประดับบนบายศรี ปรางค์ในรัตนโกสินทร์ตอนกลาง
และเป็นที่ยึดทำกัน ดังหลักฐานสนับสนุนการทำพุ่มประดับบายศรี 7 ชั้น พระนิพนธ์

ในสมเด็จพระยาเดชาดิศรฯ กล่าวถึงการจัดขบวนมหาพยุหยาตรา ชุมนุมฉันทัญญ์
สังเวศน์ที่สรรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร (กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและ
ประวัติศาสตร์, 2545)

พานพุ่มประดับบุษปลา
ตั้งบนชั้นเก็จบุษก่อน

ชปณิตทั้งเทียนสุวรรณ
พิจิตรบรรเจิดบรรจงผจง

(หน้า 24)

ภาพ 18 คัดลายรูปเขียนบายศรี ต้นประกอบชั้นบนสุดด้วยบายศรีปากชาม ในพระที่นั่ง
พุทธไสสวรรคย์ เขียนเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1

การปักพุ่มดอกไม้ใส่ชั้นบนสุดของบายศรีต้นนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เขียนประทานให้พระยาอนุমান-ราชชน วันที่ 20 พฤศจิกายน 2482 (2552, หน้า 262) กล่าวว่า ส่วนบายศรีปากชามนั้น เราเว้นนับถือชามไม้ได้ จึงจัดกระทงอาหารใส่ลงไปในชาม เรื่องบายศรีปากชามไปเห็นรูปเขียนในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ อันเขียนเมื่อรัชกาลที่ 1 (อยู่ที่ผนังขวามือด้านหลังพระที่นั่งนี้ ในบริเวณพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ) มีแต่บายศรีตองอย่างเดียว แต่ขันยอดบายศรีซึ่งเวลานี้ปักพุ่มดอกไม้บานไม่รู้โรยนั้นหลงมาจากการสมโภชพระพุทธรูป ซึ่งเขาใช้ดอกไม้แทนของกิน อธิษฐานเป็นเครื่องบูชา ใบตอง ซึ่งเห็นสะพรั่งอยู่ปากชามนั้น ก็คือเจิมปากกระทง อาหารซึ่งอยู่ในชาม ช่างเขาตั้งใจทำเจิมเป็นกลีบบัว มีกลีบใหญ่ กลีบแทรกที่หลังกระทงในชามก็เล็กคเพราะชามบังไม่แลเห็น ทำให้เปลืองแรงน้อยลง เหลือแต่กลีบบัวซึ่งเจิมปากกระทงอัน โผล่ขึ้นมาให้เห็น กลีบใหญ่นั้นเรียกว่านมแมว เพราะทำใบตองซ้อนกันแหลม ๆ อันมีลักษณะคล้ายกับนมแมวเลยเรียกกันว่า บายศรีนมแมวก็มี ส่วนกลีบแทรกเรียกกันว่าแมงดาหรือเต่า ก็เพราะทำรูปเหมือนเช่นนั้น

จากหลักฐานพบว่า การใส่พุ่มบนยอดบายศรี เป็นที่นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นแทนบายศรีปากชาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงวินิจฉัยว่า น่าจะเริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ตามหลักฐานที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

หลักฐานสำคัญที่ทำให้เห็นภาพงานดอกไม้กับชีวิตคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนกลาง อีกหลักฐานหนึ่งในหนังสือราชอาณาจักรและราษฎรสยาม เซอร์ จอห์น เบาว์ริง ซึ่งเข้ามาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แปลโดย ชาลววิทย์ เกษตรศิริและกัญญิกา ศรีอุดม (เซอร์ จอห์นเบาว์ริง, 2547)

ในเมืองสยามมีความต้องการใช้ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมเป็นจำนวนมาก และมีการปลูกไม้ตัดดอกกันอย่างกว้างขวางอีกด้วย ดอกไม้จะถูกใช้ในการทางศาสนาบูชาพระในวัดวาอาราม ให้เป็นของกำนัลแก่บุคคล สตรี และเด็ก ใช้เป็นของประดับ ใช้ต้อนรับแขกผู้มาเยือน ดอกไม้นั้นส่วนใหญ่จะใช้ตกแต่งประดับประดาในการแห่แหนและงานพิธี ฉะนั้นการทำสวนดอกไม้จึงเป็นอาชีพแรก ๆ ที่คนชนบทสนใจทำกัน

มะลิเป็นดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม ขึ้นเป็นพุ่ม ต้นสูงประมาณ 1 หลา มีสวนมะลิปลูกอยู่โดยรอบกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นการทำเพื่อเก็บดอกจำหน่ายทั้งหมด มะลิดอกมีขนาดเล็ก สีขาวบริสุทธิ์ และจะถูกเก็บดอกขณะยังตูมก่อนที่จะบาน เพื่อรักษากลิ่นหอมของมันเอาไว้ มะลิใช้ลอยในน้ำเพื่อให้เกิดกลิ่นหอม และใช้เป็นกระสายยา มาลัยและจุกบนศีรษะของเด็กก็ใช้มะลิประดับ และใช้มาลัยดอกมะลิล้อมคอและสวมข้อมือ และยังใช้เป็นของมอบให้แขกผู้มาเยือน คล้องไว้ที่แขนหรือถือมาลัยดอกมะลิไว้ในมือ ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานดอกมะลิเหล่านี้ใส่มาในกระเป๋าทำด้วยไหม หรือกระเป๋าทำด้วยเงินจากพระเจ้าอยู่หัว และได้รับจากขุนนางผู้มีตำแหน่งสูง รูปแบบของการให้ดอกมะลิเป็นของหอมนั้นมีต่าง ๆ กัน บ้างก็เอาใส่ถุงผ้าแพรหรือผ้าโปร่งตามเมล็ดผักชี หรืออาจอยู่ในกล่องทำจากใบตอง บางทีก็ทำเป็นพวงแขวนไว้เหนือชายมุ้ง กันยุงเหนือเตียงนอนของท่าน หรือมิฉะนั้นก็เอาลอยน้ำมาในขัน โลหะทำด้วยเงิน

ดอกไม้สีเหลืองเรียกว่า จำปา มีกลิ่นหอมรุนแรงมากที่สุด พวกเด็ก ๆ นิยมเอาดอกจำปาทัดหูของตน ดอกจำปาร้อยเป็นพวงมาลัย นิยมมอบให้ซึ่งกันและกัน ดอกจำปาเพียงดอกเดียวก็ทำให้ห้องทั้งห้องหอมฟุ้งไปทั่ว ดอกกระดังงา เป็นดอกไม้ที่มีกระเปาะ แยกกันเป็น 4 กลีบ สังกัดน้อย อวนฟุ้งกระจายเป็นน้ำมันหอมระเหย พุดซึ่งคล้าย ๆ กันจะเป็นตัวแทนของกุหลาบสีขาวก็เป็นที่นิยมชมชอบ และเป็นดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม.... ดูเหมือนว่าดอกไม้จะเป็นสิ่งที่ใช้กันอย่างกว้างขวางทั่วไป พวกเขาห้อยพู่ระย้าที่ทำด้วยดอกไม้ไว้ในห้องนอน ที่จัดเตรียมไว้สำหรับพวกเรา

(หน้า 203-204)

จะเห็นได้ว่าการใช้ดอกไม้ในพิธีของคนไทยหลายโอกาสจึงทำให้ดอกไม้เป็นที่ต้องการเป็นจำนวนมากและเกิดอาชีพปลูกดอกไม้ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 นอกจากนี้ยังมีประเพณีที่ถูกถ่ายทอดอีกอย่างหนึ่งคือ การลอยกระทง ซึ่งปรากฏหลักฐานการทำกระทงจาก โคลงพระราชพิธีทวาทศมาสพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหา

มาลากรมพระยาบารามปรปักษ์ โดยตกแต่งทำเป็นกระถงเจิมใช้ใบตองพับเป็นกลีบ
เหลี่ยมและกลม ใหญ่บ้างเล็กบ้าง ในกระถงตกแต่งด้วยพานพุ่มรอง ประดับพวงมาลัยร้อย
และเฟื้องดอกไม้ ดังนี้ (2540)

กระถงเจิมพับเกล็ดซ้อน	ใบตอง กล้วยเอย
บ้างเหลี่ยมบ้างกลมสอง	ใหญ่น้อย
ซ้อนตั้งยอดพานรอง	พนมพุ่ม แลพ้อ
กลีบปากบุปผชาติร้อย	เฟื้องห้อยพั้งชม

(หน้า 97)

จากหลักฐาน พบว่า ลักษณะของกระถงมีการใส่เครื่องนมัสการ ทองน้อย (สังเกตุ
จากมีพุ่มในกระถง) ซึ่งการทำกระถงในสมัยรัตน โกสินทร์ตอนกลาง มีจุดประสงค์การ
ใส่เครื่องนมัสการนี้ คือ การบูชารอยพระพุทธรบาทที่ริมฝั่งแม่น้ำนันทานทีและขอขมาแม่
พระคงคาและลอยเคราะห์โศกให้หมดไป เสฐียร โกเศศ กล่าวไว้ในหนังสือวัฒนธรรม
และประเพณีต่าง ๆ ของไทย ถึงการทำกระถงของชาวบ้านทั่วไปในเทศกาลลอยกระถง
(2516, หน้า 310-331) ไว้ว่า กระถงสำหรับลอยนั้น ชาวบ้านมักเย็บทำเองด้วยใบตอง เย็บ
เป็นรูปกลม ๆ มีขนาดเล็กใหญ่เพียงไรแล้วแต่จะทำ ที่ขอบกระถงมักเย็บใบตองทำเป็น
รูปกรวยปลายแหลมขนาดเล็กๆ เป็นแถว เสริมปากกระถงโดยรอบ กระถงอย่างนี้
เรียกว่ากระถงเจิม ถือกันว่าเป็นกระถงอย่างดี ทางที่ก็ไม่ใช้กระถงใบตอง แต่ใช้กาบใบ
ต้นพลับพลึงเอามาเย็บเป็นกระถงแทน มีสีขาวสะอาดแปลกตากว่ากระถงใบตอง ที่ทำ
ด้วยใบตองและกาบใบต้นพลับพลึงปนกันก็มี เห็นจะเป็นของประดิษฐ์ทำขึ้นทีหลังที่
กระถงนี้ปักธูป 4 ดอก เป็นระยะ ๆ รอบกระถง ที่ก้านตอนโคนรูปเสียบดอกบานไม่รู้โรย
หรือดอกดาวเรือง ส่วนเทียนไขเล่มเดียวเสียบไว้ปักกลางกระถง กระถงเจิมที่กล่าวนี้ถ้า
ทำไม่เป็น ก็ไปซื้อที่ตลาดเพราะเขาทำไว้ขายในหน้าลอยกระถง ที่ทำด้วยกระดาษสีเป็น
รูปดอกบัวบานก็มี ที่เอากาบมะพร้าวต่อหัวต่อหางและปักเป็นอย่างนก และทาสีปิดทอง
หรือโรยทองตามแต่เห็นงามก็มี หรือไม่ก็ทำเป็นเรือกุแหละ เรือประทุนด้วยกาบมะพร้าว
ประทุนนั้นใช้กระดาษสีปิด เห็นได้ว่ากาบมะพร้าวทำเป็นรูปนกและเรือนี้เรียกว่ากระถง

โดยปริยายเท่านั้น กระจกอย่างนี้ใช้รูปเสียบดอกไม้ดอกหนึ่ง เทียนเล่มหนึ่งปักหัวท้าย ปักมากกว่านี้ไม่ได้ เพราะไม่มีที่ปักให้ได้อ่าง ผู้ที่ไปซื้อกระจกมักซื้อกระจกอย่างนี้ มากกว่ากระจกเจิมเพราะเด็ก ๆ ที่บ้านชอบใจด้วยมันใกล้เข้าไปทางเป็นของเล่น จะเห็นได้ว่า กระจกของชาวบ้านจะทำต่างไปจากในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งนิยมใส่เครื่องนมัสการ แต่ของชาวบ้านทำตามอศยาศัยหรือตามความชอบของวัยและฝีมือการประดิษฐ์ เครื่องนมัสการสักการะ อีกอย่างหนึ่งคือ กรวยอุปัชฌาย์ สำหรับใส่หมากหรือเมี่ยง ถือว่าเป็นเครื่องค้ำบ่ออย่างหนึ่ง เพื่อถวายพระอุปัชฌาย์ ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระ-สมมตอมรพันธุ์ฯ ทรงเรียบเรียงขึ้น กล่าวถึงลัทธิธรรมเนียมประเพณีการบวชนาค (2508)

กรวยเมี่ยงนี้มีด้วยแก้วรองเป็นฐาน ต่อมาบัดนี้ทำวิจิตรขึ้น ไม่ใคร่ใช้ใบตอง ใช้กาบพลับพลึง บางทีก็ใช้ดอกลำเจียก เมี่ยงก็ไม่ใคร่มี กรวยอย่างนี้นับว่าเป็นกรวยอย่างหนึ่ง ยังกรวยดอกไม้อีกชนิดหนึ่งคู่กับกรวยที่ว่ามาแล้ว ใช้ดอกมะลิ ดอกพุทธรักษา ร้อยเป็นพวงมาลัยเถา ๕ ชั้นบ้าง ๓ ชั้นบ้าง ซ้อน ๆ กันแล้วมียอดพุ่มข้างปลาย มีด้วยแก้วรองเป็นฐาน กรวยดอกไม้นี้ก็ใช้กัน โดยมาก สักการะเหล่านี้มีลักษณะดังว่ามาแล้ว จะรวมจัดเป็นประเภทกึ่งลงในสี่อย่าง คือ เทียนอย่างหนึ่ง รูปอย่างหนึ่ง กรวยสองอย่าง บางทีมีทั้งสี่อย่าง บางทีมีสามอย่าง คือยกรูปหรือกรวยเสียบอย่างหนึ่ง เวลาที่จะถวายนั้นเป็นสี่ครั้ง คือเมื่อขอบรรพชาครั้งหนึ่ง ถวายแก่พระอุปัชฌาย์เมื่อขอศีลครั้งหนึ่ง ถวายท่านกรรมวาจาผู้ให้ศีล เมื่อขอนิสาณี่มักใช้เทียนตามธรรมเนียม ไม่ใคร่ประดับประดา เรียกกันว่า เทียนนิสาณี่ เวลาบวกกอนุสาสน์แล้ว ถวายท่านผู้บวกกอนุสาสน์อีกครั้งหนึ่ง ถ้าพระอุปัชฌาย์บอกเองก็ไม่ต้องถวายซ้ำอีก และยังเจ้าของนาคอีกจำนวนหนึ่ง ที่ยังใช้เทียนอุปัชฌาย์เป็นเทียนมัด รูปมัด รองพานแก้วแทนเทียนและกรวยที่ว่ามาแล้วก็มี ตามแต่ความประสงค์ของคนต่าง ๆ กัน

การทำกรวยอุปษฌาย์ ในสมัยก่อนน่าจะทำได้วยใบตองอย่างเดียวและพัฒนาขึ้นเป็นหลายแบบ กล่าวคือ กรวยอุปษฌาย์มักทำด้วยคอกลำเจียก หรือยอดมะพร้าวอ่อนสีขาว เจียนปลายให้แหลม ประดับเรียงเหมือนกันเป็นแถว ๆ ราวแถวละ 12 อัน จะเรียงให้ลดหลั่นกันลงมา ตอนทำเป็นรูปดาว ห้าแฉก ร้อยอุบะห้อย มีดอกไม้เล็ก ๆ ทั้คหุ และบางทีก็ทำเป็นมาลัยเล็ก ๆ คล้องไว้ตอนล่าง (วิทย์ พิณคันเงิน, 2512, หน้า 220) การใช้กรวยอุปษฌาย์นั้นยังปรากฏหลักฐานการใช้ในงานบวช จากหลักฐาน เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (2513) ดังนี้

ฝ่ายพวกข้าไทไปหาของ
บ้างก็มาเย็บกรวยช่วยกันดู

หมากพลูใบตองที่มีอยู่
ปอกหมากพันพลูทั้งพันเทียน

(หน้า 45)

ซึ่งในหนังสือประเพณีไทยฉบับพระมหาราชครูฯ โดย อรุณดิษฐ์ วิริยะบุรณะ (2506, หน้า 110-111) กล่าวว่า การจัดเครื่องสักการะ สำหรับการแสดงความเคารพต่อพระอุปษฌาย์อาจารย์ผู้บวชจะต้องเข้าหาพระอุปษฌาย์อาจารย์ เมื่อจะเข้ากระทำพิธีต่อรูปใด ก็ต้องมีดอกไม้ธูปเทียน ของทั้ง 3 สิ่งนี้ ต้องมีไปถวายท่าน เพราะถือเป็นเครื่องหมายแสดงความเคารพนับถืออย่างสูง จะขาดเสียมิได้ เวลาเข้าขอบรรพชาอุปสมบทจะต้องมีไว้สำหรับหนึ่ง เวลาขอไตรสรณคมน์และศีลก็ต้องมีอีกสำหรับหนึ่ง เวลาเข้าขอนิสังก็ต้องมีอีกสำหรับหนึ่ง แต่การขอนิสังโดยมากมักทำเป็นกระทง แล้วมีกรวยครอบ เรียกว่า กรวยอุปษฌาย์ ภายในกระทงนั้น ใส่หมากบ้าง เมียงบ้าง ดอกไม้บ้าง แล้วแต่ความนิยมของท้องถิ่นนั้น ๆ แท้จริงแล้วต้องใส่ดอกไม้ การทำดอกไม้เป็นเครื่องสักการะ ถ้ามีผู้สามารถจะทำการใหญ่ถึงกับเย็บดอกไม้เป็นตาข่ายหุ้มธูปเทียนบ้าง ทำเป็นกรวยดอกไม้สดอย่างประณีตบ้าง แม้แต่ผ้าไตรครองก็มีดอกไม้หุ้มไตร

ในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ถือได้ว่าเป็นช่วงที่ดอกไม้มีความเจริญรุ่งเรืองและเฟื่องฟูที่สุด มีพระราชนิยมการทำดอกไม้ของไทยเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะมืพระราชพิธีใด ๆ เจ้านายฝ่ายในต้องประกวดกันจัดแต่งดอกไม้มาถวายให้ทรงใช้ในงานนั้นเสมอ พระเชษฐภคินีผู้ใหญ่คือกรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งอธิบดีราชการฝ่ายในเป็นผู้ทรงพระปริชา

สามารถในการจัดแต่งร้อยกรองดอกไม้มาก พระนามในทางช่างดอกไม้เลื่องลืออยู่จนทุกวันนี้ โดยที่เสด็จกรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐเป็นพระเจ้าพี่นางเธอองค์ใหญ่ ประกอบกับดำรงตำแหน่งอธิบดีราชการฝ่ายในด้วย จึงมักจะทรงบัญชาการให้เจ้านายฝ่ายในทั้งปวงทำดอกไม้ตักแต่งพระแท่นมณฑลในพระราชพิธีต่าง ๆ บ้าง ดอกไม้ตักแต่งพระทวาร พระบัญชาในพระที่นั่งต่าง ๆ บ้าง และไม่ว่าจะมีงานใดเสด็จกรมหลวงช่างทรงเกณฑ์ดอกไม้ได้เรื่อย ๆ ไป นอกจากจะทรงเกณฑ์ให้ทำแบบโบราณแล้ว ยังทรงคิดดัดแปลงการทำดอกไม้แบบใหม่ ๆ อีก เช่นแต่โบราณมามีการร้อยตาข่าย ร้อยเฟื้องอะไรต่าง ๆ ติดโครงไม้หุ้มผ้าขาว มีแบบซ้ำ ๆ ตามต้นฉบับเดิม เช่น บันไดแก้ว พุกกลิ้ง กลิ้งกว่า กลิ้งตะแคง กลิ้งจีน ครั้นมาในสมัยสมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จกรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐได้ทรงคิดทำโครงลวดทาสีขาว และประดิษฐ์ดอกไม้ให้มีรูปร่างแปลกพิสดารงดงามออกไปอีกมาก เช่น ระย้าแปลง พวงแก้ว ทรงแปลงบันไดแก้วเป็นรูปวิมานพระอินทร์ วิมานแท่น นับได้ว่าการประดิษฐ์ดอกไม้ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นอีกมากในตอนนี (มณีรัตน์ จันทนะพะละลิน, 2527, หน้า 4-5)

ในระหว่างที่สมเด็จพระพันปีหลวงมีพระนามเลื่องลือในทางร้อยมาลัย พระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาถ พระอัครชายาในรัชกาลที่ 5 พระองค์หนึ่ง ก็มีพระนามเลื่องลือในทางร้อยดอกไม้เป็นตาข่ายแบบต่าง ๆ เจ้านายในตำหนักนี้ทรงร้อยตาข่ายได้ทุกแบบตามต้นฉบับเดิมและพลิกแพลงเพิ่มเติมอีก ทั้งสลักสีได้อย่างงดงามด้วย และอีกท่านหนึ่งซึ่งมีชื่อเสียงมากในยุคนั้น และมีฝีมือในงานช่างสตรีนั้นคือ อาจารย์เขียน ภาณุทัต เคยรับราชการในพระบรมมหาราชวัง สมัยรัชกาลที่ 5-6 ท่านเป็น ผู้หนึ่งที่มีฝีมือในงานช่างสตรีทุกแขนง ในคนอายุรุ่นราวคราวเดียวกันนั้นหาผู้เสมอมิได้ท่านยังเล่าว่า ความว่าเริ่มเจริญรุ่งเรืองด้านเครื่องแขวนมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ด้วยเหตุที่ทรงมีเจ้าจอมมากจำนวนกว่า 200 องค์ แต่ละตำหนักก็ตั้งใจประดิษฐ์ดอกไม้ถวายพระเจ้าอยู่หัวบ้าง แขนงเรียงรายที่ระเบียบ โบสถ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามในวันสำคัญทางศาสนามีป้ายชื่อบอกประกวอดอศมีมือก้น (มณีรัตน์ จันทนะพะละลิน, 2527, หน้า 6) ซึ่งปรากฏหลักฐานงานพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ซึ่งเป็นงานต่อเนื่องกัน 2 วัน วันแรกในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 6 เป็นพิธีทรงตั้งพระภิกษุสามเณรเปรียญ วันต่อมาคือ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เป็นวันทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ซึ่งพระราชพิธีนี้จะจัดขึ้นในพระอุโบสถวัด

พระศรีรัตนศาสดาราม ดอกไม้ที่ใช้ในพระราชพิธีนี้ได้ปรากฏหลักฐานในหมายรับสั่ง การพระราชพิธีวิสาขบูชา ในหนังสือลัทธิธรรมนิยม เล่ม 2 เกณฑ์ข้าราชการร้อย พวงดอกไม้มาแขวนในวัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง ซึ่งแต่ละ หน่วยงานรับผิดชอบการร้อยกรองดอกไม้ประเภทต่าง ๆ มากมาย จึงขอยกตัวอย่างโดย ย่อดังนี้ (กรมศิลปากร, 2504)

หมายเหตุร้อยพวงดอกไม้

ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณา โปรคเกล้าฯ สั่งว่า ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรมค่ำหนึ่ง เป็นวัน พระพุทธเจ้าประสูติ, ได้ตรัสรู้, นิพพาน, ยิ่งกว่าตรุษกว่าสงกรานต์ ทรง พระราชอุทิศทานการพระราชกุศล พระสงฆ์จะได้สวดพระพุทธมนต์ แล รับพระราชทานฉัน ในวันวิสาขบูชา นั้น ให้เกณฑ์ข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ร้อยพวงดอกไม้ คาช่าย, กล้วย, กล้วย, กล้วย, กล้วย, กล้วยตามที่อยู่ใน พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยให้เกณฑ์

เจ้าพระยาบรมราช ร้อยคาช่ายใหญ่บุษบกผืน	๑	} กับข้าราชการ
เจ้าพระยาธรรมมาธิกรณ์ ร้อยคาช่ายใหญ่เศวตฉัตรผืน	๑	
เจ้าพระยาพลเทพ ร้อยคาช่ายใหญ่อุฐทิศผืน	๑	

ขุนบุรินทร์ ๑ ขุนเทพอาญา ๑ ขุนอาญาจักร ๑ รวมกรมมหาดไทย ๓

ร้อยกล้วยคนละ ๑ พวง

พระมหाराชครูปุโรหิต๑ พระมหाराชครูมหิธร ๑ พระมหाराชครูพิเชต
๑ พระไกรสิทธิ์ ๑ พระเกษม ๑ รวมกรมลูกขุน ๕ ร้อยดาชายคนละ ๑
พวง ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพลาเช้า

เจ้าพระยานิกรบดินทร ร้อยดาชายใหญ่อุฎฐทิศ	๑	} กับข้าราชการ
พระยามหาอำมาตย์ ร้อยดาชายใหญ่บุษบก	๑	
พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี ร้อยดาชายใหญ่เสวตฉัตร	๑	
พระยาราชภักดี ร้อยพวงมาลัยยาว ๑ สอก พวง	๑	

ขุนอมริจทรรักษา ๑ ขุนอมรภักดี ๑ ขุนนรภักดี
เสมียนตรา ๑ ขุนอินทวิเชียรชาติ ๑ ขุนพรหมราชปัญญา ๑
ขุนวิสูตรเสนี ๑ ขุนศรีกันดาลพล ๑ รวมกรมพระสุรัสวดี ๗
ร้อยภู่กลืนคนละ ๑ พวง

ฯลฯ

หลวงเทพราชธาต ๑ หลวงอัธยา ๑ หลวงศรีสังขกร ๑
หลวงศรีมโหสถ ๑ หลวงญาณประกาศ ๑ หลวงจักรปาณี ๑
ขุนไชยอาญา ๑ ขุนจินดาภิรมย์ ๑ ขุนพิเชตพิไลย ๑
ขุนราชธานุระพิเนตร ๑ ขุนเกษตรฐราธิการ ๑ รวมกรมลูกขุน ๑๑
ร้อยภู่กลืนคนละพวง ในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ณ วันเดือน ๖ ขึ้น
๑๔ ค่ำ เวลาเช้า

ทั้งนี้ให้เร่งร้อยด้วยดอกมะลิสดเข้ามาส่งให้ทันตามกำหนดวัน ถ้าจะ
แขวนที่ใดให้ทูลถามสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามหาลามาก่อน อย่า
ให้ขาดได้ตามรับสั่ง (หน้า 17-24)

จะเห็นได้ว่าการเกณฑ์เข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ร้อยพวงดอกไม้ ดาชาย
ผู้กลืน ระย้า มาลัย ผูกห้อยพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
นอกจากนี้ ยังมีการตกแต่งโคมในพระราชพิธีวิสาขบูชา จะเห็นการตกแต่งดอกไม้สด
เป็นจำนวนมาก ผู้รับผิดชอบก็มากด้วยเช่นกัน ดังนั้นอาจมีข้อผิดพลาดในการตกแต่ง
ดังหลักฐานการตกแต่งโคมด้วย “มาลัยเปีย” จากศาสนสมเด็จ เล่ม 8 สมเด็จพระเจ้าบรม

วงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ (2504)

ขอประทานทูลฟ้องโคมตราของฝ่าพระบาท ซึ่งจัดไปตั้งที่วัดพระศรีรัตน-
ศาสดาราม ที่กระจกหน้าโคมเป็นสัญญาบัตร พระนามฝ่าพระบาท ซึ่ง
จัดเป็นหนังสือมากตัวเล็ก คนเดินผ่านจะอ่านไม่เห็นอยู่แล้ว ข้าราชการแต่ง
ดอกไม้ยังห้อย พวงมาลัยเปียทับโคมลงไปปิดหนังสือเสียอีกด้วย
ขายน้อยหรือใครเป็นผู้รับผิดชอบในการแต่งโคมนั้นไม่ทราบ (หน้า 23-24)

จากหลักฐานจะเห็นได้ว่า มาลัยเปีย เป็นเครื่องตกแต่งโคม โดยผู้ทำมิได้คำนึงถึง
ตัวหนังสือที่อยู่กระจกหน้าพวงมาลัยจึงปิดบังตราสัญลักษณ์ ซึ่งลักษณะมาลัยเปียนี้ วิทย์
พัฒนเงิน (2512, หน้า 223-224) กล่าวไว้ว่า เป็นมาลัยกมลชายเดียว ก็มักจะใช้สำหรับ
มอบให้ผู้ใหญ่โดยการคล้องแขนแสดงความเคารพหรืออาจจะใช้คล้องรัดฐาน
พระพุทธรูปก็ได้ มาลัยชนิดนี้เรียกตามคำสามัญว่า “มาลัยเปีย” และที่ใช้กันอยู่ดาษดื่น
ก็มักใช้ดอกพุดบ้าง ดอกมะลิบ้าง แต่ถ้าจะใช้ในงานพิธีที่สำคัญแล้วมักทำให้แปลกตา
ออกไปคือ อาจใช้ดอกกรัก ดอกบานไม่รู้โรย ดอกบานชื่น ตลอดจนดอกกุหลาบ

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว งานประดิษฐ์ดอกไม้สด
ตามราชประเพณียังคงอยู่ โดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงสนพระราช
หฤทัยในงานช่างศิลป์ต่าง ๆ โดยงานฝีมือด้านการประดิษฐ์จัดแต่งดอกไม้สดชนิดต่าง ๆ
ทรงเสาะแสวงรวบรวมผู้มีความรู้ มีฝีมือเข้ามาไว้เป็นพนักงานช่างในพระราชสำนัก ทรง
คัดเลือกเจ้านายเชื้อพระวงศ์และข้าราชการฝ่ายในรุ่นเก่าที่มีความรู้ให้มีการฝึกหัดงาน
ช่างฝีมือขึ้น ณ พระตำหนักที่บนชั้นล่าง คนใดมีฝีมือดีถึงขนาดก็ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้มีหน้าที่ควบคุมดูแลงานของหลวงและอบรมฝึกสอน ถ่ายทอดวิชาให้แก่
ผู้เรียนให้ได้รับความรู้ความชำนาญ เพื่อจะสามารถประดิษฐ์งานได้ตามแบบที่ทรงพระ-
คำริ ให้สำเร็จดงามตามพระราชประสงค์ ทั้งนี้นอกจากจะโปรดชุบเลี้ยงช่างฝีมือไว้รับ
ราชการแล้ว สมเด็จพระบรมราชินีนาถเองนั้นก็พอพระราชหฤทัยในการที่จะใช้ฝึพระ-
หัตถ์ประกอบ เพราะปรีชาสามารถในอันที่จะทรงคัดแปลงการฝีมือนั้น ๆ ให้ดูแปลกใหม่

พิสดารขึ้น งามขึ้น ได้อย่างแยบคายยิ่ง ความชำนาญในฝีมือพระหัตถ์ของสมเด็จพระที่นั่งนั้น ย่อมเป็นที่นิยมชมชื่น เลื่องลือและมักจะทรงแสดงให้ปรากฏอยู่เนือง ๆ จนเป็นที่รู้จักกันดี ขึ้นชื่อว่ากระบวนการประดิษฐ์ดอกไม้สดกันแล้ว ไม่ว่าจะเป็นคราย มาลัยคลุม ไตรระย้า เฟืองห้อย อุบะพู่กลิ้ง พุ่มกรวย หรือเย็บแบบติดกลีบ ตลอดจนช่อบุกเกย์และบุหงา ไม่มี ที่ไหนจะทำได้สวยงามประณีตเกินฝีมือชาวพระตำหนักที่บน ไปได้ เมื่อใดมีราชการงาน หลวงที่ต้องใช้ประดับด้วยดอกไม้สด เช่น งานมงคลหรืองานพระราชพิธีทางศาสนาต่าง ๆ หรือในการประกวดประชันต่าง ๆ งานดอกไม้ฝีมือจากพระตำหนักที่บนก็มักจะทำได้ เป็นเยี่ยมอยู่เสมอ (อุทุมพร วีระไวทยะ, 2514, หน้า 55-56) ดังที่หมอ สมิธ มัลลกุลได้ บันทึกรายการจัดดอกไม้ไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือ ราชสำนักสยามในทศวรรษของหมอสมิธซึ่งหมอสมิธเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ถวายเป็นการดูแล พระพลานามัยสมเด็จพระพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง ณ พระราชวังพญาไท หมอสมิธได้ปฏิบัติหน้าที่อยู่ภายในราชสำนักเป็นเวลาหลายปี จึงได้ มีโอกาสพบเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างใกล้ชิด (2542)

งานศิลปะขนาดเล็กอีกประการหนึ่งที่ยังคงได้รับความนิยมนิยมเช่นเมื่อ ในอดีตสืบเนื่องมาจนถึงเมื่อต้นศตวรรษนี้ได้แก่ งานประดิษฐ์ดอกไม้ ซึ่งเป็นงานที่นิยมทำกันในหมู่ผู้หญิงทั้งเด็กและผู้ใหญ่ โดยเฉพาะถ้าเป็น หญิงสาวชาววังจะยังมีฝีมือในการร้อยดอกไม้ได้งดงามกว่า ขั้นตอนใน การร้อยดอกไม้เริ่มด้วยการนำดอกไม้ที่พบเห็นอยู่ทั่ว ๆ ไปมาเด็ด ออกเป็นกลีบ ๆ แล้วนำมาร้อยลงในลวดเย็บอย่างดีเพื่อประดิษฐ์ให้เป็น รูปแบบใหม่ ๆ เลียนแบบดอกไม้แปลก ๆ อย่างพวกรักเร่ หรือกล้วยไม้ที่ ไม่เคยพบเห็นในประเทศนี้ บางครั้งคนร้อยดอกไม้ก็อาจจะใช้ความคิดของ ตัวเองสร้างสรรค์ผลงานแปลก ๆ ใหม่ เป็นต้นว่าตัดกลีบดอกไม้เป็น รูปแบบต่าง ๆ แล้วแต่วัตถุประสงค์ของการใช้งาน ข้าพเจ้าได้เคยพบเห็น ดอกไม้ที่นำมาร้อยใหม่เหล่านี้แล้ว ส่วนใหญ่เป็นงานฝีมือที่เกิดจากความ ซำนิชำนาญจนบางครั้งทำให้ข้าพเจ้าอดเข้าใจมิได้ว่าเป็นดอกไม้จริง ๆ ตามธรรมชาติ และเพื่อให้ได้ผลดียิ่งขึ้นก็อาจจะมีการแต่งเติมกลิ่นหอม

ลงไป แต่ก็ทำให้ข้าพเจ้าทราบได้ในทันทีว่าไม่ใช่ดอกไม้ที่ปลูกอยู่ใน
อุทยาน นอกเหนือจากนี้ยังมีการนำดอกไม้ไปประดิษฐ์ตกแต่งในลักษณะ
อื่น ๆ อีก เป็นต้นว่านำดินเหนียวมาอัดลงในภาชนะเงินหรือทอง แล้วนำ
ดอกไม้ที่เด็ดเป็นกลีบ ๆ มาติดทับลงบนดินเหนียวในลักษณะเดียวกับ
การฝังกระเบื้องโมเสก การจัดแต่งดอกไม้ในลักษณะนี้ค่อนข้างจะทำให้
งานออกมาดูแข็งและไม่งดงามเท่าที่ควร แต่ก็ เป็นวิธีที่ฉลาดและน่าสนใจ
วิธีประดิษฐ์ดอกไม้ที่นับว่างดงามที่สุดได้แก่ การนำดอกไม้มาร้อยต่อกัน
กันเป็นผืนแล้วนำไปประดับตกแต่งเป็นม่านหรือที่สำหรับคลุมปิดทับ
สิ่งของ ซึ่งบางครั้งอาจจะต้องเกณฑ์แรงงานผู้หญิงทั้งเด็กและผู้ใหญ่นับ
ร้อย ๆ คนมาช่วยกันทำตลอดทั้งคืน งานจึงจะออกมาเสร็จสมบูรณ์
บางครั้งอาจจะเสร็จก่อนหน้าที่จะใช้งานเพียงไม่กี่ชั่วโมง ชาวสยาม
ไม่เคยรู้จักการจัดดอกไม้ตามธรรมชาติจนกระทั่งได้มีโอกาสเรียนรู้จาก
ชาวยุโรป (หน้า 118-119)

จากหลักฐานบันทึกของหมอสมิธ จะเห็นได้ว่า การกรองดอกไม้ในพระบรม-
มหาราชวัง มีฝีมืองดงาม ช่างซึ่งเป็นผู้หญิงชาววัง ประดิษฐ์ดอกไม้แปลก ๆ อย่างพวก
รักเร่หรือกล้วยไม้ เข้าใจว่าน่าจะเป็นการเย็บดอกไม้ประเภททัดหู ซึ่งเย็บกลีบดอกไม้พับ
ด้านโคนกลีบทั้งสองด้าน แล้วนำมาเย็บเป็นวงกลมหรือรูปทรงต่าง ๆ มีการแต่งกลิ่น
หอมลงไปด้วย ยังพบการทำพุ่มดอกไม้ด้วยการขึ้นโครงพุ่มด้วยดินเหนียว และที่
ประทับใจของหมอสมิธคือการร้อยตาข่ายดอกไม้มาคลุมตกแต่งงานต่าง ๆ

นอกจากการกรองดอกไม้สดแบบโบราณ ราชประเพณียังมีการทำในรูปแบบ
ใหม่ ๆ เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันปิยมหาราช
พระราชวังดุสิต มีการถวายพวงมาลา ดังหลักฐานจากศาสน์สมเด็จ เล่ม 6 (นริศรานูวัตติวงศ์,
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และดำรงราชานุภาพ, กรมพระยา, 2504)

เมื่อวันที่ ๒๒ เดือนก่อน ได้ทำบุญอุทิศกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่บ้านคลองเตย นี้ทูลถวายเพื่อทรงอนุโมทนา ครั้น
 รุ่งขึ้นวันที่ ๒๓ เวลาบ่าย ๔ โมง เก้ากระหม่อมพร้อมด้วยครอบครัวพา
 กันเข้าไปถวายบังคมพระบรมอัฐิในพระที่นั่งจักรี แล้วพากันไปที่พระ
 บรมรูปปัญจมราชานุสรณ์ได้พยายาม ทำชงดอกไม้สด พร้อมด้วยเครื่อง
 สักการะอื่น ไปบูชาถวายบังคม ปีนี้เปลี่ยนมือเป็นสำนักพระราชวัง
 จัดการ แต่ก็ได้ยินว่ากระทรวงมหาดไทยได้ช่วยอยู่มาก เป็นของคณะ
 ข้าราชการ ของโรงเรียนต่าง ๆ ของสมาคมต่าง ๆ และร้านต่าง ๆ ก็มี

(หน้า 148)

จากหลักฐาน พบว่า การทำเครื่องสักการะถวายบังคมพระบรมรูป หรืออีกอย่าง
 หนึ่งเรียกว่า “พวงมาลา” หรือ “พวงหรีด” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เข้ามากับชาวตะวันตกใน
 สมัยนั้น โดยลักษณะและความหมายของพวงหรีด เสฐียร โทเศศ ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับ
 การเกิดประเพณีวางพวงหรีดหีบศพ ไว้ในหนังสือวัฒนธรรมและพระเพณีต่าง ๆ (2516,
 หน้า 194) กล่าวว่า พวงมาลาเป็นของสูง สำหรับรัดเคียวเทวดา ภายหลังเลื่อนมาเป็นพวง
 หรีดและมงกุฎของฝรั่ง เห็นจะเป็นเพราะหรีดไม่อ่อนปวกเปียกเหมือนพวงมาลา ใช้สวมก็
 ได้สะดวกกว่า ชาวกรีกและโรมันมีธรรมเนียมอยู่ว่า ถ้าผู้ใดไปรบทัพจับศึกได้ชัยชนะมา
 ประชาชนก็สวมพวงหรีดให้ เป็นเกียรติยศใช้ตลอดมาจนปัจจุบันเมื่อจะให้รางวัลผู้ที่
 แข่งขันอะไรมีชัยชนะ ก็สวมพวงหรีดให้เป็นเกียรติยศด้วย (ของเราสวมพวงมาลา) ส่วน
 ผู้ที่ตายเขาก็สวมมงกุฎให้ถือว่าให้เกียรติยศแก่ผู้ตายครั้งสุดท้าย เพราะฉะนั้นชาวอินดูจึง
 สวมพวงมาลัยให้แก่ผู้ตาย ส่วนกรีกและโรมันนอกจากสวมมงกุฎหรือพวงหรีดให้ศพ
 ยังนำไว้บนหลุมฝังศพเสียบ้าง ชาวอียิปต์ครั้งโบราณก็มีธรรมเนียมวางพวง ดอกไม้บน
 เคียวศพ พิธีของพราหมณ์ก็มีดอกไม้และพวงหรีดประดับศพและเอาบูชาพราหมณ์ด้วย
 แต่ประเพณีฝรั่งวางพวงหรีดที่ศพ ในปัจจุบันไม่ได้ถือเป็นการบูชาให้เกียรติยศแก่ศพ
 ถือแต่ว่าเป็นเครื่องหมายแสดงความเศร้าโศกเท่านั้น วิทย์ พิณคันเงิน (2512, หน้า 227) ให้
 ความหมายของหรีดว่า หรีดมาจากภาษาอังกฤษ “Wreath” โดยมากเรียกพวงมาลาหรือ
 พวงหรีด ซึ่งทำตามแบบอย่างชาวตะวันตก วิธีทำก็มักใช้โครงลวดขดเป็นรูปต่าง ๆ ตาม

ต้องการ ใช้ผ้าขาวพันโครงลวดให้เรียบร้อย เรียกว่า “หรีดดวง” ใช้ใบปลงงาม ๆ ผูกทาบกับโครงลวดเป็นพื้น พวงหรีดแล้วประดับใบไม้ ดอกไม้สีต่าง ๆ หรือใช้ดอกไม้สีเดียว บางทีก็ใช้พันก้านด้วยลวดดอกไม้ไหว (ลวดเส้นบาง ๆ) เพื่อใช้ผูกกับโครงลวดได้สะดวก ส่วนโครงลวดที่เหลืออยู่นั้นบางทีก็ทำสวนมัดหุ้มไว้ไม่ให้ดูน่าเกลียด (สวนหมายถึงการเย็บกลีบดอกไม้หรือใบไม้ตามแบบใบตองหรือพลับพลึงเป็นเส้นยาว ๆ สำหรับปิดโครงลวด อาจใช้กาบกล้วยหรือทางมะพร้าวแทนได้) ในปัจจุบันเลิกทำหรีดดวงแล้ว

ภาพ 19 พวงหรีดอุทิศแด่เจ้าคุณพระอัยยิกา (เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม)

ที่มา. จาก ประชุมสมุดภาพสำคัญในประวัติศาสตร์ (ไม่มีเลขหน้า), โดย คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2521, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

นอกจากพวงหรีดในงานศพแล้ว การตกแต่งดอกไม้หน้าศพก็ยังทำกันอย่างประณีต ดังหลักฐาน ม.ล. เนิ่ง นิธรัตน์ เล่าในหนังสือชีวิตในวัง เมื่อครั้งเป็นข้าหลวงในวังสุนันทสมัยรัชกาลที่ 5 พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธสาสนีนาถ ท่านักพระวิมาดา ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษี สว่างวงศ์ ซึ่งร้อยตา

ข่ายและเขียนแบบ โดยมีเทคนิคพิเศษใช้กาวติดกลีบดอกไม้ขนาดเล็กเป็นพระอาทิตย์
 ดังหลักฐาน (2539)

การทำดอกไม้ร้อยตาข่ายผืนใหญ่ครั้งนี้ เป็นงานบำเพ็ญพระราชกุศล
 100 วัน พระศพสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ชาววังเรียกท่านว่า
 สมเด็จพระราชปิตุลา แต่ชาวบ้านนอกวัง เรียกว่า สมเด็จพระวังบูรพา
 สมเด็จพระอภัยพระองค์น้อยทรงออกแบบม่านตาข่ายนี้ ให้ร้อยด้วยดอก
 พุด 6 ก้าน 6 ดอก เป็นพื้นตาข่าย

เมื่อร้อยพื้นตาข่ายเสร็จ ให้จักรอกจึงขึ้นไปแทบจดเพดาน แล้วตัด
 กลีบของดอกอัญชันที่เป็นสีน้ำเงินเข้ม โดยกลีบสีเขียวอ่อนตัดเป็นกลีบ
 ติดกาวทาเข้าไปกับตัวตาข่าย ทำเป็นระลอกคลื่นน้ำทะเล

เมื่อติดทำคลื่นในน้ำทะเลเสร็จแล้ว ก็ตัดกระดาษรูปครึ่งวงกลมเย็บติด
 เข้าไปกับตาข่ายเหนือน้ำทะเล นั่งบรรจงตัดกลีบ สีแดงของดอกเข็ม แดง
 ออกมาทีละกลีบ ต่อกาวติดบนกระดาษให้เต็มแน่นในรูปครึ่งวงกลมทำ
 เป็นดวงอาทิตย์ ค่อยโผล่ขึ้นมาพ่นน้ำทะเล

พวกร้อยตาข่ายอดนอน ไม่ได้นอน 2 วัน 2 คืน นั่งวงล้อตาติดกลีบ
 โยเย่ ผิด ๆ พลาด ๆ ผู้ใหญ่ให้ร้อยออกคิดใหม่....

บ่าย 2 โมง ของการร้อยม่านตาข่ายครบ 3 วันเสร็จพอดี

เมื่อเสร็จเรียบร้อยสวยงามมาก ลูกม้ายืนมองแต่ไกลจะเห็นพระ
 อาทิตย์สีแดงฉาน โผล่ขึ้นมาจากน้ำทะเลสีคราม มองเป็นระลอกคลื่น

(หน้า 173-174)

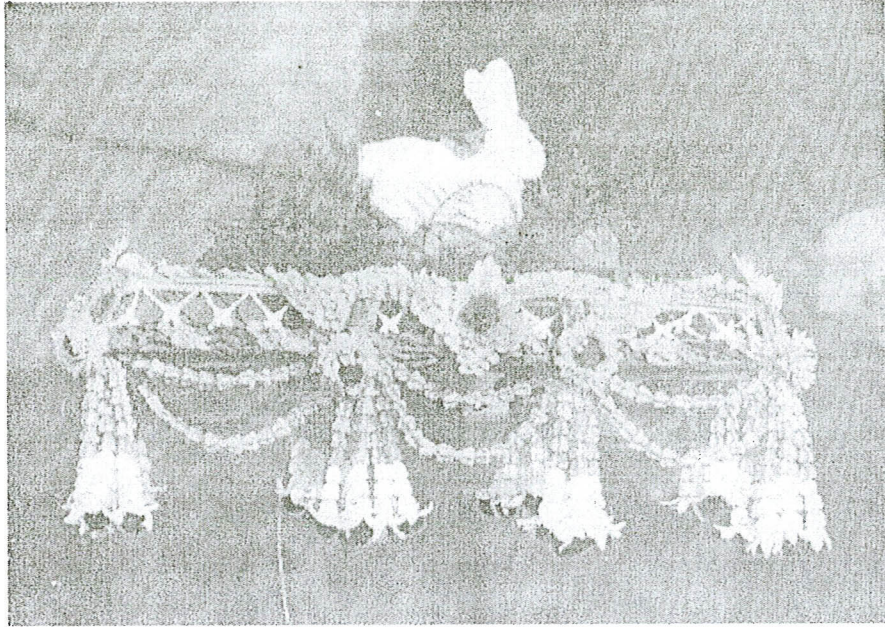
ซึ่งจากหลักฐานงานตกแต่งดอกไม้งานบำเพ็ญพระราชกุศล 100 วัน พระศพ
 สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์นี้ เป็นที่พอพระทัยมาก พระเจ้าอยู่หัวถึงกับมีพระราช
 คำรัสถามพนักงานว่า “ดอกไม้ทำในพระบรมมหาราชวังรี” เจ้าพนักงานกราบบังคมทูลว่า
 “ทำมาจากตำหนักพระวิมาดาเธอ” พระเจ้าอยู่หัวทรงชมว่า “สวยงาม ช่างออกความคิด

ลายม่านตรงกับพระนามของสมเด็จพระโกศ แล้วใช้ดอกไม้สดจริง ๆ ทั้งฝั้น ไม่อาศัยของเทียม” (เนื่อง นิลรัตน์, 2539, หน้า 175)

การตกแต่งหีบศพในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลางนี้ นิยมประดับตกแต่งเป็นโครงลวดเป็นรูปต่าง ๆ ตามต้องการ เช่น โครงประทุน มีรูปโค้งน้อย ๆ โครงเหลี่ยม มีรูปหักเหลี่ยมเป็น 3 มุม โครงกะบังหน้า มีรูปโค้งขึ้นแล้วไปบรรจบกันตอนกลางเป็นยอดแหลม เมื่อทำโครงลวดและพันด้วยผ้าขาวเรียบร้อยแล้วก็ร้อยตาข่ายหมดทุกด้าน เย็บแบบโดยใช้กลีบดอกไม้ลงใบตองหรือปลับปลิงก็ได้ เป็นภาพหรือลวดลายต่าง ๆ ประดับทำส่วนบนโครงลวดบางทีก็ทำรูปสัตว์ประจำปี หรือเป็นรูปพญานาคเลื้อยอยู่บนโครงก็ได้ จากนั้นก็ห้อยอุบะและทำเฟื้องห้อยทิ้งชายโดยรอบ (วิทย์ พิณกันเงิน, 2512, หน้า 227) ซึ่งหลักฐานจากหนังสือศาสน์สมเด็จพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาค้ำจรงราชานุภาพ (2504)

เวลา ๑๗ นาฬิกา เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงทอดผ้าไตรเชิญสมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงชักบังสุกุล แล้วพนักงานสนมพลเรือน ๔ คน ยกแคร่รองหีบลงใน ขึ้นจากหีบทองคลุมดอกไม้ ปากหีบอย่างดอกไม้คลุมผ้าไตร แล้วลงจากศาลาการเปรียญ.....อันเชิงตะกอนนั้นทำแก้ไขผิดไปจากปกติ ฐานหุ้มผ้าขาวปิดกระดาดทองน้ำตะโกที่บัวประกอบบนล่าง ด้านล่างนั้นตัดเสารงคงเหลือแต่ต่อหม้อประกอบกานหยวกไม่มีเพดาน (หน้า 71)

จะเห็นได้ว่า การตกแต่งหีบศพในสมัยนี้ นิยมตกแต่งแบบโครงดอกไม้คลุมผ้าไตรและการตกแต่งเชิงตะกอนด้วยเครื่องสดก็เหลือเพียงการทำเป็นฐานตะกอนและตัดส่วนที่เป็นมณฑปออก

ภาพ 20 ดอกไม้ประดับแต่งคลุมผ้าไตร ทำเป็น โครงดอกไม้ประดับสัตว์ประจำปีเกิดเช่นเดียวกับ
โครงตกแต่งหีบศพ วิทย์ พิณคันเงิน กล่าวว่าเป็นงานที่มีแบบแผนเดียวกัน
ที่มา. จาก ตำราการจัดดอกไม้สด (หน้า 93), โดย ปรารักษ์ เต็นดาเสื่อ, 2501, ชนบุรี:
สำนักพิมพ์สื่อการค้า.

บายศรี

หลักฐาน โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส นิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ-
เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรงพระนิพนธ์ขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พรรณนาถึงแบบแผนการปฏิบัติการพระราชพิธีตลอดจน
วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของราษฎรทั่วไปในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะ
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัวดังหลักฐาน งานพิธีสงกรานต์ พระราชพิธีเดือน 5 มีพิธีหลายอย่างต่อเนื่องกัน
เช่น การก่อพระเจดีย์ทรายตามพระอารามหลวง พิธีมูรธาภิเษก (การถวายน้ำสรงจากเต้า
อุทรภายใต้พระมหาเศวตฉัตร) เป็นต้น จากหลักฐานมีการนำบายศรีไปใช้ในการสมโภช
พระศรีรัตนปฏิมากร ดังหลักฐานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา
กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (2545)

สมโภชพุทธเลิศล้ำ	ปฏิมา
ศรีรัตนนามปรา	กฏอ้าง
บายเย็นทุกวิชา	คำรบสามเอย
ทวยราษฎร์ทูลละอองบ้าง	กันทั้งฝ่ายใน
บายศรีสามสำรับตั้ง	เตียงเคียง
แก้วสุวรรณหิรัญเรียง	เครื่องพร้อม
พิณพาทย์ประโคมเสียง	สนั่นนี่นา
ต่างนั่งค่อวงล้อม	นบน้อมเทียนเวียน

(หน้า 30)

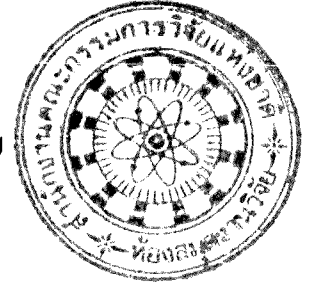
จากหลักฐาน พบว่า การสมโภชพระศรีรัตนปฏิมากร เริ่มตั้งแต่เวลาบ่ายถึงเวลาเย็น เป็นเวลา 3 วัน ตั้งบายศรีแก้ว บายศรีเงิน บายศรีทอง เครื่องบัตรพลี มีพิณพาทย์บรรเลง ผู้เข้าร่วมพิธีนั่งล้อมวงทำการ เวียนเทียน รอบองค์พระปฏิมา ในหนังสือขวัญและประเพณีทำขวัญของเสฐียร โกเศศ (2506, หน้า 81-83) กล่าวว่า การฉลองพระพุทธรูปทำพิธีคล้ายคลึง การเวียนเทียนสมโภชของหลวง โดยตั้งบายศรีใหญ่ 5 ชั้น ประดับด้วยดอกไม้ล้วนถักดอกมาตั้ง โต๊ะขนาดเล็ก บนโต๊ะตอนหน้า ตั้งชั้นถมเป็นหมบบรรจุข้าวสาร มีแว่นเทียน 5 แว่นปักอยู่ แต่ละแว่นติดเทียนเรียงกัน 3 เล่ม ถัดเข้าไปบน โต๊ะนั้น ตั้งบายศรีปากชามสองข้าง มีเทียนบนเชิงเป็นเทียนชัย ข้างหน้าหมบตั้ง โถใส่กระเจ้าน้ำมันหอมทางขวาของคนดู และมีขัน โถพลูคะแนอยู่ทางซ้าย และมีพานตั้งผลมะพร้าวอ่อนปอกเปลือกแต่ไม่เจาะปากอยู่ด้วยข้างหน้าโต๊ะมีพราหมณ์หัวหน้าทำพิธี สวมเสื้อครุยทำพิธี ส่วนด้านหลัง ซ้ายและขวาของหัวหน้าพราหมณ์ มีพราหมณ์ผู้ช่วยถือบัณเฑาะว์และถือสังข์เป่า ลักษณะของบายศรีใหญ่ที่ใช้ในพิธีก็ประดับแต่ดอกไม้อย่างเดียว เพราะทำขวัญพระพุทธรูปจึงมีแต่ดอกไม้เป็นเครื่องบูชาส่วนขนมมนมเนยไม่จำเป็นต้องมี ส่วนมะพร้าวอ่อน เป็นการทำสืบกันมาเป็นปรัมปรา

พระราชพิธีคเชนทวิศุขนิทาน พระราชพิธีในเดือน 5 เป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีอื่น ๆ อีกหลายพิธี ได้แก่ พิธีศรีสังฆปานกาล พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สังจา บางครั้งเรียกพระราชพิธีศรีสังฆปานกาลคเชนทวิศุขนิทาน และมีพระราชพิธีอื่นที่

เกี่ยวข้องกับอีก คือพระราชพิธีทอดเชือกตามเชือก การแห่สะพานใหญ่ พิธีเหล่านี้ทำ
ต่อเนื่องกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (2545)

เสร็จแห่แล้วแต่งตั้ง
ตองหิรัญสุวรรณมี
พราหมณ์พฤทธิบาทปริ
แวนจุดเทียนเวียนแล้ว
เป่าสังข์แตรแซ่ซ้อง
ฆ้องลั่นถ้วนสามวาร
พระหลวงเล่าพนักงาน
พิณพาทย์กลองแขกก้อง
ทำขวัญข้างต้นทั่ว
เครื่องกุดันคูโอโถง
ข้ายแย่งระยางโยง
ห้อยพู่สองหูไค้

บายศรี
อีกแก้ว
ชาเขียว เวทเอย
ดับไล่เจิมจุน
เสียงขาน
โห่ร้อง
เรียงรับ แวนนา
เอิกอ้ออึงอล
ทูกโรง
แต่งให้
ตีตปก ตระพองแฮ
ตาดลั่นปกล้าง

(หน้า 28)

จากหลักฐาน พบว่า มีกระบวนการแห่สวนสนามด้วยช่างม้าหน้าพลับพลา หรือตาม
พระราชานิพนธ์ตั้งที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ปราสาทซึ่งเป็นที่ทอดพระเนตรกระบวนการแห่
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพิธีสงฆ์ร่วมด้วย โดยขบวนแห่ทั้งหมด
จะเดินผ่านที่ประทับ ระหว่างสองข้างทางมีเกยพราหมณ์กับเกยพระสงฆ์อยู่ข้างละเกย
คอยประพรมน้ำมนต์ เมื่อเสร็จการแห่แล้วพราหมณ์พฤทธิกรรมจะจัดตั้งบายศรี มีการสวด
พระเวท เวียนเทียน พราหมณ์เป่าสังข์ เป่าแตร ตีฆ้อง 3 ครั้ง ประโคมพิณพาทย์ เป็นการ
ทำขวัญข้างทูกโรง จะเห็นได้ว่าการทำขวัญข้างจะมีเครื่องแต่งตัวข้างสำคัญ เช่น พู่หู
ผ้าคลุมหลัง ผ้าปกกระพอง พานหลัง ลำอังก์ จะเห็นได้ว่าเสมาคชาภรณ์ ที่รู้จักทั่วไป
ได้แก่ ตาข่ายหน้าข้าง โดยชาวบ้านนำมาร้อยเป็นเครื่องแขวนขนาดเล็กถ้าเป็นงานหลวง
ใช้ตาข่ายแก้วเจียรไน

พิธีอุปสมบทนาคหลวง ในเดือนแปด เข้าพรรษา พระประยูรญาติจะเข้าบรรพชา เป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นพระภิกษุ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย จัดให้มีบายศรีทอง บายศรีเงิน และบายศรีแก้ว ดังหลักฐานดังนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (2545)

บายลงแล้วจัดตั้ง	บายศรี
ล้วนสุวรรณหิรัญมณี	ครบถ้วน
ผ้าห่มยอดทองมี	อีกเครื่อง เคียงนา
ไตรบาตรปริกขารล้วน	รูปหิ้งเทียนกรวย
แตงนาคเจ้านันท์	ทิมคด
ผ้านุ่งพื้นสีสด	จีบห้อย
แปดนิ้วสอดแหวนหมด	เข็มขัด คาดนา
เสื้อโปรงสวมสะพัก ย้อย	สอดเบื้องบ่าเฉียง

(หน้า 42)

จากหลักฐานในงานพิธีอุปสมบทนาคหลวงจัดให้มีบายศรีตกแต่งด้วยเครื่อง อารมณ์ต่าง ๆ มีผ้าห่มยอดทอง ตั้งเครื่องเคียงผ้าไตร บาตร จีวร รูปเทียน เครื่อง อัฐบริขาร ส่วนนาคแต่งชุดนาคที่ทิมคด นุ่งผ้าสีสด มีจีบห้อย สวมแหวนทั้งแปดนิ้ว คาด เข็มขัด สวมเสื้อผ้าโปรง คาดผ้าเฉียงบ่า เมื่อแต่งกายเสร็จจึงขึ้นเสลี่ยงพร้อมกัน มีกลด กำมะลอบังแสง แยกตามกันมาสู่ท้องพระโรง นั่งเป็นแถวต่อหน้าบายศรี จากหลักฐาน ดังกล่าว การตกแต่งบายศรีด้วยเครื่องอารมณ์ ซึ่งประดับพลอยมาแต่งประดับบายศรี โดยมีผ้าห่มยอดทองบายศรี

ภาพ 21 ผ้าห่อบายศรีขึ้นนอกใช้ผ้าตาด และขึ้นในใช้ใบตองจิตรกรรมฝาผนังวัดอรุณราชวราราม มโหสถชาดก ตอน มโหสถสร้างอุโมงค์ใต้ดินแล้วทูลเชิญพระเจ้าเทวราชมาประทับ

ที่มา: จาก สืบสานงานพุทธศิลป์ (หน้า 6), โดย บริษัท ไทยเบฟเวอเรจ, 2553, กรุงเทพฯ: มูลนิธิศิริวัฒนภักดี.

ผ้าที่ใช้คลุมบายศรีขึ้นนอก ใช้ผ้าสีต่าง ๆ เช่น บายศรีแก้ว ใช้ตาดขาว บายศรีทอง ใช้ตาดเหลือง และบายศรีเงินใช้ตาดเขียว เมื่อเวียนเทียนครบ 3 รอบ พราหมณ์เปิดผ้าคลุมบายศรี เอาผ้าห่อใบตองไปให้ผู้รับทำขวัญถือไว้ ถ้าผู้รับทำขวัญคนเดียวก็เอาผ้าสุ่มให้ทั้ง 3 ห่อ ถ้าหลายคนก็ถอดเฉลี่ยให้ได้ถือทั่วกัน (เสฐียร โกเศศ, 2506, หน้า 79) ดังหลักฐานโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมมาลากรมพระยาบารามปรีกษ์ (2545)

ครบสามรอบแล้วเบิก	บายศรี
ผ้าห้อยยอดทองดี	พับไว้
วางเหนือตักนาคดี	จิต เรียก ขวัญเอย
เวียนครบห้ารอบให้	ดับด้วยพลูกะเนน
ตักขวัญทั่วทุกชั้น	บายศรี
น้ามะพร้าวล่อนดี	ดั่งแก้ว
ช้อนทองตักขึ้นที	ละน่อย หนึ่งนา
ถวายครบสามครั้งแล้ว	จึงได้เจิมจันทน์
ครั้นสม โภขสิ้น	เสร็จสรรพ
ไปหยุดประทับเปลื้อง	เครื่องแล้ว
ห้ามนาคมิให้กลับ	คืนหนึ่ง
นอนอยู่วัดพระแก้ว	ก่อนสิ้นทุกองค์

(หน้า 42)

อีกพระราชพิธีหนึ่ง คือ พิธีพินิจศาสตร์ เป็นพิธีขอฝน พระราชพิธีเดือน 9 มีการตั้งพลับพลาฉัตร อัญเชิญพระพุทธรูปที่เกี่ยวข้องกับการขอฝนและเครื่องทำพิธี สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (2545)

ศาลลดนอกสระทั้ง	ห้าศาล
ธงฉัตรแต่งโอพาร	เลิศล้วน
บุษารูปเทียนตระการ	ศิระชะ สุภรนา
อีกเครื่องบายศรีถ้วน	ครบห้าศาลเสมอ
เขียนชัยมีแท่นตั้ง	ตรงกลาง พลาเฮย
เตียงสอดภาณวารวาง	ต่อท้าย
มีเสาศิวดานตาราง	ขาวดาด
วงรอบซั๊กแนวด้วย	แวดล้อมมณฑล

(หน้า 48)

จากหลักฐาน พบว่า มีการสร้างศาลด้านนอกสระห้าศาล ตกแต่งด้วยธงฉัตร มีเครื่องบูชาได้แก่ รูปเทียน หัวหมุ และบายศรีทั้งห้าศาล เทียนชัยตั้งไว้กลางพลับพลา มีเตียงสำหรับสวดภาณอยู่ถัดไป เสาและเพดานใช้ผ้าสีขาว วงล้อมปริมณฑลพิธีทำด้วยธง จะเห็นได้ว่าในพิธีนี้จะใช้หัวหมุ หรือเรียกกันว่า หัวหมุบายศรี โดยเชื่อกันว่าเทวดาและเจ้าผีชอบกินหมุ ขวัญก็เป็นผีชนิดหนึ่งเพราะไม่เห็นตัว จึงคงชอบกินหมุด้วย หัวหมุถือการสมมติว่าเป็นหมุทั้งตัว เพราะฉะนั้นหัวหมุที่สังเวจจึงต้องมีหางและขาทั้ง 4 ขา ประกอบไปให้ครบด้วย จึงจะสมมติว่าเป็นหมุทั้งตัว (เสฐียรโกเศศ, 2506, หน้า 138) ส่วนเทียนชัยในหนังสือพระราชนิพนธ์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชวินิจฉัยว่า “เทียนชัย” เทียนซึ่งถ้าเป็นบายศรีต้อง เขาเสียบไม้กลัดเหน็บไว้ที่ยอดบายศรี บางทีก็ใช้ปัดทอง เช่น ไหว้ครุฑละคร เป็นต้น แต่ในวังเขาใช้ปักบนยอดพุ่ม เมื่อเวลาสมโภชพระที่นั่งและเทียนชัยนี้ไม่ได้เอาออกติดกับแว่นเวียน

นอกจากบายศรีแล้ว เครื่องสังเวจบัตรพลี ยังถูกใช้ในงานกล่อมช้าง สำคัญในรัชกาลที่ 5 ในฉันทกล่อมพระเศวตวรรณ แต่งโดย พระยาศรีสุนทร โวหาร (น้อย) เมื่อครั้งเป็นขุนสารประเสริฐในหนังสือชุมนุมฉันทดุขฎิสังเวจ (2503)

นอบน้อมตั้งวายบายศรี	ธงฉัตรบัตรพลี
ประทีปแลรูปเทียนทอง	
ลาขามาไลล่ายอง	พวงนุษบากรอง
กระแจะแลจวนจวนจันทน์	

(หน้า 13)

จากหลักฐานการใช้บัตรพลีและธง ซึ่งในสารานุกรมวัฒนธรรมภาคกลาง (2542, หน้า 3166-3167) กล่าวไว้ว่า เครื่องบัตรพลีจะใช้สังเวจ พระเกตุ พระภูมิ และเจ้ากรุงพาลี ทำด้วยหยวกกล้วยหักกับเป็นกระบะรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีก้านกล้วยตานี 4 ก้านประกอบเป็นขา ภายในกระบะบรรจุกระทงใบตองสดใบเล็ก ๆ ขนาดถ้วยตะไล ใส่อาหารคาวหวาน ถั่ว งา นม เนย เป็นต้น การทำบัตรพลีในพิธีบูชาเทพเคราะห์ว่า การทำบัตรพลีนั้น

ผู้จะทำต้องมีก้านด 1 เฟือง หมากพลูยา 1 คำ เป็นเครื่องกำนับ ในพิธีบูชาพระเคราะห์ต้องมีบัตรพลี 11 อัน แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. บัตรพระเกตุ 1 อัน สูง 9 ชั้น มียอดมีขาตั้ง
2. บัตรเทพดาอัฐทิศ 8 อัน สูง 3 ชั้น มียอดและมีขาตั้ง
3. บัตรพระภูมิเจ้าที่ 1 อัน รูปสี่เหลี่ยม ไม่มียอดและขาตั้ง
4. บัตรกรุงพาลี 1 อัน รูปสามเหลี่ยม ไม่มียอดและขาตั้ง บางทีเรียกว่า บัตรกางหมูกการใช้ธงต่าง ๆ 124 อัน ปักตามมุมบัตร คือ ธงสีทอง 16 อัน ปักที่บัตรพระเกตุ 9 อัน

บัตรพระภูมิ 4 อัน บัตรกรุงพาลี 3 อัน

ธงสีแดงแก่	6 อัน	ปักที่บัตรพระอาทิตย์
ธงสีขาว	15 อัน	ปักที่บัตรพระจันทร์
ธงสีชมพู	8 อัน	ปักที่บัตรพระอังคาร
ธงสีเขียวใบไม้	17 อัน	ปักที่บัตรพระพุธ
ธงสีดำ	10 อัน	ปักที่บัตรพระเสาร์
ธงสีเหลือง	19 อัน	ปักที่บัตรพระพฤหัสบดี
ธงสีเม็คมะปราง	12 อัน	ปักที่บัตรพระราหู
ธงสีขาวมัน	21 อัน	ปักที่บัตรพระศุกร์

ในบัตรพลีใช้ ดอกไม้เก้ายี่เป็นเครื่องบูชาดอกไม้บูชาสีต่าง ๆ ดังนี้

ดอกไม้สีเหลือง เช่น ดอกดาวเรือง ใสในบัตรพระเกตุ บัตรกรุงพาลี บัตรพระภูมิ

ดอกไม้สีแดงแก่ เช่น ดอกกุหลาบ ใสในบัตรพระอาทิตย์

ดอกไม้สีขาว เช่น ดอกมะลิ ใสในบัตรพระจันทร์

ดอกไม้สีชมพู เช่น ดอกบัวหลวงหรือกุหลาบมอญ ใสในบัตรพระอังคาร

ดอกไม้สีเขียว เช่น ดอกขจร ใสในบัตรพระพุธ

ดอกไม้สีม่วง เช่น ดอกอัญชันสีม่วงแก่ ใสในบัตรพระเสาร์

ดอกไม้สี่เหลืองอ่อน เช่น ดอกดาวเรืองสี่เหลืองอ่อนใส่ใน
บัตรพระพฤษภัสดี

ดอกไม้สี่เม็ดมะปราง เช่น ดอกอัญชันสีม่วงอ่อน ใส่ในบัตร
พระราหู

ดอกไม้สี่ขาวมัน เช่น ดอกจำปี ใส่ในบัตรพระศุกร์
ถ้าหากดอกไม้สี่ที่ต้องการไม่ได้ ก็ใช้ดอกบานไม่รู้โรยขาว
ย้อมสีตามต้องการ

ในเรื่องเงาะป่า กล่าวถึง การทำขวัญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จประพาสจังหวัดพัทลุง พระองค์โปรดให้หาเด็กเงาะเพื่อนำไปชูปเลี้ยง เจ้าเมือง
พัทลุง จึงนำเงาะคนึงมาเตรียมน้อมเกล้าถวายและจึงโปรดให้จัดมีการทำขวัญเงาะคนึง
ดังหลักฐาน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2512)

เมื่อนั้น	ผู้รังภิรมย์हरรษา
จึงเรียกคนึงนั้นออกมา	ให้นั่งหน้าบายศรีนมแมว
ผู้ทำขวัญนั้นนั่งตรงบายศรี	นอกนี้ให้นั่งเรียงเป็นแถว
ครั้นพร้อมสำเร็จแล้ว	สั่งให้จุดแว่นแก้วแววไว
บัดนั้น	ตาเฒ่าผู้รู้ครุใหญ่
รับเทียนชนวนติดไฟ	มาจุดเทียนชัยฉับพลัน
แล้วนั่งประนมมือหลับตา	โอมอ่านคาถาว่าทำขวัญ
จบลาหม่องลันเป็นสำคัญ	โห่สนั่นไปถ้วนสามครา
แล้วดับเทียนชัยโบกควัน	กระแจะจุดจันทน์เจิมหน้า
เจิมสองไหล่หลังแลอุรา	ด้านขอดกลางมาผูกข้อมือ
เสร็จแล้วอำนวยอวยพร	เจริญสุขสถาวรอย่าตั้งคือ
ให้ดีทำดีมียศเลื่อนภา	ออกชื่อระบือนามสืบไป

จากหลักฐานจะเห็นได้ว่า ผู้ที่จะทำขวัญนั่งหน้าบายศรี ผู้ร่วมพิธีคนอื่น ๆ จะนั่งเรียงเป็นแถว แล้วจุดแว่นแก้วขึ้น ครูผู้เฒ่ารับเทียนชนวนติดไฟ จุดต่อเข้าที่เทียนชัย อ่านคาถาทำขวัญหนึ่งจบแล้วลั่นฆ้องชัย แล้วโห่รับครึ่งหนึ่งจนครบ 3 ครั้ง ครูผู้เฒ่าดับเทียนชัยโบกควัน นำกระแจะเจิมหน้า เจิมไหล่ทั้งสอง เจิมหลังและเจิมหน้าอก นำด้ายขมวดเป็นปมมาผูกมือ แล้วกล่าวอวยชัยให้มีความสุขความเจริญ มีเกียรติยศชื่อเสียงสืบไป การเจิมนี้ ได้คติมาจากอินเดียที่เขาเจิมหน้าผาก เรียกว่า ดิลก ใช้น้ำมันหอม น้ำมันมณฑ์ หรือแป้งหอมกระแจะหอม เขาใช้นิ้วมือขวาเป็นนิ้วเจิม โดยเอาหัวแม่มือกดเข้าที่ท้อง นิ้วนาง เป็นอย่างนิ้วมูทราดูเหมือนจะเป็นของพระวิษณุ ซึ่งถือว่าเป็นมงคล เป็นเครื่องหมายว่าประทานพร ส่วนเจ้านายและคนชั้นสูงใช้นิ้วหัวแม่มือเจิม อธิบายว่า เพราะเป็นค่านิ้วและสันไม่สู้จะถูกสิ่งเปราะเปื้อนนัก ส่วนนิ้วชี้ทางอินเดียไม่ใช้ถือว่าเป็นอัปมงคล ส่วนพราหมณ์ในกรุงเทพฯ ใช้นิ้วชี้เจิม เห็นว่า สวมแหวนที่รูดคนพเกล้าที่นิ้วนั้น ในการเจิมบางอย่าง เช่น เสวตฉัตร เรือ รถม หัว โขน และเครื่องเป่าพาทย์

ความเชื่ออีกอย่างหนึ่ง การสร้างพระราชยานลงยา ตามความเชื่อของบายศรี ทอง เงิน แก้ว ดังหลักฐานศาสน์สมเด็จเล่ม 18 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรณราชานุภาพ (2504)

ถึงรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจะทรงพระราชปรารภเอง หรือจะเป็น ปรารภของท่านผู้หลักผู้ใหญ่ ในราชการสมัยนี้ กราบทูลเสนอก็เป็นได้ เห็นว่าควรจะสร้างพระราชยานด้วยของวิเศษให้มีขึ้นเฉลิมพระเกียรติ รัชกาลที่ 5 ตามเยี่ยงอย่างรัชกาลก่อน เหตุที่สร้างเป็นพระราชยานลงยานั้นยังมีทางคิดพิเคราะห์เทียบกับบายศรีต่อไป พระราชยานถมทำด้วยเงิน เปรียบเหมือนบายศรีเงิน พระราชยานงาทำด้วยงาต่างแก้วเปรียบเหมือนศรีแก้ว จึงเห็นควรทำเป็นพระราชยานทองเทียบบายศรีทองให้ครบสำหรับ แต่พระราชยานถมเป็นเงินถมยาพระราชยานทองก็ควรเป็นทองลงยาให้เข้าชุดกัน (หน้า 217)

จะเห็นได้ว่า การทำพระราชยานยังนำความเชื่อของบายศรีเข้ามาเกี่ยวข้องกับ บายศรี จึงเปรียบได้กับของมงคลสำคัญคู่บารมีของพระมหากษัตริย์ การตั้งบายศรี จากจดหมายเหตุ การไหว้ครุฑอวรุชของพระเจ้าลูกยาเธอ ที่เกาะสีชังเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2537 ซึ่งบันทึกไว้ดังนี้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อ้างถึงใน สุรพล วิรุฬักษ์, 2537)

แลกต่อหน้าที่ตั้งคาบฏีปู่นี้ ตั้งบายศรียอดพุ่มซึ่งชั้นทองคำลงยา ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเด่นอยู่กลาง สองข้างตั้งบายศรีของ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ละสำหรับหนึ่ง ข้างละ 4 สำหรับ บายศรียอดพุ่มนี้ ทำด้วยตาตพื้น เหลืองบางขาวบ้าง ของ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเป็นบายศรี 7 ชั้น สูง 3 สอกคืบ ของพระเจ้า ลูกเธอ 5 ชั้น สูง 3 สอกถ้วน ที่ฐานบายศรีเหล่านี้ประดับด้วยเครื่อง สด ซึ่งแกะเป็นภาพต่าง ๆ ไก่กลได้ด้วย (หน้า 208)

จะเห็นได้ว่าการประดับตกแต่งบายศรีต้น 7 ชั้น สูง 3 สอก คืบสำหรับสมเด็จพระ เจ้าลูกยาเธอ และบายศรี 5 ชั้น สูง 3 สอก สำหรับพระเจ้าลูกเธอ

งานแกะสลัก

จากการศึกษา พบหลักฐานงานแกะสลักปรากฏในโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาบารามประปักษ์ ซึ่งได้กล่าวถึงงานแกะสลักฟักทองทั้งลูกเป็นลายดอกไม้ซ้อน โดยช่างชาววังทำถวายพระ (2545)

เกณฑ์ให้ลิดกลั่นแก้ง	ทำโอ
ผลฟักทองเหลืองโตโต	แกะแก้
เป็นรูปต่างตามโว	หารยัก ย้ายนา
จำหลักลายเลิศแท้	ดอกช้อนสุดงาม
แซมสอดดอกไม้สด	นานา
หอมกลิ่นเสริมศรัทธา	ยิ่งล้น
กษิรสรกระยา	คู่แต่ง เต็มแฮ
ถวายพระฉันวันต้น	แรกนั้นขุนนาง
วันกลางนั้นก็ให้	ทำจง
พระบรมวงศานุวงศ์	ฝ่ายหน้า
วันสุดเหล่าพระองค์	เจ้าฝ่าย ในเอย
ต่างประกวอดอ้า	ออกสู่มือ

(หน้า 80)

จากกลอนข้างต้นจะเห็นว่า วัสดุที่ใช้แกะมีขนาดใหญ่ขึ้น เช่น ฟักทองทั้งผลใหญ่ เพื่อใช้เป็นภาชนะใส่อาหารที่สวยงามประณีตวิจิตรบรรจง ซึ่งตรงกับหนังสือ ประชุมหมายรับสั่ง ภาค 5 ตอนที่ 1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1213 ให้แกะสลักโอข้าวยาคุประดับด้วยลวดลายกระหนกแกะสลัก คณะกรรมการพิจารณาค้นฉบับจดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ในคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย (2548)

ใช้น้ำนม ผู้ตองเกณฑ์นี้ไปรับเอา นำตานตรวด	}	ต่อผู้รับสั่งที่ทิมดาบขาว แต่ ณ วัน ๗ ๑๐ คำ ๑๓
---	---	---

เปล่าเขาไปทำข้าวยาคุไห่ก่อน แล้วไห่หาผลฟักทองที่ลูกใหญ่ดีควักเมล็ดเสียแล้วไห่
 สลัก } กระหนกลวดลายต่าง ๆ ประดับไหงามดีแล้วเอา ถวาย } ไส้ข้าวยาคุ
 แกะ } โธ }

ไหเขียนรายชื่อเข้าไปส่งแก่กรมวังฯ จัได้นำเข้าไปตั้งถวายให้ทันกำหนดวัน
มานี้เหมือนอย่างทุกปี อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง หมายมา ณ วัน ๕ ๑๐ คำ
ปีกฤษศรศก ๘

ชาย
สลัดดี
ขว้า
หมูใหญ่
วังนา

(หน้า 68)

หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า โถข้าวยาคุเป็นพระราชพิธีมีการประกวดประชัน
กันดังพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระราชพิธีสิบสอง
เดือน (2550)

วิธีทำโถยาคุกัน แต่ก่อน ๆ มาทราบที่ใช้ฝักเหลืองกลึงเป็นรูปต่าง ๆ
ประดับด้วยดอกไม้ฝักทองมะละกอข้อมสีเครื่องสด มีกระเบหรือถาด
รองใบหนึ่ง ที่ใช้เป็นโต๊ะไม้รองบ้างก็มีแต่อย่างย่อ ๆ ชมกันในกระบวน
ฝีมือช่างแกะฝักทองมะละกอเลียนดอกไม้สด แต่ที่ทำนั้นไม่ต้องเหมือน
ดอกไม้จริง จะให้งามขึ้นไปกว่าที่ร้อยเท่าก็ได้ ถ้ายิ่งงามขึ้นไปเท่าใดยิ่งดี
แบบเดียวกันกับช่างเขียนไม่ต้องเขียนให้เหมือนจริง การที่ทำนั้นต้องทำ
ในเวลากลางคืน อยู่ข้างจะเป็นการเอะอะประกวดประชันกันมาก แต่
เจ้านายฝ่ายในท่าน ไม่โปรดดอกไม้ฝักทองมะละกอด้วยเห็นไม่เหมือน
จริง และไม่มึกลิ่นหอม ทั้งไม่ได้มีฝักพระหัตถ์จัดทำอะไรด้วยในโถยาคุ
นั้นเลย จึงเป็นธรรมเนียม ถ้าพระองค์ใดถูกโถต้องยกเข้ามาถวายแต่เข้า
ถอนดอกไม้ฝักทองมะละกอออกเสียหมด เอาดอกไม้สดเลียนไม้กลัดปิด
ประดับแบบที่สำหรับประดับนั้นดูไม่ใคร่จะแปลกกันนัก

(หน้า 91-92)

จะเห็นได้ว่า การแกะสลักโถงเข้ายากู้ด้วยฟักทอง จะมีการประกวดประชันกันมากในสมัยนั้น และมีการประดับตกแต่งด้วยดอกไม้แกะสลักและดอกไม้จริง ดังหลักฐานพระราชพิธีสิบสองเดือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2550)

ข้าพเจ้าเคยเล่นดอกไม้ฟักทองมะละกอกที่ถอนออก และได้เคยช่วยประดับดอกไม้สดทุกปี อยู่ข้างจะชำนาญมาก ยอดโถงนั้นดูเป็นจำเป็นจะต้องใช้ดอกมณฑาเม็ดเป็นช่อติดดอก เป็นยอดดอกหนึ่ง รองลงมาสามดอก โดยมากกว่าดอกอื่น ๆ ถ้าผิดจากดอกมณฑาก็เป็นดอกขจรช่อน้ำค้าง ดอกกุหลาบบ้าง มัดเป็นช่อใหญ่เหมือนกัน รองลงมาก็เป็นดอกจำปา ดอกจำปีงอกดิบปักเรียงเป็นวงรอบ แล้วจึงถึงดอกกุหลาบเป็นท้องไม้อีกรอบหนึ่ง แล้วดอกจำปาดอกจำปีเป็นขอบนอกอีกสองรอบ เป็นหมดส่วนฝา ในส่วนตัวโถงนั้นก็ประดับเป็นรอบ ๆ เช่นนี้เหมือนกัน ตามแต่พระองค์ใดจะโปรดสลักดอกไม้อย่างไร แปรลกกันไปต่าง ๆ แต่คงอยู่ในใช้กุหลาบ จำปี จำปา มณฑา สีส่องนี้เป็นพื้นทั่ว ๆ ไปถ้าวันโถงข้างในแล้วก็ไปติดดอกไม้สดครี๊ดไปทั้งสิ้น ถ้าวันโถงข้างหน้าแล้วหาดอกไม้สดสักดอกหนึ่งก็ไม่มี เป็นดอกไม้ฟักทองมะละกอกทั้งสิ้น ข้างฝ่ายผู้ชายก็ก่อนว่าโถงเจ้านายผู้หญิงว่าไม่รู้จักงาม เอาแต่ดอกไม้เข้าพอก ข้างผู้หญิงก็ก่อนว่าผู้ชายว่าไม่เห็นเป็นดอกไม้ดอกไม้ให้ล้นใด เป็นแต่ฟักทองมะละกอก เข้มแข็งเหมือนบุคไปทั้งโถ เกียงกันเช่นนี้ดูมีอยู่เสมอ ไม่ขาดที่จริงประดับดอกไม้ของเจ้านายข้างในถึงงามไปอย่างหนึ่ง เสียแต่เป็นแบบเดียวไม่มีใครจะชักย้ายและเป็นวง ๆ แน่นทึบกันไป ไม่มีฝีมือช่างในนั้นเลย ถ้าจะประดับเหมือนอย่างเช่นเจ้านายเดี๋ยวนี้ จัดจานดอกไม้อย่างใหม่ ๆ สอดสีสอดสันให้มากก็จะงามพอใช้ ส่วนของผู้ชายนั้นเล่า ที่จริงก็เป็นฝีมือช่างที่ต้องใช้มีดเล็กมีดน้อยแกะซอกแซกต่าง ๆ ดอกไม้แต่ละดอกก็ต้องแกะกันช้านาน เป็นที่เทียบฝีมือฝีมือชั้วกันได้ เสียแต่ไม่ได้ตั้งใจจะทำให้เหมือนดอกไม้จริง ๆ เลยมักจะไปเข้าเรื่องดอกไม้เงินเสียโดยมาก ถ้าผู้ที่ดูไม่ใช่คนที่เรียกว่า “เป็น” คือที่เคยทำได้หรือที่เคยเห็น

มาก ๆ แลดูก็ไม่น่าพิศวงงงววยอันใดให้เนือย ๆ ไป ต่อฟังที่ท่านเป็น ๆ ตีชมกันจึงได้เห็นและเข้าใจว่าคืออะไรชั่วอย่างไร การแต่งโคมไฟดวงขึ้นใหม่ในโถของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ใช้ดอกไม้ฝรั่ง ที่เป็นคราวกำลังท่านเล่นอยู่หมู่หนึ่ง คือดอกกรักรเร่ ดอกเหนียงนกกระทง และดอกเบญจมาศ กุหลาบฝรั่งต่าง ๆ ทั้งอย่างดอกเล็ก ๆ ประดับทั้งดอกทั้งใบ สลับกันไป ไม้ไผ่จันทระ เป็นดอกไม้ใบไม้ที่บั้ง โถแปลกมาใหม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดชมเชยมาก ได้พระราชทานรางวัลด้วย แต่ไม่มีผู้ใดอาจทำตามอย่างนั้น คงมีอยู่แต่จะตกแต่งอย่างไร สุดแต่ให้มีโถฟักเหลืองเป็นเครื่องบรรจุยาแล้วเป็นใช้ได้ บางทีใช้ฟักทั้งผลซึ่งมิได้ปอกเปลือกและมิได้ตัดแต่งอันใดด้วยฝีมือช่าง ที่ความประสงค์ของผู้ที่ทำนั้น ก็ประสงค์จะอวดที่หาฟักโถนั้นได้ใหญ่ดี มีตัวอย่างเล่ามาว่า เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวปีหนึ่งมีฟักเหลืองเข้ามาแต่เมืองจีน ผลใหญ่หลาย ๆ กำ ข้าราชการที่เป็นคนค้าสำเภาซื้อมาทำโถยาหลายคนด้วยกันไม่ได้ตัดแต่งอันใดมากนัก และไม่ได้ปอกเปลือก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดปรานเชยชม ครั้นมาถึงในรัชกาลที่ 4 มีผู้หาฟักเหลืองผลใหญ่ได้ทำเข้ามาเช่นนั้นบ้าง ก็ไม่โปรด รับสั่งว่าเป็นการมั่งง่าย การเรื่องที่จะเลี้ยงยาคุณพระสงฆ์ ทำไมจึงต้องบรรจุโถฟักเหลืองนี้คงจะไม่มีมูลเหตุอย่างอื่น นอกจากที่จะให้เป็นของประณีตของงาม (หน้า 93-95)

จากหลักฐาน จะเห็นได้ว่า งานแกะสลักฟักทองเหมาะกับผู้ชายเสียส่วนใหญ่ ส่วนฟักทองนั้นถ้าต้องการผลใหญ่ต้องสั่งมาจากเมืองจีน อีกหลักฐานหนึ่งคือ จากพระราชพิธีจองเปรียงลอยพระประทีป จากโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส กล่าวถึง การแกะสลักฟักทองและการแทงหยวก พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ (2545)

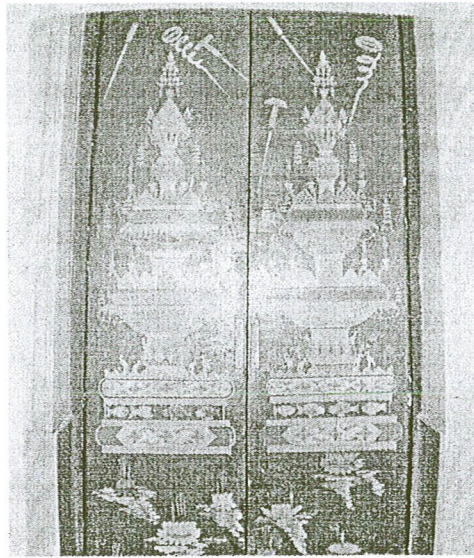
กระจิงกระจ่างล้วน	ผลปัก เหลืองเฮย
ซ็อนเสียดสอดสีจำหลัก	เพริศแพรว
นานาแอนกปัก	เทียนภาพ สลับเฮ
ลึงชักษ์ต่อยุทธแก้ว	จับถ้ำจรดแทง
ฉลักฉลุปรุกาบตัน	กัทลี
ลายเล็สมุ่งสอดสี	ชาดพื้น
แต่งประกอบแพมี	ปลาเต่า มากนา
ชลทววมเฉลิยตั้งตั้ง	รอบซังรองกระทง

(หน้า 97)

จากหลักฐานดังกล่าว จะเห็นการประกวดประชันการทำกระทง ด้วยเครื่องสด และวัสดุอื่น ๆ เช่น การแกะสลักปักทอง เป็นลายกระจิง (โดยมีวัสดุอื่นมาสลับสี) การแกะสลักประเภทขึ้นรูปเป็นลึง ชักษ์ ต่อสู้กัน การแทงหยวกและสอดสี ตกแต่งด้วยรูปปลาเต่า นอกจากนี้งานแกะสลักผักผลไม้และเครื่องสดที่ใช้ประดับตกแต่งกระทงยังพบว่า บันทึกไว้พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 3 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ตอนที่ว่าด้วย พิธีจองเปรียงลอยกระทง ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2550)

ครั้งมาถึงเดือน 12 ขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ แรม 1 ค่ำ พิธีจองเปรียงนั้นเดิมได้โปรดให้ขอแรงพระบรมราชวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายใน และข้าราชการที่มีกำลังพาหนะมาทำกระทงใหญ่ ผู้ต้องเกณฑ์ต่อเป็นถึงบ้าง ทำเป็นแพหยวกบ้าง กว้าง 8 สอกบ้าง 9 สอกบ้าง กระทงสูงตลอดยอด 10 สอก 11 สอก ทำประกวดประชันกันต่าง ๆ ทำอย่างเขาพระสุเมรุ ทวีปทั้ง 4 บ้างและทำเป็นกระจาตชั้น ๆ บ้าง วิจิตร ไปด้วยเครื่องสด คนทำกันนับร้อยคิดในการลงทุนทำกระทงทั้งค่าเลี้ยงคน เลี้ยงพระช่าง เบ็ดเสร็จก็ถึง 20 ชั่งบ้าง หย่อนกว่า 20 ชั่งบ้าง กระทงนั้นวัน 14 คู่ เครื่องเขียว วัน 15 ค่ำ เครื่องขาว แรมค่ำ 1 เครื่องแดง ดอกไม้สดก็เลือกทำตามสี

กระทงและมีจักรกลไกด่าง ๆ ทุกกระทง มีมโหรีขับร้องอยู่ในกระทงนั้น
ก็มีบ้าง เหลือที่จะพรรณนาว่ากระทงท่านผู้นั้นทำอย่างนั้น ๆ กิจดูการ
ประกวด ประชันกันจะเอาชนะกัน คงวิเศษต่าง ๆ กัน (หน้า 31-33)

ภาพ 22 กระทงขนาดใหญ่ตามพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 3 มีการกระทงใหญ่ประกวดกัน
จิตรกรรมวัดยานนาวา

ที่มา. จาก สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง (หน้า 89), โดย มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรม,
2542, กรุงเทพฯ: สยามเพรสแมเนจเม้น.

แกะสลักเป็นรูปปราสาทที่มียอดเป็นหน้าสี่เหมือนประสาธบายนของ
เขมร เป็นเครื่องตั้งกลาง โต๊ะอาหารหรืองานเลี้ยงประจำปี แม่ก็ประดิษฐ์
ของแปลก ๆ ด้วยการจัดอาหารและแกะสลักผักผลไม้เป็นรูปสัตว์และ
สิ่งอื่น ๆ บ้าง (หน้า 200-201)

จากบันทึกดังกล่าว พบการเปลี่ยนแปลงการใช้งานแกะสลักผักและผลไม้ใน
รูปแบบอื่น ๆ คือ การจัดตกแต่ง โต๊ะอาหารต้อนรับแขกต่างประเทศ ซึ่งเป็นรูปแบบการจัด
(display) ที่สำคัญ สืบทอดมาถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานการแกะสลักในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่ พระเมรุมาศ พระ-
บรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นงานพระบรมศพและเมรุมาศแบบ
โบราณราชประเพณีที่ยิ่งใหญ่ชิ้นสุดท้าย เนื่องจากภายหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงยุติงานพระศพและพระเมรุมาศแบบ โบราณราชประเพณีตั้งพงศาวดารกรุง
รัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 5 ของพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวถึงงานแกะสลักในงานพระ-
บรมศพและเมรุมาศตอนหนึ่งว่า (สมภพ ภิรมย์, 2539)

อนึ่งให้ชาวพระคลังมหาสมบัติ เกณฑ์นายอากรสมพัตสร จำนวน
หัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือและพระคลังสวนใน สวนนอก ให้จัดฟักทอง
หนึ่งพันผล มะละกอหนึ่งแสนหนึ่งหมื่นผล ให้ส่งเข้าวังสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์แต่ ณ วัน^{๑๒} ๔ คำ
สำหรับจะได้ประทับประกอบเครื่องสดประดับพระเมรุทอง วันพระราช
ทานเพลิง

อนึ่งให้สัมพากรใน จัดหม้อข้าวหม้อแกง ฝาละมี (เชิงกราน) สิ่งละ ๘
สำหรับส่งให้ชาวพระคลังพิมาณอากาศจัดเครื่องสามหาบ ส่งให้ ณ^{๑๔} คำ
เวลาเช้า อนึ่งให้ช่างเขียน ช่างสลัก ช่างแกะ รับฟักทอง มะละกอ ต่อหลวง
เสนาภิมุข มาเขียนสลักแกะประดับเพดานให้พร้อมที่วังสมเด็จพระเจ้าฟ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ ณ^{๑๔} คำ เวลาเช้า

อนึ่งให้กรมพระคลังสินค้าจัดผลฟักทอง ๑,๐๐๐ ผล ให้ส่งที่วังสมเด็จ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ ณ วัน ๓^๕
๕ คำ จะได้ส่งให้ช่างแกะสลัก ช่างเขียน ให้พร้อมถวายใน พระเมรุ
ให้ทันเวลา แล้วเชิญพานแว่นฟ้า ทูลเกล้าฯ ถวายทรงพระเพลิงติดแล้วส่ง
ให้หมื่นเทวาทิศไปเข้ากระบวนแห่พระบรมศพ ณ วัน ๓^๖ ๔ คำ เวลาเช้า
ย่ำรุ่งให้ทันกำหนด

อนึ่ง ให้พระแก้วพระคลังสวน นายระวางสวนใน สวนนอก ปลัด
ซ้ายขวา จัดดอกไม้ เบญจพรรณส่งท่านข้างใน สำหรับจะได้ปักพุ่ม
ตั้งพานถวายพระบรมศพทุกวัน ๆ ละ ๓๐ ห่อใหญ่ แล้วให้จัดผล
มะละกอหนึ่งหมื่นผล เอาไปส่งช่างเขียน ช่างแกะ ช่างสลักแต่ ณ วัน
๓^๖ ๔ สำหรับจะได้แกะเป็นดอกไม้ ใบไม้ ประดับประกอบพระแท่น
พาดานที่จะถวายพระเพลิง แล้วให้จัดหาผลมะกรูด มะนาว ส่งให้ชาว
พระคลังมหาสมบัติวันละหนึ่งหมื่นผลสำหรับเข้าสั้มทิงทานในการ
พระศพ (หน้า 157-160)

จากหลักฐานดังกล่าวจะเห็นว่า การแกะสลักผักและผลไม้ในงานพระบรมศพและ
พระเมรุมาศครั้งนี้ ใช้ผักและผลไม้จำนวนมากลวดลายที่พบคือลายดอกไม้และใบไม้ต่าง ๆ
และมีพระบรมวงศานุวงศ์ เป็นผู้ควบคุมงาน

ศิลปะการแกะสลักผักและผลไม้ก็ได้รับความนิยมในพระราชวังดังหลักฐาน
บันทึกจาก มัลคอล์ม (2542) ตอนหนึ่งว่า

เสร็จจากเรื่องคาวก็จะถึงผลไม้ตามฤดูกาล ซึ่งจัดเตรียมมาอย่าง
ประณีตไม่ว่าจะเป็นปอกเปลือก คว้านเมล็ด หรือเอาเมล็ดเล็ก ๆ ออกโดย
ใช้มีดทองเหลืองที่ทำขึ้นสำหรับงานประเภทนี้ โดยเฉพาะ เนื้อโลหะ ไม่
ทำให้รสชาติของผลไม้เปลี่ยนไปและมีดที่ใช้ก็จะต้องมีความคมพอลักษณะ
ของมีดแต่ละชนิดจะแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับลักษณะการใช้งาน มีดที่

ใช้เตรียมเครื่องเสวยสำหรับสมเด็จพระพันปีหลวงและชาวสยามที่มีฐานะ
ร่ำรวยมักจะทำด้วยโลหะผสมระหว่างทองกับทองแดงที่เรียกว่านาก

ผู้หญิงสยามมีความเชี่ยวชาญในการจัดแต่งผลไม้ได้อย่างสวยงาม
เป็นคั้นว่า องุ่นจะคว้านเอาเมล็ดข้างในออกแล้วคงสภาพเป็นพวงไว้ตามเดิม
ส่วนน้อยหน้าก็จะใช้ตะขอลวดเกี่ยวเอาเมล็ดออกทางรูเล็ก ๆ ตรงเปลือก
และส้มก็จะปลอกเปลือกคว้านเมล็ดและดึงใยออกเวลารับประทานจิ้มกับ
เกลือแทนน้ำตาล (หน้า 141-142)

จากหลักฐานดังกล่าวพบว่า ผู้หญิงชาววังมีความชำนาญในการจัดแต่งผลไม้ เช่น
การนำองุ่นมาคว้านเมล็ดข้างในออกโดยคงสภาพเป็นพวงไว้ น้อยหน้าก็นำตะขอเกี่ยวเอา
เมล็ดออก ส้มก็ปอกเปลือกคว้านเมล็ดและใยออก ซึ่งเครื่องมือสำคัญคือมีดทองเหลือง มี
ลักษณะเฉพาะงานคว้านเมล็ด และไม่ทำให้ผลไม้มีรสชาติเปลี่ยนแปลง ส่วนมีดที่ใช้บนโต๊ะ
เสวยของสมเด็จพระพันปีหลวง และผู้มีฐานะดีจะใช้มีดทองผสมทองแดง หรือเรียกว่า นาก
มณีรัตน์ จันทนะพะลิน กล่าวว่า สมิท มัลคอล์ม น่าจะเข้าใจผิด เรื่องการใช้ตะขอเกี่ยวเอา
เมล็ดออก เพราะชาวไทยใช้มีดคว้านขนาดเล็ก คว้านเมล็ดผักผลไม้ต่าง ๆ ทั้งยังใช้ปลอกริ้ว
แกะสลักในเล่มเดียวกันอีกด้วย นอกจากนี้ท่านเล่าว่าเคยเห็น อาจารย์เยือน ภาณุทัต ใช้มีด
ที่มีขนาดเล็ก ๆ นี้ ซึ่งเป็นมีดธรรมดาแกะสลักผักผลไม้อีกด้วย